

UCHWAŁA NR XXVIII/270/08
RADY MIEJSKIEJ W SUWAŁKACH

z dnia 29 października 2008 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Suwałk na lata 2009 - 2012”.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 6 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591; z 2002 r. Nr 23, poz. 220, Nr 62, poz. 558, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271, Nr 214, poz. 1806; z 2003 r. Nr 80, poz. 717, Nr 162, poz. 1568; z 2004 r. Nr 102, poz. 1055, Nr 116, poz. 1203; z 2005 r. Nr 172, poz. 1441 i Nr 175, poz. 1457 z 2006 r. Nr 17, poz. 128, Nr 181, poz. 1337 oraz z 2007 r. Nr 48, poz. 327; Nr 138, poz. 974 i Nr 173, poz. 1218) oraz na podstawie art. 87. ust. 1 - 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 17 września 2003 r. Nr 162, poz. 1568; z 2004 r. Nr 96 poz. 959 i Nr 238, poz. 2390; z 2006 r. Nr 50 poz. 362 i Nr 126 poz. 875) Rada Miejska w Suwałkach uchwala, co następuje:

§ 1. Rada Miejska przyjmuje „Gminny program opieki nad zabytkami miasta Suwałk na lata 2009 - 2012”, będący załącznikiem do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Suwałk.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po 14 dniach od daty ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący
Rady Miejskiej w Suwałkach

Włodzimierz Marczewski

Załącznik

do Uchwały Nr XXVIII/270/08

Rady Miejskiej w Suwałkach

z dnia 29 października 2008 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA SUWAŁK

na lata 2009-2012

SUWAŁKI, październik 2008 r.

SPIS TREŚCI

I.	Wprowadzenie	s. 4
II.	Uregulowania formalno – prawne	s. 4
II.1	Prawo samorządowe	s. 4
II.2	Prawo w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 5
II.2.1.	Wybrane przepisy ogólne oraz formy i sposoby ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 5
II.2.2	Organy ochrony zabytków	s. 7
II.2.3.	Podstawy prawne sporządzania i główne cele gminnego programu opieki	s. 8
III.	Założenia zawarte w strategicznych dokumentach wykorzystane do opracowywania programu opieki nad zabytkami	s. 9
III.1	Założenia wynikające z tez do krajowego i wojewódzkiego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 9
III.2.	Założenia zawarte w Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020	s.11
III.3.	Program opieki nad zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego oraz Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.	s. 12
III.4.	Gminny program opieki nad zabytkami a akty prawa miejscowego	s. 14
IV.	Ochrona zabytków miasta Suwałk	s. 17
IV. 1.	Rejestr zabytków	s. 17
IV. 1.1.	Rejestr zabytków nieruchomych	s. 18
IV. 1.2.	Rejestr zabytków ruchomych	s. 20
IV. 1.3.	Rejestr zabytków archeologicznych	s. 20
IV. 2.	Działalność Muzeum Okręgowego. Zabytki ruchome w zbiorach muzealnych	s. 20
IV. 2. 1.	Działalność Muzeum Okręgowego	s. 20
IV. 2. 2.	Zasoby zabytków ruchomych w zbiorach Muzeum Okręgowego	s. 22
IV. 2. 3.	Główne zamierzenia Muzeum Okręgowego planowane do realizacji ze środków samorządowych i funduszy zewnętrznych na lata 2008-2013	s. 22
IV. 3.	Gminna ewidencja zabytków	s. 22
IV. 4.	Ochrona krajobrazu kulturowego miasta w dokumentach prawa miejscowego	s. 23
V.	Charakterystyka zasobów kulturowych miasta	s. 24
V.1	Zarys historii i przestrzennego rozwoju Suwałk	s. 24
V.2.	Historyczny układ urbanistyczny	s. 29
V.3.	Zasób obiektów zabytkowych	s. 32
V.3.1.	Architektura i budownictwo drewniane	s. 32
V.3.2.	Architektura i budownictwo murowane	s. 33
VI.	Ocena stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego	s. 35
VI.1.	Ochrona krajobrazu kulturowego miasta	s. 35
VI.2.	Współczesne funkcje obiektów zabytkowych	s. 35
VI.3	Ocena stanu technicznego obiektów zabytkowych. Ocena stanu dokumentacji konserwatorskiej	s. 36
VII.	Ocena słabych i mocnych stron mających wpływ na środowisko kulturowe miasta Suwałki	s. 37
VIII.	Założenia programowe	s. 38
VIII.1.	Główne cele polityki gminnej związanej z ochroną zabytków	s. 38

VIII.2.	Działania związane z opieką nad zabytkami oraz ochroną krajobrazu kulturowego miasta	s. 39
VIII.3.	Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z promocją zabytków i walorów miejskiej przestrzeni kulturowej Suwałki	s. 39
IX.	Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	s. 40
IX.1.	Realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków w programach rewitalizacji historycznych obszarów	s. 41
IX.1.1.	Program rewitalizacji zabytkowych kamienic śródmieścia Suwałk stanowiących własność komunalną	s. 41
IX.1.2.	Program rewitalizacji zabytkowego śródmieścia miasta Suwałk	s. 42
IX.1.3.	Program rewitalizacji terenów powojkowych położonych przy ul. Gen. K. Pułaskiego oraz przy ul. 23 Października w Suwałkach	s. 44
IX.2.	Zadania realizowane przez Gminę związane z konserwacją zieleni zabytkowej	s. 45
TABELA 1.	MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW	s. 47
TABELA 2.	MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH	s. 61
TABELA 3.	MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW RUCHOMYCH	s. 61
TABELA 4.	MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW	s. 62
TABELA 5.	MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW	s. 82

I. Wprowadzenie

Program opieki nad zabytkami miasta Suwałk jest dokumentem pomocniczym w pracy gminy i określa zadania w zakresie podanym w tytule. Zadania te dotyczą sfery szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminnym.

Program ten jest zgodny, w swych założeniach, z rządowymi dokumentami o charakterze strategicznym dotyczącymi ochrony i opieki nad zabytkami oraz planowania przestrzennego, sporządzonymi na poziomie ogólnokrajowym, wojewódzkim oraz gminnym, a w szczególności z obowiązującymi programami: *Strategią Zrównoważonego Rozwoju Miasta Suwałk do roku 2020* oraz programami rewitalizacji przyjętymi w formie uchwał:

- uchwała Rady Miejskiej w Suwałkach nr XX/234/04 z dnia 31 marca 2004 roku w sprawie przyjęcia Programu rewitalizacji zabytkowych kamienic śródmieścia Suwałk, stanowiących własność komunalną,
- uchwała Rady Miejskiej w Suwałkach Nr XXXVII/410/05 z dnia 22.06.2005 roku w sprawie przyjęcia Programu rewitalizacji zabytkowego śródmieścia miasta Suwałk,
- uchwały Rady Miejskiej w Suwałkach Nr XXV/290/04 z dnia 25.08. 2004 roku w sprawie przyjęcia Programu rewitalizacji terenów powojсковych położonych przy ul. Gen. K. Pułaskiego i przy ul. 23 Października w Suwałkach.

Podstawę sporządzenia programu opieki nad zabytkami stanowią ponadto dokumenty prawa miejscowego, jakimi są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk*.

Działania związane z rozwojem miasta muszą opierać się przede wszystkim na jego zasobach i walorach. Istotne jest zatem wykorzystanie zarówno zasobów środowiska przyrodniczego jak i środowiska kulturowego jako głównych elementów polityki gminnej. Rozwój miasta musi uwzględniać pielęgnowanie jego tożsamości kulturowej przejawiającej się między innymi w dziedzictwie materialnym. Krajobraz kulturowy z zasobem zabytków ukazuje interesującą odmienność, która odpowiednio wypromowana może podnieść atrakcyjność ekonomiczną regionu, przede wszystkim na polu rozwoju turystyki i przedsiębiorczości lokalnej. Podniesienie jakości warunków życia mieszkańców jest związane bezpośrednio z jakością przestrzeni kulturowej miasta.

Program opieki nad zabytkami miasta Suwałk dotyczy zatem takiej sfery działań, która ma na celu poprawę funkcjonowania materialnego dziedzictwa kulturowego, decydujących w znacznym stopniu o stanie zasobów i walorach miasta.

II. Uregulowania formalno – prawne

Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji RP) jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Zabytki i ich wartości niematerialne są dobrem wspólnym, a dbałość o nie narzuca art. 82 Konstytucji.

II.1 Prawo samorządowe

Ustawowym zadaniem samorządów jest m.in. wykonywanie zadań w zakresie kultury - art. 7, ust. 1, pkt 9 *Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591, z późniejszymi zmianami) Do zadań własnych gminy zalicza się m. in. ład przestrzenny, kultura (w tym opieka nad zabytkami).

II.2 Prawo w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest *ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z 2003 r. z późniejszymi zmianami). W samej nazwie ściśle powiązano ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, dlatego też konieczne jest przybliżenie podstawowych przepisów cytowanej ustawy dotyczących zarówno ochrony jak i opieki oraz struktury ochrony zabytków, z którą samorząd lokalny winien współpracować.

II.2.1 Wybrane przepisy ogólne oraz formy i sposoby ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Przedmiotem ochrony i opieki jest zabytek. W brzmieniu art. 3 pkt 1), zabytek to: „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Obowiązująca *ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wyodrębniła dwie formy podejścia do zabytków. Mówi się w niej o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1). Zgodnie z art. 4 cytowanej ustawy:

„Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- a) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- b) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- c) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- d) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- e) kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- f) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.”

2). Zgodnie z art. 5 cytowanej ustawy:

„Opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- a) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- b) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- c) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- d) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- e). popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”

Kolejny przepis art. 6. *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wyszczególnia zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne i wskazuje co pod tymi pojęciami jest rozumiane.

- Za zabytki nieruchome uznaje się krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy

zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji.

➤ Za zabytki ruchome uznaje się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

➤ Zabytkami archeologicznymi są pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z przepisem, ustawowej ochronie podlegają nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Cztery prawne formy ochrony zabytków określa artykuł 7 cytowanej ustawy:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie z pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego .

Sposób ochrony zabytków.

- Wpisu do rejestru zabytków na terenie województwa dokonuje wojewódzki konserwator zabytków (art. 8 cyt. ustawy). Zabytek nieruchomy wpisywany jest na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art. 9 ust 1 i 2 cyt. ustawy). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę (art. 10 ust 1 i 2 cyt. ustawy). Sposób prowadzenia rejestru oraz ewidencji zabytków określa *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. (Dz. U. z dnia 2 czerwca nr 124, poz. 1305).*
- Uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury następuje w formie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (art. 15 ust 1 cyt. ustawy).
- Utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej może nastąpić na podstawie uchwały rady gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 16 ust 1 cyt. ustawy).
- Ustalenia ochrony dotyczące w szczególności zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, dokonuje się w studium

uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. W zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków (art. 16 ust 1 cyt. ustawy).

II.2.2. Organy ochrony zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w trybie z art. 89 określa dwuinstancyjną organizację organów ochrony zabytków.

Na szczęblu centralnym organem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków (druga instancja);

Organem terenowym jest wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków (pierwsza instancja).

Obu instancjom przyporządkowana jest określona ranga i zadania (artykuł 90 cytowanej ustawy).

1. Generalny Konserwator Zabytków jest sekretarzem lub podsekretarzem stanu w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, do jego zadań należy, w szczególności:

- opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju;
- podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami;
- prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
- wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz przepisach odrębnych;
- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków;
- promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków;
- organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich;
- organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych;
- opiniowanie wniosków o nadanie odznaki "Za opiekę nad zabytkami";
- współpraca z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków;
- organizowanie szkoleń w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- podejmowanie działań dotyczących troski o zabytki związane z historią Polski, pozostające poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków należy w szczególności (art. 90, pkt 1 cytowanej ustawy):

- realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- sporządzanie, w ramach przyznaných środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;
- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
- upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
- współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

Przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego działa Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniotawczo-doradczy w sprawach realizacji polityki Rady Ministrów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska jako organ opiniotawczy do spraw działań konserwatorskich podejmowanych przy zabytkach.

Przy Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniotawczy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków wraz z ośrodkami regionalnymi (dla regionu Podlasia powołany został Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku) zajmuje się problematyką rozpoznania, dokumentacji i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom powiatom, a także związkowi gmin i powiatów, położonym na terenie województwa (art. 96, pkt 2 cytowanej ustawy).

II.2.3. Podstawy prawne sporządzania i główne cele gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną do opracowywania gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ust. 1-6 *ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z 2003 r.)*.

Przepis ten wprowadza obowiązek sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z wspomnianym artykułem 87 cytowanej *Ustawy* prezydent miasta sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program ten podlega uchwaleniu przez radę miejską, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu prezydent miasta sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia się radzie miejskiej.

Artykuł 87 ust. 2 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wskazuje następujące cele programów opieki nad zabytkami:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc związanych z opieką nad zabytkami.

III. Założenia zawarte w strategicznych dokumentach wykorzystane do opracowywania programu opieki nad zabytkami

III.1. Założenia wynikające z tez do krajowego i wojewódzkiego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Tezy krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały opracowane przez specjalny zespół składający się z członków Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury. Tezy te zostały pozytywnie zaopiniowane przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury w dniach 25 i 26 marca 2004 roku.

W opracowanym dokumencie czytamy między innymi:

„Ich [zabytków] ochrona została zadeklarowana jako konstytucyjny obowiązek Państwa (art. 5 Konstytucji RP – *Rzeczpospolita Polska* (...) *strzeże dziedzictwa narodowego*). Zabytki w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym, nad którym pieczę kodyfikuje art. 82 Konstytucji stanowiący: obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne.

Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniając się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. Taką rolę zabytków mocno podkreślała między innymi Europejska Karta Ochrony Dziedzictwa Architektonicznego z 1975 roku (art. 3, 4, 5). Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństw, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenia dla sfery ekonomii i gospodarki.

Zadaniem głównym polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów porządkujących tę sferę, dostosowujących ją do warunków gospodarki rynkowej, zarówno poprzez niezbędne uzupełnienia i korekty legislacyjne jak i poprzez zmiany organizacyjne obejmujące konieczne rozszerzenie zakresu działań istniejących instytucji, aż po zmiany w strategii i organizacji ochrony. Te niezbędne, wprowadzone na zasadzie ewolucji, zmiany powinny z jednej strony nie dopuścić do utracenia dotychczasowego bezcennego dorobku Polski w dziedzinie ochrony, z drugiej umożliwić funkcjonowanie i rozwój tej dziedziny w Zjednoczonej Europie./.../ Program

krajowy określi cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Celem programu krajowego jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną, materialną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W założeniach program ma również uporządkowanie działań w sferze ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

- zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić),
- zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasady odwracalności metod i materiałów,
- zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą postępowania konserwatorów - pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych”.

W tezach do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyznaczone zostały następujące cele działań:

1. W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami:

- Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków nieruchomych. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków ruchomych. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu dziedzictwa archeologicznego. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń oraz wyznaczenie stref o szczególnym zagrożeniu dla zabytków archeologicznych.
- Objęcie skuteczną i zorganizowaną ochroną przynajmniej najcenniejszych zabytków techniki.
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.
- Ocena stanu służb i możliwości wypełniania całokształtu zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.
- Ocena stanu i stopnia objęcia opieką zabytków w poszczególnych kategoriach. Doskonalenie i rozwijanie oraz podnoszenie efektywności i skuteczności instytucjonalnej i społecznej ochrony i opieki nad zabytkami.
- Udoskonalenie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym i zabytkami.

2. W zakresie działań o charakterze systemowym:

- Realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące i dobra kultury i natury World Cultural Heritage. (Światowe Dziedzictwo Kulturowe).
- Przygotowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego wytyczającej główne założenia koncepcji ochrony w Polsce. Wprowadzenie jej do polityk sektorowych we wszystkich dziedzinach i na wszystkich poziomach zarządzania i gospodarowania.

3. W zakresie systemu finansowania:

- Stworzenie stabilnego i przejrzystego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.

4. W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania:

- Tworzenie systemu stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach i stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji. Stworzenie warunków do realizacji ustawowego obowiązku dokumentowania wszystkich prac, przy wszystkich grupach i typach obiektów zabytkowych.
- Gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwa użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa.
- Wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego. Wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

5. W zakresie kształcenia i edukacji:

- Utrzymanie i doskonalenie dotychczas wypracowanego systemu kształcenia w dziedzinie konserwacji i ochrony. Zorganizowanie systemu podnoszenia kwalifikacji w każdej grupie zawodowej pracującej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Kształcenie społeczeństwa w duchu poszanowania dla autentyzmu oraz wartości materialnych i niematerialnych wspólnego, wielokulturowego dziedzictwa. Budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków.
- Upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej. Tworzenie mechanizmów ekonomicznych sprzyjających prawidłowemu traktowaniu obiektów zabytkowych.

6. W zakresie współpracy międzynarodowej:

- Wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie.
- Oparcie działań na pojęciu wspólnego dziedzictwa kultury ludzkości. Troska o ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

Do czasu zakończenia prac nad *Programem opieki nad zabytkami miasta Suwałk* nie ukończono prac zarówno nad programem krajowym, jak i wojewódzkim.

III.2. Założenia zawarte w Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020

Ogólne założenia do programu gminnego zawiera przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*), będąca rządowym dokumentem tworzącym ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, a także dla wspólnoty Polski z Unią

Europejską. Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest *Narodowy Program Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego"*. Stanowi on część składową Narodowej Strategii Kultury. Program ten jest zgodny z *Narodowym Planem Rozwoju (Ustawa z dnia 20.04. 2004 r. o Narodowym Planie Rozwoju, Dz. U. Nr 116, poz. 1206)* oraz z założeniami do krajowego programu ochrony zabytków. Podstawą do sformułowania *Narodowego Programu Kultury "Ochrona Zabytków i dziedzictwa kulturowego"* jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

W ramach tej strategii określone zostały podprogramy, priorytety i działania Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego”:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Jednym z celów tego działania jest wykształcenie zachęt dla przedsiębiorców i osób fizycznych do inwestowania w zabytki.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne i inne cele społeczne.

Przewidziano między innymi programy wsparcia finansowego (program „polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej” i Program „Promesa Ministra Kultury”).

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1 Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

Przewidziano między innymi organizowanie letnich szkół dziedzictwa dla uczniów.

Działanie 2.2 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granicę.

Przewidziano budowę sieci informacji wirtualnej.

III.3. Program opieki nad zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego oraz Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.

Program opieki nad zabytkami miasta Suwałk jest zgodny z wyznaczonymi w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego* (przyjętym przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr IX/80/03 z dnia 27 czerwca 2003 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami zagospodarowania przestrzennego województwa oraz zasadami ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego. W sferze kulturowej obejmującej ochronę dziedzictwa kulturowego przyjęto w planie ogólne zasady kompleksowych działań ochronnych i rewaloryzacyjnych oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

W *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r. przyjętej* uchwałą Nr XXXV/438/06 Sejmiku Województwa Podlaskiego z dnia 30 stycznia 2006 r. jako jeden z celów uznano potrzebę rozwoju turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i

dziedzictwa kulturowego. Działanie to obejmuje wsparcie dla poczynąń związanych z ewidencją, ochroną oraz propagowaniem dziedzictwa kulturowego regionu, z uwzględnieniem dorobku kulturowego mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych.

W Strategii Rozwoju Miasta Suwałk do 2020 r. przy wykorzystaniu analizy SWOT wytypowane zostały potencjały i bariery rozwojowe, które zostały szczegółowo omówione i przeanalizowane w tym dokumencie. Dla rozwoju miasta sformułowano pięć celów strategicznych:

1. Poprawa warunków życia mieszkańców i stanu bezpieczeństwa publicznego.
2. Tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, w tym turystyki i usług o znaczeniu ponadlokalnym w sferze edukacji, kultury i sztuki oraz ochrony zdrowia.
3. Tworzenie warunków do rozwoju współpracy międzynarodowej i transgranicznej.
4. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury technicznej miasta.
5. Ochrona zasobów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne zagospodarowanie przestrzeni miejskiej.

Ponadto sformułowano szesnaście celów operacyjnych:

1. Aktywna polityka gospodarcza stymulująca rozwój przedsiębiorczości.
2. Poprawa sprawności funkcjonowania systemu komunikacyjnego miasta i jego powiązań z otoczeniem regionalnym, krajowym i międzynarodowym.
3. Podniesienie jakości obsługi inżynierskiej miasta.
4. Racjonalna polityka gospodarowania przestrzenią miejską, w tym tworzenie nowych przestrzeni publicznych, np. systemów terenów zielonych.
5. Rozwój budownictwa mieszkaniowego oraz modernizacja istniejącego komunalnego zasobu mieszkaniowego.
6. Rozwój infrastruktury technicznej i poprawa wyposażenia placówek oświatowych.
7. Zapewnienie warunków do rozwoju osobistego w drodze nauki w systemie edukacyjnym oraz w formach pozaszkolnych poprzez stworzenie szerokiej i różnorodnej oferty odpowiadającej oczekiwaniom dzieci i młodzieży.
8. Tworzenie i modernizacja bazy sportowo - rekreacyjnej, rozwój sportu oraz poszerzenie oferty aktywnego spędzania czasu wolnego.
9. Poprawa ładu i porządku publicznego oraz przeciwdziałanie zjawiskom patologii społecznej.
10. Zachowanie i rozwijanie tożsamości kulturowej miasta.
11. Ochrona środowiska naturalnego przed degradacją.
12. Rozwój i unowocześnienie bazy materialnej oraz inicjowanie i wspieranie działań podmiotów realizujących zadania w sferze edukacji, kultury i sztuki.
13. Rozwój bazy i podniesienie jakości działań zabezpieczenia socjalnego.
14. Tworzenie warunków do rozwoju turystyki przy wykorzystaniu walorów i zasobów miasta i regionu.
15. Rewitalizacja śródmieścia i terenów powojennych.
16. Kreowanie pozytywnego wizerunku miasta w otoczeniu regionalnym, krajowym i międzynarodowym.

Tak sformułowane cele strategiczne i operacyjne zobowiązują władze samorządu do prowadzenia działań, które mają przyczynić się do wzmacniania pozycji Suwałk jako ośrodka miejskiego o znaczeniu regionalnym oraz tworzenie atrakcyjnych warunków życia.

Realizacja celów strategicznych i operacyjnych, wiąże się z podejmowaniem działań w sferze dziedzictwa materialnego: Wśród wymienionych celów operacyjnych dwa są bezpośrednio związane z problematyką omawianą w programie i mają szczegółowe zadania wskazane poniżej:

Cel operacyjny: Zachowanie i rozwijanie tożsamości kulturowej miasta.

Zadania:

- Realizacja programu rewitalizacji zabytkowej substancji miasta.
- Budowa Centrum Kulturowego „Cmentarzysko Jaćwingów”.
- Wspieranie działalności towarzystw, wydawnictw i środowisk regionoznawców.

Cel operacyjny: Rewitalizacja śródmieścia i terenów powojennych.

Zadania:

- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Kościuszki, A. Mickiewicza i rzeką Czarną Hańczę.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami ks. K. Hamerszmita, Kamedulską i W. Gałaja.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami E. Plater, W. Sikorskiego, T. Kościuszki oraz placem Marszałka J. Piłsudskiego.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Kościuszki, J. Dwernickiego, T. Noniewicza i Chłodną.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Kościuszki, L. Waryńskiego, T. Noniewicza i Chłodną.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Kościuszki, L. Waryńskiego, T. Noniewicza i Wigierską.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Kościuszki, Wigierską, T. Noniewicza oraz rzeką Czarną Hańczę.
- Rewitalizacja kwartału zabytkowego śródmieścia Suwałk zamkniętego ulicami T. Noniewicza, L. Waryńskiego, M. Konopnickiej i Sejneńską.
- Rewitalizacja Parku im. M. Konopnickiej z przywróceniem historycznego układu przestrzennego tego obszaru.

W *Strategii Rozwoju Miasta Suwałk do 2020 r.* w zakresie ochrony zabytków jako główny cel działania władz samorządowych Suwałk zakłada się zatem poprawę stanu zasobów zabytkowych poprzez tworzenie dogodnych warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych dla dokumentacji i ochrony zabytków, kompleksowej rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków nieruchomych, zwiększenia roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości oraz promocji miasta.

Główne cele, zasady i zadania polityki przestrzennej, jak również instrumenty jej realizacji, wobec środowiska kulturowego, wyznaczone zostały w obowiązującym *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*.

Przyjęte zostały następujące cele polityki przestrzennej władz miasta Suwałk wobec zasobów środowiska kulturowego miasta:

- Skuteczne kontrolowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym tak, aby było możliwe zachowanie różnorodnych wartości środowiska kulturowego Suwałk decydujących o jej tożsamości i znaczącej pozycji wśród zasobów dziedzictwa kultury regionu, przy jednoczesnym dostosowaniu obiektów do potrzeb współczesności.
- Pobudzanie takich zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, które pozwolą na lepsze zorganizowanie i wykorzystanie wartości kulturowych przestrzeni miejskiej.

Sukcesywnie uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodne ze *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*, realizują wyznaczone kierunki polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego.

III.4. Gminny program opieki nad zabytkami a akty prawa miejscowego

Program opieki nad zabytkami jest zgodny z dokumentami gminnymi o charakterze strategicznym:

- *Strategią Zrównoważonego Rozwoju Miasta Suwałki do 2020 roku* przyjętą Uchwałą Rady Miejskiej w Suwałkach Nr XIX/159/07z dnia 28 grudnia 2007 roku.
- Programem rewitalizacji zabytkowych kamienic śródmieścia Suwałk, stanowiących własność komunalną przyjęty Uchwałą nr XX/234/04 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 31 marca 2004 roku.
- Programem rewitalizacji zabytkowego śródmieścia miasta Suwałk przyjęty Uchwałą nr XXVII/410/05 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22 czerwca 2005 roku.
- Programem rewitalizacji terenów powojсковych położonych przy ul. Gen. K. Pułaskiego i przy ul. 23 Października w Suwałkach przyjęty Uchwałą nr XXV/290/04 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 sierpnia 2004 roku.

oraz dokumentami określającymi kierunki polityki przestrzennej miasta, którymi są:

- *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasta Suwałk* (zatwierdzone uchwałą Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 18 czerwca 1998 r. Nr XLVII/378/98, oraz Uchwałą Nr XXXVI/342/2001 z dnia 31 stycznia 2001r.
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Dla terenu śródmieścia do roku 2007 zostały uchwalone następujące plany:

Uchwała Nr **LIX/637/02** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 września 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk, ograniczonego ulicami: **T. Noniewicz, Krótką, M. Konopnickiej i L. Waryńskiego** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 18 listopada 2002 r. **Nr 65, poz. 1374**

Uchwała Nr **LIX/638/02** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 września 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu, ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, Chłodną, T. Noniewicza**, a od strony północnej granicami działek **11507/1, 11507/2, 11515/2, 11516/2** opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 18 listopada 2002 r. **Nr 65, poz. 1375**

Uchwała Nr **X/104/03** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 czerwca 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk, ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, Wigierską, T. Noniewicza oraz rzeką Czarną Hańczę** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 16 lipca 2003 r. **Nr 71, poz. 1436**

Uchwała Nr **X/105/03** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 czerwca 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: **Wesołą, L. Waryńskiego, T. Noniewicza i Wigierską** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 16 lipca 2003 r. **Nr 71, poz. 1437**

Uchwała Nr **XIV/157/03** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 29 października 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk, ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, Chłodną, T. Noniewicza i L. Waryńskiego** opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 19 listopada 2003 r. **Nr 118, poz. 2189**

Uchwała Nr **XXVII/249/2000** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 31 maja 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „**Śródmieście - Południe**” obejmującego obszar miasta ograniczony ulicami: **T. Noniewicza, Ciesielską, 1 Maja, Sejneńską, Utratą** oraz od południa rzeką Czarną Hańczę w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 17 lipca 2000 r. **Nr 20 poz. 253**

Uchwałą Nr **XI/108/07** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 20 czerwca 2007 r. w sprawie zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk w obszarze ograniczonym ulicami **T. Kościuszki, Wigierską, T. Noniewicza rzeką Czarną Hańczę**

Uchwała Nr **XXVI/299/04** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 29 września 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, L. Waryńskiego, Wesolą i Wigierską** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 23 października 2004 r. **Nr 159, poz. 2119**

Uchwała Nr **XXXIX/439/05** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 28 września 2005 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ograniczonego północną granicą działki o Nr geod. 21928/3, od wschodu ulicą **Bulwarową, od południa ulicą Gen. W. Sikorskiego a od zachodu granicami działek zabudowy jednorodzinnej mieszkalnej, położonej po wschodniej stronie ulicy Wł. Reymonta w Suwałkach** opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 18 listopada 2005 r. **Nr 237, poz. 2641**

Uchwała Nr **XLV/491/06** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22 lutego 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: **E. Plater, Pl. Marszałka J. Piłsudskiego, T. Kościuszki** oraz od strony północnej granicą działki: **10075/7** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 29 marca 2006 r. **Nr 89, poz. 883**

Uchwała Nr **XLIX/550/06** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 28 czerwca 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk terenu położonego pomiędzy ulicami: **T. Kościuszki, Gen. J. Dwernickiego, T. Noniewicza oraz od strony południowej granicami działek 11505/1, 11505/2 i 11506** opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 8 sierpnia 2006 r. **Nr 200, poz. 1947**

Uchwała Nr **LII/582/06** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 października 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, A. Mickiewicza oraz rzeką Czarną Hańczę w Suwałkach** opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 30 listopada 2006 r. **Nr 283, poz. 2805**

Dla terenu śródmieścia w trakcie opracowywania są następujące plany:

Uchwała Nr **XXXVII/413/05** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22.06.2005 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu obejmującego kwartał ulic: **T. Noniewicza, Ciesielską, 1 Maja, Sejneńską i Placem Marii Konopnickiej w Suwałkach** (projekt planu)

Uchwała Nr **XXXVII/414/05** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22.06.2005 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu obejmującego kwartał ulic: **T. Kościuszki, A. Mickiewicza, W. Gałaja, Kamedulską i Placem Marszałka J. Piłsudskiego w Suwałkach** (projekt planu)

Uchwała Nr **XXXVII/415/05** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22.06.2005 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu ulic: **St. Staszica, Gen. Wł. Sikorskiego, W. Gałaja, i A. Mickiewicza w Suwałkach** (III wersja projektu planu)

Uchwała Nr **XXXIX/440/05** Rady Miejskiej Suwałkach z dnia 22.06.2005 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: **Bulwarową, Gen. Wł. Sikorskiego, T. Kościuszki, G. Narutowicza i Gen. Z. Podhorskiego w Suwałkach** (projekt planu)

Uchwała Nr **XLVI/505/06** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 29 marca 2006 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w ciągu ulicy: **L. Waryńskiego na odcinku między ulicami T. Kościuszki i T. Noniewicza** (projekt planu)

Uchwałą Nr **VII/50/07** Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 21 lutego 2007 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk ograniczonego ulicami: **T. Kościuszki, Wigierską, T. Noniewicza oraz rzeką Czarną Hańczę w Suwałkach** (projekt planu)

Dla terenu zespołu powojkowego przy ul. Gen. K. Pułaskiego uchwalono plan miejscowy:

Uchwała Nr XLVIII/541/06 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 24 maja 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: Gen. Z. Podhorskiego, Gen. K. Pułaskiego, Nowomiejską, Świerkową, Modrzewiową i Grabową w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 1 lipca 2006 r. Nr 178, poz. 1659

Dla terenu zespołu powojkowego Przy ul. 23 Października w Suwałkach został opracowany plan miejscowy:

Uchwała Nr XLV/490/06 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 22 lutego 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu ograniczonego ulicami: **Gen. W. Sikorskiego, Grunwaldzką, 23 Października, Bakalarzewską i St. Staszica** w Suwałkach opublikowana w Dz. Urz. Woj. Podlaskiego z dnia 4 kwietnia 2006 r. Nr 94, poz. 924

Dla terenu zespołu powojkowego przy ul. Sejneńskiej plan jest w opracowaniu:

Uchwała Nr XXXVII/417/05 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 25 czerwca 2005 r. w sprawie przystąpienia do opracowywania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu **Śródmieście - Wschód** w Suwałkach:

Dla terenów wojskowych i powojkowych przy ul. Wojska Polskiego.

Tereny wyłączone z użytkowania przez Wojsko Polskie będą chronione zapisami w sporządzanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zgodnie z zapotrzebowaniem inwestycyjnym. Opracowanie planu miejscowego dla terenu należącego do Wojska Polskiego w obrębie ul. Wojska Polskiego nie jest możliwe ponieważ zgodnie z art. 14 ust 6 ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. nr 80 poz. 770 z dnia 10 maja 2003 r. z późn. zm.) nie sporządza się planów miejscowych dla terenów zamkniętych.

Sukcesywnie uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodne ze *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*, realizują wyznaczone kierunki polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego. Zawarto w nich ustalenia z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego. Plany miejscowe stanowią prawo lokalne.

IV. Ochrona zabytków miasta Suwałk

IV. 1. Rejestr zabytków

Obiekty i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z *ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, funkcji i przeznaczenia obiektu wymagają pisemnego pozwolenia suwalskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. z dnia 30 czerwca 2004 r. Nr 150, poz. 1579) określa wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania.

Rozporządzenie wskazuje tryb i sposób wydawania pozwoleń, w tym szczegółowe wymagania, jakim powinien odpowiadać wniosek i pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań (określonych w *ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, robót budowlanych w otoczeniu zabytku, badań archeologicznych, poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków

ruchomych w zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Rozporządzenie ponadto określa wymagane kwalifikacje, jakie powinny posiadać osoby uprawnione do prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich, badań architektonicznych lub badań archeologicznych; dodatkowe wymagania, jakie powinny spełniać osoby kierujące robotami budowlanymi; sposób potwierdzania posiadanych kwalifikacji i dodatkowych wymagań; standardy dotyczące dokumentacji prowadzonych prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytku ruchomym wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Rejestr zabytków - woj. podlaskie, miasto Suwałki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku.

- Rejestr zabytków nieruchomości obejmuje układ urbanistyczny oraz 205 obiektów - w tym 19 w dwóch zespołach powojaskowych i trzy w zespole obiektów szpitalnych, co daje łączną liczbę 206 pozycji w rejestrze (**Tabela 1**);
- Rejestr zabytków archeologicznych obejmuje jedno stanowisko z terenu miasta (**Tabela 2**);
- Rejestr zabytków ruchomych obejmuje łącznie 67 obiektów (**Tabela 3**);

Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum. Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną opieki nad zabytkami ruchomymi. W Suwałkach działa samorządowe Muzeum Okręgowe. Sprawy związane z ochroną zbiorów muzealnych reguluje *ustawa z dnia 21 XI. 1996 r. o muzeach* (Dz. U. Nr 5 z 1997 r., poz. 24 z późniejszymi zmianami).

IV. 1.1. Rejestr zabytków nieruchomych.

Z obszaru miasta Suwałki żaden obiekt nie został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, jak również nie został uznany przez Prezydenta RP za Pomnik Historii.

Do rejestru zabytków nieruchomych w Suwałkach wpisanych zostało łącznie 206 obiektów i jeden układ przestrzenny.

Przedmiotem ochrony prawnej są założenia przestrzenne: układ urbanistyczny zabytkowego śródmieścia (ograniczony zakolem rzeki Czarnej Hańczy i ulicami Zacisze, Gen J. Dwernickiego, T. Noniewicza i 1 Maja) oraz dwa zespoły koszarowe (zespół koszarowy przy ul. Gen. K. Pułaskiego i zespół koszarowy przy ul. 23 Października), i zespół obiektów szpitalnych (szpital „katolicki”, szpital „żydowski” i prosektorium) które ujęto w rejestrze zabytków Województwa Podlaskiego.

Wśród chronionych obiektów w rejestrze zabytków ujęte zostały zabytki architektury sakralnej: kościół katolicki p. w. św. Aleksandra, dawne cerkwie a obecnie kościoły katolickie p.w. ś. ś. Piotra i Pawła i p.w. Najświętszego Serca Jezusowego, kościół ewangelicko-augsburski św. Trójcy, cerkiew prawosławna p.w. Wszystkich Świętych molenna staroobrzędowców,

Spośród budowli użyteczności publicznej ochroną konserwatorską objęte są budynki: ratusza, gimnazjum, sądu, Komisji Wojewódzkiej i Trybunału oraz szpital.

Do rejestru zabytków wpisany został ponadto zespół dworca kolejowego i liczne budynki mieszkalne. Uznane za zabytkowe zostały założenia cmentarza katolickiego, ewangelickiego, prawosławnego wraz z kaplicami oraz cmentarz żydowski i muzułmański.

Wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków z obszaru miasta Suwałk są obiekty pozostające własnością gminną, prywatną i państwową.

Z punktu widzenia gospodarowania i zarządzania obiektami nie jest korzystne, gdy obiekt stanowi współwłasność kilku podmiotów.

Wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków z obszaru miasta Suwałki przeważają budynki o funkcji mieszkalnej (kamienice, domy jednorodzinne), obiekty sakralne oraz użyteczności publicznej.

WOJEWÓDZKI REJESTR ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH:

L.p.	Wyszczególnienie	Liczba zabytków
1.	Zabytki nieruchome (zespoły i obiekty) wpisane do rejestru zabytków, w tym: Obiekty (w tym dwie strefy ochronne) - układy urbanistyczne	206 1

ZABYTKI NIERUCHOME ZE WSKAZANIEM WŁASNOŚCI:

Własność:	Liczba zabytków
Skarb Państwa	12
Własność gminna	56
Własność prywatna	93
Własność związków wyznaniowych	18
Współwłasność	24
Inne	3

ZABYTKI NIERUCHOME ZE WSKAZANIEM RODZAJU ZABYTKU:

Rodzaj zabytku:	Liczba zabytków:
Zespoły urbanistyczne	1
Sakralne	7
Obronne	21
Użyteczności publicznej	9
Parki – zieleń	1
Mieszkalne	155
Przemysłowe	7
Cmentarze	4
Inne	2

IV. 1.2. Rejestr zabytków ruchomych.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podlaskiego zostało wpisane wyposażenie zabytkowych świątyń miejskich, nagrobki cmentarne, wyposażenie apteki, zegar słoneczny i pojazd mechaniczny.

Zabytki ruchome stanowią własność związków wyznaniowych, samorządu i osoby prywatnej.

WOJEWÓDZKI REJESTR ZABYTEKÓW RUCHOMYCH:

Liczba decyzji	7
Liczba obiektów, w tym:	67 (Brak danych o łącznej ilości zabytków w aptece przy ul. Kościuszki 78 -w decyzji KL. WKZ 533/1/d/81)
Wyposażenie świątyń	65
Kolekcje	1
Inne	1

IV. 1.3. Rejestr zabytków archeologicznych.

Do rejestru zabytków archeologicznych w granicach administracyjnych miasta Suwałk wpisano jedno stanowisko (cmentarzysko Jaćwingów w Szwajcarii nr rej. A-a-5 decyzja WKZ-535/5/d/94 z 30.12.1994 r.). Pośrednią formą ochrony stanowisk archeologicznych położonych w śródmieściu miasta jest wpis do rejestru zabytkowego zespołu urbanistycznego miasta Suwałk w granicach zakola rzeki Czarnej Hańczy i ulic Czerwony Sztandar (obecnie Zacisze), K. Marksa (obecnie gen. J Dwernickiego), T. Noniewicza i 1 Maja.

IV. 2. Działalność Muzeum Okręgowego w Suwałkach. Zabytki ruchome w zbiorach muzealnych.

IV. 2.1. Działalność Muzeum Okręgowego w Suwałkach.

Jedyną instytucją muzealną jest Muzeum Okręgowe w Suwałkach przy ul. T. Kościuszki 81. Tradycje muzealnictwa w Suwałkach sięgają jednak lat 1907-1908, kiedy to przy Szkole Handlowej zaczęto organizować Muzeum Ziemi Suwalskiej. W czasie I wojny światowej zbiory przewieziono do Rosji. Muzeum o tej samej nazwie powstało po raz kolejny w 1956 roku jako placówka społeczna. W dwa lata później muzeum upaństwowiono. Po powstaniu województwa suwalskiego, Muzeum przekształciło się w 1975 roku w Muzeum Okręgowe w Suwałkach. Muzeum Okręgowe w Suwałkach posiada oddział: Muzeum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach przy ul. Kościuszki 31. Od 1.01.1999 roku muzeum podlega suwalskiemu powiatowi grodzkiemu. Jest to zatem obecnie samorządowa instytucja kultury, dofinansowywana z budżetu miasta Suwałki. W Muzeum Okręgowym znajduje się ponad 7525 muzealiów – przedmiotów o trwałej wartości kulturowej (historycznej, naukowej, poznawczej, estetycznej) politycznej lub społecznej, podlegających ochronie prawnej, objętych inwentarzem zabytków w muzeum.

Strukturę suwalskiego muzeum tworzą następujące działy merytoryczne: archeologiczny, etnograficzny, historyczny, geologiczny, historii sztuki oraz promocji i upowszechniania. Dział Archeologiczny prowadzi szeroko zakrojone badania nad pradziejami Suwalszczyzny i wschodnich Mazur. Posiada w swoich zbiorach bogatą kolekcję zabytków z

epoki kamienia oraz związanych z kulturami bałtyjskimi od wczesnej epoki żelaza po wczesne średniowiecze. Dział Etnografii prowadzi badania oraz gromadzi zabytki kultury ludowej z terenów Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego. Na uwagę zasługują zbiory tkactwa, sztuki ludowej, plastyki obrzędowej oraz wytwory tradycyjnych rzemiosł ludowych. Zbiory Działu Geologii, oparte w dużej mierze na darach, zawierają okazy skał narzutowych i skamieniałości z terenu Suwalszczyzny. Dział Historii kolekcjonuje muzealia dokumentujące historię regionu, przede wszystkim XIX wieku i okresu międzywojennego. Na zbiory Działu Sztuki składają się niezwykle cenne dzieła malarstwa, rzeźby i sztuki użytkowej XVIII-XX wieku. Znajduje się tu jedna z największych w kraju kolekcji obrazów i szkiców Alfreda Wierusza-Kowalskiego, obrazy między innymi Jacka Malczewskiego, Juliana Fałata, Chrystiana Breslauera, Teodora Axentowicza, Leona Wyczółkowskiego, Stanisława Ignacego Witkiewicza oraz zbiory porcelany miśnieńskiej i secesyjnych szkielec Galerii. Dział Promocji i Upowszechniania oprócz obsługi wystaw prowadzi cieszącą się dużą popularnością wśród dzieci i młodzieży lekcje muzealne z zakresu archeologii, etnografii, sztuki i historii regionu. Corocznie też organizuje ciekawe imprezy plenerowe: „Festyn Archeologiczny”, Piknik Kawalerski i „W ogrodzie baśni”.

Muzeum Okręgowe w Suwałkach udostępnia zwiedzającym następujące wystawy stałe: „Z przeszłości geologicznej Suwalszczyzny”, „Pradzieje Suwalszczyzny i Mazur Wschodnich”, „Malarstwo polskie XIX i XX wieku”, „Alfred Wierusz-Kowalski - życie i twórczość” (jedyna w Polsce wystawa poświęcona temu znakomitemu twórcy). Corocznie organizuje także kilka interesujących wystaw czasowych.

Muzeum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach przy ul. Kościuszki 31 powstało w 1973 roku jako filia Muzeum Ziemi Suwalskiej; od 1975 roku jest Oddziałem suwalskiego Muzeum Okręgowego. Mieści się w zabytkowym budynku, przy głównej ulicy miasta, wzniesionym w latach 1826-1827, w którym urodziła się i spędziła sześć lat dzieciństwa Maria Konopnicka z Wasiłowskich. Mieszkała tu wraz z rodzicami i rodzeństwem. Pobyt w Suwałkach opisała w utworach: „Anusia” (1889) oraz „Z cmentarzy” (1887).

W muzeum udostępniana jest wystawa pt. „Maria Konopnicka 1842-1910: Za zamkniętymi drzwiami czasu”, urządzona na parterze w obydwu skrzydłach budynku. W pierwszej jej części przedstawiono przede wszystkim biografię pisarki, w drugiej - wybrane zagadnienia istotne w jej dziełach. Na ekspozycji wykorzystano bogaty materiał ikonograficzny (fotografie, dokumenty, obrazy). Muzeum prowadzi lekcje muzealne z zakresu literatury i zajęcia z dziećmi oraz wystawy czasowe.

Zakres działalności Muzeum Okręgowego:

1. Gromadzenie dóbr kultury, ich inwentaryzowanie, katalogowanie i opracowywanie naukowe.
2. Organizacja wystaw stałych i czasowych.
3. Organizacja i prowadzenie badań naukowych, ekspedycji i prac terenowych (archeologicznych, etnograficznych).
4. Prowadzenie działalności oświatowej i edukacyjnej, w tym przy współpracy ze szkołami i placówkami oświatowymi (bogaty program lekcji muzealnych, Klub Archeologiczny dla młodzieży szkół średnich, imprezy plenerowe: Festyn Archeologiczny, Piknik Kawalerski, W ogrodzie baśni).
5. Prowadzenie działalności wydawniczej w formie katalogów i przewodników wystaw, publikacji zawierających wyniki badań naukowych, popularnonaukowych i popularyzatorskich.
6. Organizacja sesji i konferencji naukowych i popularnonaukowych.

7. Współpraca z instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami kulturalnymi, a także z kolekcjonerami zbiorów znajdujących się w kręgu zainteresowań Muzeum.
8. Udostępnianie zbiorów do celów naukowych i popularyzatorskich.
9. Udzielanie informacji, porad i pomocy w zakresie objętym działalnością Muzeum innym placówkom i jednostkom prowadzącym działalność z zakresu ochrony dóbr kultury.

IV. 2.2. Zasoby zabytków ruchomych w zbiorach Muzeum Okręgowego:

**MUZEALIA I DEPOZYTY
(WEDŁUG DYSCYPLIN, ZGODNIE Z WYKAZAMI GUS)**

Dyscyplina	Muzealia	Depozyty
Ogółem	7526	0
Sztuka	983	0
Archeologia	1608	0
Etnografia	1958	0
Historia	2250	0
Militaria	0	0
Numizmaty	397	0
Technika	0	0
Przyroda	351	0
Oddział M. Konopnickiej	15	0

IV. 2. 3. Główne zamierzenia Muzeum Okręgowego planowane do realizacji ze środków samorządowych i funduszy zewnętrznych - na lata 2008-2013¹:

- Remont Resursy Obywatelskiej - głównej siedziby Muzeum Okręgowego w Suwałkach.
- Nowe opracowanie i wykonanie istniejących wystaw stałych oraz zorganizowanie od podstaw ekspozycji etnograficznej i historycznej.
- Budowa Centrum Kulturowego „Cmentarzysko Jaćwingów”.
- Utworzenie galerii sztuki w budynku przy ul. T. Kościuszki 45

IV. 3. Gminna ewidencja zabytków.

Zgodnie z art. 21. *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* "ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy".

Ewidencją zostają objęte zabytki architektury i budownictwa: zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomości spoczywa na Prezydencie Miasta (art. 22 pkt 4 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*).

Miasto Suwałki posiada aktualny wykaz obiektów zabytkowych, objętych ewidencją gminną. Wykaz ten, został dopracowany na potrzeby *Programu opieki nad zabytkami miasta Suwałk*.

Zaktualizowany wykaz stanowi podstawę sporządzenia kart ewidencji gminnej. Wzór karty ewidencyjnej został opracowany w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

¹ Zadania z lat 2008-2013 zostaną również realizowane w latach 2009-2012 zależnie od możliwości logistycznych i ekonomicznych.

Ewidencja gminna winna podlegać okresowej aktualizacji, polegającej m.in. na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji etc.), w oparciu o dane dostarczane z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatury w Suwałkach. Uzupełniony o wpisy do rejestru zabytków, nowe ustalenia naukowe dotyczące uzupełniania i weryfikacji wykazu zabytków i stanowisk archeologicznych na podstawie danych z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Jej zmiany nie powodują nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami.

➤ Gminna ewidencja zabytków – zabytki nieruchome

Ewidencją gminną miasta Suwałk objęto jeden układ przestrzenny i 376 obiektów i zespołów obiektów (**Tabela 4**).

Najliczniejszą grupę obiektów ujętych w ewidencji (w tym obiektów objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków) stanowią zabytki zlokalizowane w obrębie śródmieścia układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków (ok. 90% obiektów). W zespołach koszarowych objętych wpisem do rejestru zabytków i ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w zespołach budynków mieszkalnych i kolejowych jest ok. 10 % obiektów z omawianego wykazu.

➤ Gminna ewidencja zabytków – zabytki archeologiczne

Opracowanie zostało poprzedzone kwerendą w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, Delegatura w Suwałkach. Poszukiwania archiwalne dotyczyły stanowisk odkrytych i zweryfikowanych w trakcie akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski prowadzonej w Suwałkach i okolicach w latach 80. XX w. oraz stanowisk, których badania, głównie interwencyjne, podjęto pod koniec lat 90. XX w. i po roku 2000. W wyniku poszukiwań archiwalnych ustalono, że obecnie z terenu administracyjnego Suwałk znanych jest 65 stanowisk archeologicznych. Podstawowe dane wszystkich stanowisk umieszczono w załączonym wykazie tabelarycznym (**Tabela 5**).

Uwzględnione w opracowaniu stanowiska należą w większości do tzw. typu płaskiego (osady, cmentarzyska, ślady i punkty osadnictwa).

IV. 4. Ochrona krajobrazu kulturowego miasta w dokumentach prawa miejscowego

Dla realizacji polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* wyznaczone zostały następujące instrumenty:

- Rejestr zabytków.
- Ewidencja dóbr kultury.
- Zapisy regulacyjne dotyczące polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego, wprowadzone do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w tym – ustalenia dotyczące stref ochrony konserwatorskiej.
- Wytyczne urbanistyczne dotyczące ochrony i kształtowania wartości środowiska kulturowego, przydatne do opracowywania ustaleń miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego lub wprowadzania do decyzji administracyjnych dotyczących zmian w zagospodarowaniu przestrzennym.

Wyznaczone zostały obszary, dla których przewidziano sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ze względu na uwarunkowania wynikające z ochrony i kształtowania środowiska kulturowego. Zapisy regulujące politykę Miasta dotyczącą przestrzeni kulturowej konsekwentnie wprowadzane są w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które po uchwaleniu stanowią prawo lokalne.

Ustalono zostały podstawowe zasady rozwoju przestrzennego miasta, dotyczące działań w zakresie ochrony, rewitalizacji i kreacji wartości kulturowych; wyznaczono obszary wymagające rewitalizacji, rehabilitacji i przekształceń istniejącego stanu zagospodarowania; uznano priorytetowe znaczenie uporządkowania układu urbanistycznego i rewitalizacji obszaru Śródmieścia oraz zespołów koszarowych przy ul. Gen. K. Pułaskiego i 23 Października. Opracowane programy rewitalizacyjne zostały przyjęte uchwałami Rady Miejskiej i są wdrażane.

V. Charakterystyka zasobów kulturowych miasta

V.1 Zarys historii i przestrzennego rozwoju Suwałk

Powstanie i rozwój Suwałk poprzedziły wielowiekowe zmiany osadnicze zachodzące na terenie dawnych puszczy: przełomskiej i perstuńskiej, które rozciągały się między innymi na terenach obecnego miasta. W średniowieczu puszcze jak i tereny nad rzeką Czarna Hańcza zasiedlały plemiona pruskie Jaćwingów, które ostatecznie podbił Zakon Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego zwany popularnie Krzyżakami (1283). Ziemie plemienne włączył on w obszar państwa zakonnego. Przez puszcę graniczną (Wildnis) Krzyżacy poprowadzili drogi w kierunku wschodnim. Jedną z nich wiodła przez rzekę Czarną Hańczę i wzdłuż jej biegu w kierunku wschodnim. Po pokoju melneńskim (1422) interesujący nas obszar włączono w granice Litwy. Drogi wzdłuż rzeki nazwano z czasem okmińską. Archeolodzy stwierdzili istnienie osadnictwa piętnastowiecznego i późniejszego (nie jaćwieskiego) w obrębie dzisiejszego miasta Suwałk. W puszczy znajdowały się siedliska² związane z eksploatacją zasobów leśnych, zapewne osadnictwo stwierdzone w zakolu rzeki Czarnej Hańczy miało zbliżony charakter. Na przełomie XVII i XVIII wieku rozpoczęła się regularna akcja osadnicza i kolonizacyjna podjęta z inicjatywy zakonu kamedułów, którego nowa komandoria powstała w tym czasie na wyspie Jeziora Wigry. Zakon w nadaniach otrzymał prawo lokowania wsi w obszarach puszczańskich. Wówczas w pobliżu rzeki Czarnej Hańczy, na jej nadbrzeżnych tarasach, istniał system drożny. Od skrzyżowania ze starą drogą okmińską, prowadzącą z Grodna do Królewca, wiodły dwa szlaki. Jeden do lokowanego w XVI wieku miasta Augustowa, drugi do folwarku kamedulskiego Wólka, położonego przy trakcie z miasta Raczki do miasta Bakalarzewa oraz do folwarku Żywa Woda. To korzystne komunikacyjne położenie jak i funkcjonujące tutaj luźne osadnictwo, pozwoliły na lokację wsi Suwałki, o której pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1688. W roku 1690 Suwałki zostały odnotowane jako nowa osada mająca zaledwie dwa dymy, a w dziesięć lat później składała się już z dwóch osad położonych blisko siebie (Suwałki Duże i Suwałki Małe). Wpływ na taki rozwój, poza dobrym położeniem komunikacyjnym, miało ukształtowanie terenu. Duży, płaski obszar stał się dogodną przestrzenią do powstania jednostki osadniczej i stwarzał perspektywiczne możliwości jej rozbudowy. W roku 1710 kameduli otrzymali od króla Augusta II zgodę na odbywanie w Suwałkach targów i jarmarków. W miejscu, gdzie

² Siedliska – staropolska nazwa oznaczająca sióło albo osada.

zbiegały się drogi do istniejących wówczas miasteczek Sejny, Przerośl, Augustów i Bakalarzewo powstał rynek, o kształcie zbliżonym do prostokąta, o wymiarach 310 m na 190 m. W północnej części rynku 2 czerwca 1710 roku rozpoczęto budowę kościoła p.w. św. Krzyża, który był „z drzewa kostkowego w szachulc na niskim podmurówku, tarciami opierzony(...)dach [miał] gontami kryty”. Obok kościoła wzniesiono drewnianą plebanię, spichlerz z piwnicą i wozownię. Wokół kościoła powstał cmentarz grzebalny. Teren kościelny wraz z niewielkim ogrodem był otoczony drewnianym płotem. Jeszcze przed budową kościoła i regulacją istniejących ciągów komunikacyjnych kameduli powzięli zamiar przekształcenia Suwałk w miasto. Nazwa „miasto” użyta została już w przywileju królewskim na targi i jarmarki w 1710 roku. Trzeciego grudnia 1715 roku kameduli wydali przywilej lokacyjny miasta Suwałki. Na miasto wyznaczono trzysta placów pod zabudowę mieszkaniową, ogrody, browary i gumna³. Na budowę domów mieszczanie mogli brać drewno z puszczy nieodpłatnie przez siedem lat. Domy miały być „dobre według linii pomierniczej i ordynacji naszej klasztornej, z gankami na ulicę wystawionymi, z kominami pobielonymi i z pokryciem dachu gontowym lub dranicznym”⁴. Z czasem wytyczono sieć komunikacyjną. Centralnym punktem miasta był oczywiście rynek. Do jego południowo-wschodniego narożnika dobiegał trakt z Augustowa. W granicach miasta była to ulica Młyńska (zwana później Grodzieńska, Warszawska, Petersburska i T. Kościuszki). Z północno-zachodniego narożnika odchodziły dwie ulice: starsza to ulica Załomek (później - Rybacka i Kamedulska) kierująca ruch w stronę Filipowa, Przerośli i Królewca i młodsza ulica Królewiecka (później - Szpitalna, E. Plater). Z zachodniej pierzei rynku wychodziła ul. Kręta (później - Krzywa, W. Gałaja) przechodząca w trakt do Bakalarzewa i Olecka. Od wschodu z rynku wybiegała ul. Sejneńska, z której rozchodziły się dwa gościńce: jeden do Sejn przez Wigry, drugi do Kalwarii przez Okuniowiec. Z czasem równoległe do ul. Królewieckiej wytyczono ślepą ulicę zwaną Załomkiem Koźlim. Dokumenty lokacyjne dawały możliwość wytyczenia ulicy Żydowskiej, w założeniach jako miejsca osiedlania się ludności żydowskiej. Ulica ta, zabudowywana magazynami i stodołami, otrzymała nazwę Gumienna. Proces tworzenia miasta zakończył przywilej Augusta II z 2 marca 1720 roku, potwierdzający lokację kamedulską. Budynki zapewne nakazywano stawiać zgodnie ze ściśle przestrzegany planem miasta, wskazują na to późniejsze plany i opisy z lat 1820 - 1821, na których domy ustawione są w równych liniach zabudowy.

Po trzecim rozbiorze Polski w roku 1795 miasto zajęły wojska pruskie, a dwa lata później po kasacji klasztoru wigierskiego i konfiskacie jego majątku, Suwałki przeszły na własność rządu. Wchodziły wówczas w obszar tzw. Prus Nowowschodnich. Rok później, władze pruskie ulokowały w mieście siedzibę władz powiatu wigierskiego. U schyłku XVIII stulecia Suwałki liczyły 1184 mieszkańców i 216 domów. W czasach pruskich zbudowano gościniec z Suwałk do wsi Prudyszki, udrażniając tym samym ślepą ulicę Załomek Koźli (Kowieńskie Przedmieście i T. Kościuszki). Ciąg ulic Młyńska (później - Grodzieńska, Warszawska, Petersburska i T. Kościuszki) i Załomek Koźli (Kowieńskie Przedmieście i T. Kościuszki) stał się wówczas główną arterią miasta, funkcję tę pełnił do roku 1997. Na przełomie wieków przeniesiono też zapewne cmentarz grzebalny, z rynku za Czarną Hańczę, na teren położony przy gościńcu prowadzącym do Bakalarzewa.

W 1807 roku Suwałki włączone zostały w obszar Księstwa Warszawskiego i znalazły się w granicach departamentu łomżyńskiego. Jednocześnie po przeniesieniu siedziby powiatu wigierskiego do Sejn (później przemianowanego na powiat sejneński), utraciły

³ Gumno - W dawnych czasach, w Polsce, w gospodarstwach folwarcznych, stodoły budowano na bokach kwadratowego podwórza. To podwórze, wraz ze stodołami, nazywano gumnem. Jeśli stodoły nie stykały się węglami, pozostałą przestrzeń ogradzano płotem. Na gumnie folwarcznym zwykle były cztery stodoły, na chłopskim jedna.

⁴ Dranica - drewniany materiał do wykonywania pokryć dachowych. Ręcznie łupana deska z drewna iglastego.

dotychczasową funkcję ośrodka administracyjnego. Według spisu sporządzonego po zakończeniu rządów pruskich ok. 1810 roku w mieście było 1265 mieszkańców.

Wraz z utworzeniem Królestwa Polskiego (1815) zależnego od cesarstwa rosyjskiego, dużego znaczenia nabrały szlaki komunikacyjne łączące Warszawę ze stolicą imperium, między którymi uruchomiono regularną komunikację pasażerską i pocztową, trasa ta wiodła przez Suwałki. Od 1817 roku na stałe przebiegała ona przez Suwałki. W obrębie miasta trasa biegła dawną ulicą Młyńską, jej przedłużeniem przy wschodnim boku rynku i dalej Załomkiem Koźlim. W 1816 zostało utworzone województwo augustowskie, z siedzibą w Suwałkach. Decyzja ta pociągnęła za sobą zmiany planistyczne i gwałtowne ożywienie budowlane. W roku 1820 środkową część rynku, po obsadzeniu topolami i ogrodzeniu, przeznaczono na park. W związku z tym targi i jarmarki przeniesiono na założony we wschodniej części miasta Nowy Rynek. Równocześnie powstał tam - wytyczony równolegle do głównej arterii komunikacyjnej miasta - ciąg ulic Jerozolimskiej i Nowego Świata (obecna ulica T. Noniewicza). Nowy Rynek, w kształcie prostokąta o wymiarach około 130 x 140 metrów, został ograniczony od zachodu ulicą Jerozolimską, a od północy – uregulowaną ulicą Sejneńską. Równolegle do tej ulicy z południowo-wschodniego naroża Starego Rynku wyprowadzono ulicę o różnych nazwach w dziejach miasta (Przechodnia, Wąską, Jatkowa albo Krótką), by mogła ona stanowić dogodne połączenie ulicy Petersburskiej z Jerozolimską (w planie regulacyjnym przewidziano możliwość jej poszerzenia). Główną osią miasta pozostał odcinek szosy petersbursko-warszawskiej, który na południe od Starego Rynku otrzymał nazwę Prospektu Petersburskiego, a na północ Kowieńskiego Przedmieścia. W 1826 roku zatwierdzony został plan regulacyjny miasta, który na blisko sto lat przesądził o kierunkach i charakterze jego zabudowy. Jak pokazał czas, decyzja o utrzymaniu w Suwałkach siedziby władz wojewódzkich w ogromnym stopniu zaważyła na dalszych losach miasta.

W roku 1820 na północnych obrzeżach Starego Rynku rozpoczęto budowę nowego kościoła – planowanego jako katedralny – pod wezwaniem św. Aleksandra. Zastąpił on pochodzący jeszcze z okresu lokacji kamedulskiej drewniany kościółek położony w centrum rynku, rozebrany w 1834 roku. Kościół p.w. św. Aleksandra został zaprojektowany przez wybitego architekta włoskiego Christiana Piotra Aignera w stylu klasycystycznym. Stanowił dominantę przestrzenną miasta do końca lat 80. XIX wieku. Zbudowano także inne świątynie: kościół ewangelicki przy ul. Petersburskiej (1839-1841), synagogę przy ulicy Jerozolimskiej (1820), a na dawnym rynku, na osi z kościołem św. Aleksandra cerkiew Zaśnięcia NMP (Uśpięską) (1838-40). Powstały również budynki użyteczności publicznej: poczta (1829), odwach (1835), ratusz (1844), szpital św. Piotra i Pawła (1842), jatki miejskie (1839) oraz okazały gmach gimnazjum (1843-1846).

Do roku 1820 budowano przeważnie domy drewniane. Sytuacja zmieniła się po ogłoszeniu przepisów kategorycznie zakazujących stawiania domów drewnianych w ważniejszych miastach Królestwa Polskiego. Jednak w wielu miastach, m. in. w Suwałkach, ze względu na większy koszt materiałów i robocizny, tylko nielicznych było stać na wznoszenie budynków murowanych. Zabudowa murowana koncentrowała się przy Starym Rynku i głównej arterii komunikacyjnej Prospekt Petersburski - Stary Runek - Kowieńskie Przedmieście, a oblicze tej części miasta, ulegało z każdym rokiem zmianom architektonicznym. Domy drewniane przeważnie likwidowano lub przenoszono na boczne ulice.

W roku 1825, według ówczesnego rejestru pomiarowego, na lewym brzegu rzeki było 510 działek (w tym 276 zabudowanych), na prawym – 218 (w tym 190 zabudowanych). Zapewne wspomniane wcześniej trzysta placów lokacyjnych leżało wyłącznie na lewym brzegu Czarnej Hańczy. Od południa i zachodu lewobrzeżną granicę miasta wyznaczało zakole Czarnej Hańczy, a właściwie pas łąk i bagien na dolnym, tarasie zalewowym. Od

wschodu, siedliska i ogrody dzieliła od pól miejskich droga, której trasą biegną pozostałości dawnej ulicy Utrata Długa (do 1997 roku). Prawobrzeżna zabudowa rozwijała się w sposób swobodny.

Wraz z rozwojem i rozbudową miasta, rosła również liczba ludności. Od 1806 roku do roku 1827 wzrosła blisko trzykrotnie i wynosiła 3 753 osób. W roku 1857 w Suwałkach mieszkało 11 273 osób, a w 1872 - 19 899. Dzięki temu Suwałki, znalazły się wśród czterech najludniejszych miast Królestwa Polskiego, ustępując pod tym względem jedynie Warszawie, Łodzi i Lublinowi. Dynamicznie wzrastała liczba ludności żydowskiej, która stanowiła z czasem ponad połowę mieszkańców. Miasto zostało zróżnicowane wyznaniowo i narodowościowo. Zamieszkali w nim ewangelicy - Mazurzy i Niemcy, staroobrzędowcy i wyznawcy prawosławia – w większości Rosjanie, którzy coraz liczniej przybywali do miasta jako urzędnicy, nauczyciele i wojskowi. Ponadto w mieście zamieszkało kilka rodzin tatarskich (mahometan).

Jeszcze w połowie XIX stulecia, wiele suwalskich rodzin utrzymywało się z uprawy roli, z czasem wzrosło jednak znaczenie rzemiosła oraz handlu. Rola przemysłu była natomiast znikoma, a do nielicznych działających w mieście „zakładów i fabryk”, zaliczano wówczas fabrykę tytoniu i tabaki, trzy fabryki świec łożowych, trzy garbarnie, dwa browary fabryki oleju oraz octu winnego, waciarnię, dwie fabryki kapeluszy słomkowych i ryżowych, fabrykę wyrobów wełnianych oraz cegielnię. Zabudowa Suwałk, do połowy XIX wieku, koncentrowała się wyłącznie na omawianym obszarze. Rezerwa terenu była wystarczająca pod budowę nowych budynków. Parcele rozciągające się pomiędzy ulicami dzielono na pól. Wytaczano nowe ulice dzieląc kwartały (Wesoła, Ciesielska). Charakter miastu nadawała jednak główna ulica oraz skupione wokół niej najważniejsze obiekty. Zabudowa przy pozostałych ulicach była bardzo zróżnicowana.

Po upadku powstania styczniowego (1863-1964) w mieście utworzono silny garnizon wojskowy, przez co charakter miasta uległ zdecydowanej zmianie. Do końca wieku powstały trzy zespoły koszarowe, zlokalizowane przy głównych drogach wylotowych miasta. Jako pierwszy powstał zespół koszarowy przy ulicy Sejneńskiej (w miejscu koszar z lat 50. XIX w.), następny przy drodze prowadzącej do Augustowa oraz przy drodze do Kalwarii. W zespołach koszarowym przy drodze do Augustowa i do Sejn wzniesiono cerkwie (ul. Wojska Polskiego obecnie kościół katolicki św. Piotra i Pawła oraz przy ul. Sejneńskiej – ta ostatnia została rozebrana w latach 70. XX wieku).

W 1897 roku Suwałki uzyskały połączenie kolejowe. Szlak kolejowy miał jednak drugorzędne znaczenie komunikacyjne w skali cesarstwa rosyjskiego. Była to linia odchodząca od kolei warszawsko-petersburskiej z Oran do Grodna. Połączenie kolejowe miało natomiast duże znaczenie dla rozwoju miasta. Dzięki kolei docierały do Suwałk towary przemysłowe, a mieszkańcy mogli korzystać z szybkiego, jak na owe czasy, transportu w kierunku Warszawy, Petersburga i Wilna. W zabudowie miasta, w jego północno - wschodniej części pojawił się nowy akcent - dworzec kolejowy, Taka lokalizacja dworca dawała szansę, rozwoju miasta w określonym właśnie kierunku. Wokół stacji kolejowej mogły powstawać zarówno budynki mieszkalne jak i magazynowo-przemysłowe. W tej części miasta, poza parterową zabudową drewnianą i murowaną, powstała świątynia staroobrzędowców – molenna (1910-1912)

W czasie pierwszej wojny światowej na Suwalszczyźnie toczyły się ciężkie i długotrwałe walki rosyjsko-niemieckie, które doprowadziły do zajęcia Suwałk przez armię kajzerowską i do niemieckiej okupacji miasta, trwającej do sierpnia 1919 roku. W międzyczasie, już w 1919 roku, miał miejsce epizod nieudanej próby przejęcia miasta przez przedstawicieli tworzącego się państwa litewskiego. Dnia 24 sierpnia 1919 roku do Suwałk wkroczyli żołnierze polscy z 41 suwalskiego pułku piechoty i od tej pory władza polska mogła się już bez przeszkód umacniać.

W okresie międzywojennym Suwałki znalazły się w granicach województwa białostockiego i stały się powiatowym miastem wydzielonym. W 1921 roku miasto liczyło 16 780 mieszkańców, a w końcu lat trzydziestych - blisko 25 000. Wówczas około jednej trzeciej ludności miasta stanowili Żydzi. Źródłem utrzymania większości mieszkańców było nadal rzemiosło, rolnictwo i handel. W mieście działały jedynie trzy większe zakłady przemysłowe: browar, Spółka „Rola” (produkująca głównie narzędzia i maszyny rolnicze) oraz elektrownia miejska. Duże znaczenie odgrywało natomiast nadal wojsko. Dzięki odziedziczonym po Rosjanach ogromnym kompleksom koszar, Suwałki stały się jednym z większych garnizonów międzywojennej Polski.

W okresie międzywojennym w Suwałkach nastąpiły drobne zmiany w układzie przestrzennym miasta. Powstała m. in. jednorodna pod względem konstrukcyjnym i stylowym drewniana zabudowa obecnej ulicy Żeromskiego. Zbudowano wówczas kilka większych budynków: Szkoły Podstawowe nr 1 i 2, elektrownię miejską oraz uzupełniono zabudowę istniejących już ulic.

Klęska wrześniowa drugiej Rzeczypospolitej spowodowała włączenie miasta w granice Prus Wschodnich. Okupant potraktował Suwalszczyznę jako „obszar rdzennie niemiecki”. Został opracowany generalny plan przebudowy miasta. W roku 1940 przystąpiono do przebudowy budynków przy ulicy Kościuszki. Przebudowano między innymi budynki obecnego Zespołu Szkół Nr 2 (nr 36, 38) oraz budynki nr 6, 42 i 44. Uzyskały one formę typową dla niemieckiej zabudowy. Zmieniono im elewacje, spadki i pokrycia dachu oraz przekształcono wnętrza. Balkon wspomnianego Zespołu Szkół został ozdobiony datą 1941. Ponadto wyburzono budynek przy ul. Kościuszki 56 i wzniesiono na jego miejscu bank. Na zapleczu posesji przy ul. T. Kościuszki 83 wzniesiono kilka domów. Nowy dwupiętrowy budynek pojawił się przy ul. Dwernickiego. Zakończono również, rozpoczęte przed 1939 rokiem prace remontowe w ratuszu. Na znacznie większą skalę prowadzono przebudowę dawnej dzielnicy żydowskiej (w tzw. Małych Raczkach), w bloku zabudowy zamkniętym ulicami: 1. Maja, Wigierską, T. Noniewicza i Ciesielską zbudowano kilka domów mieszkalnych osiedla przeznaczonego dla niemieckich urzędników. Na południowo-zachodnim obrzeżu miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie zniszczonego cmentarza żydowskiego, zbudowano stadion sportowy.

Suwałki były okupowane przez Niemców do października 1944 roku. Od pierwszych dni okupacji, rozpoczęły się też prześladowania ludności cywilnej; wysiedlono i poddano eksterminacji Żydów, a w kwietniu 1940 roku Niemcy przeprowadzili masowe aresztowania wśród miejscowej inteligencji. Należy tutaj wspomnieć również o ponurej inwestycji niemieckiej z tamtych czasów, czyli o obozie jeńców radzieckich (Stalag 1F Sudauen), który był umiejscowiony na północ od miasta, pomiędzy obecnymi ulicami K. Pułaskiego, M. Reja W. Witosa i A. Putry na gruntach należących wówczas do wsi Krzywólka. Ziemianki i drewniane baraki zabudowy obozowej nie zachowały się. Jedynym budynkiem związanym z obozem jest, umiejscowiona poza jego obszarem, murowana łaźnia i biura (obecnie dom mieszkalny przy ul. M. Reja). Wycofujące się w październiku 1944 roku oddziały niemieckie, dokonały zniszczeń. Wysadziły w powietrze między innymi wieżę kościoła ś. ś. Piotra i Pawła, Św. Aleksandra oraz wieżę ratusza.

Po wyzwoleniu, Suwałki nadal pełniły funkcję siedziby władz powiatowych. Zniszczenia wojenne, straty ludnościowe oraz położenie z dala od ważnych centów i szlaków komunikacyjnych oraz przekształcenia systemowo – gospodarcze powodowały, że odbudowa i rozwój miasta postępował wolno. Usuwanie zniszczeń wojennych trwało do połowy lat 60. Wówczas też opracowano pierwsze perspektywiczne plany rozbudowy miasta. Powstały pierwsze osiedla mieszkaniowe na zapleczu ulicy T. Kościuszki oraz ulicy T. Noniewicza i L. Waryńskiego, w miejscu dawnej parterowej, drewnianej zabudowy i ogrodów. W latach siedemdziesiątych, a zwłaszcza po roku 1975, wraz z wejściem w życie nowego podziału

administracyjnego kraju i podniesieniem Suwałk do rangi stolicy województwa, nastąpił dynamiczny rozwój miasta. Opracowano wówczas plany zagospodarowania przestrzennego miasta, które uwzględniały jego rozbudowę jako zaplecza dla przyszłej kopalni rud polimetalicznych. W założeniach przyjęto, że po 2005 będzie w mieście zamieszkiwać nawet 130 tys. mieszkańców. Od 1978 roku zaczęto budowę pierwszych bloków osiedla „Północ” między innymi na terenach po dawnym obozie jenieckim. W ciągu dziesięciu lat powstało wielkie osiedle mieszkaniowe zabudowane blokami mieszkalnymi, o architekturze w utylitarnych formach, z siecią handlową. Znacznie wzrósł w tym czasie zabudowany obszar miasta i liczba budynków mieszkalnych. Przy ul. Szpitalnej powstał kompleks szpitala wojewódzkiego. Na północny – zachód od dworca, pomiędzy ul. T. Kościuszki i Utratą, pomiędzy ul. M. Buczka i Wojska Polskiego oraz wokół ul. H. Mereckiego powstały osiedla domków jednorodzinnych. Wybudowano również nowe zakłady przemysłowe (Sudowia, Kolbet, Fabryka Domów, Fabryka Mebli itd.). Wzniesiono także nowe budynki użyteczności publicznej (Kompleks Urzędu Wojewódzkiego, Dom Partii i Komendę Policji). W tym okresie gwałtownie wzrosła liczba mieszkańców miasta (w 1980 roku miasto liczyło 36 000, a w 1995 ok. 65 000).

Kolejna reforma administracyjna, która weszła w życie w styczniu 1999 roku, spowodowała utratę statusu miasta wojewódzkiego. Obecnie Suwałki są siedzibą władz powiatu ziemskiego oraz grodzkiego i liczą ok. 70 tysięcy mieszkańców. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej i otwarcie granic w ramach układu z Schengen spowodowało, że miasto odzyskało swoje dawne znaczenie związane ze szlakiem komunikacyjnym z Warszawy w kierunku Petersburga. Planowana jest rozbudowa tranzytowych szlaków kołowych i kolejowych oraz budowa lotniska. W ostatnich latach miasto stało się również siedzibą wyższych uczelni. Działa Specjalna Suwalska Strefa Ekonomiczna. Planowana jest budowa obiektów Parku Naukowo -Technologicznego. Działają izby gospodarcze. Wokół miasta rozwija się ruch agroturystyczny. W okresie letnim odbywa się Festiwal Filharmonia AUKSO. Letni przegląd teatralny – SUWALSKIE TEATR - AKCJE. Odbywa się Międzynarodowy Festiwal Bluesowy. Prężnie działają placówki kultury: Regionalny Ośrodek Kultury i Sztuki, Młodzieżowy Dom Kultury (wystawy malarstwa i fotografii oraz imprezy teatralne „Wigraszek”, Jarmark Folklorystyczny itd.) i Muzeum Okręgowe (wystawy ze zbiorów krajowych i zagranicznych, Piknik Kawaleryjski, Festyn Archeologiczny itd.). Skala Suwałk i zaistniałe warunki wyznaczają ramy stałego rozwoju miasta. Od wykorzystania obecnego położenia, możliwości naukowych, kulturalnych i turystycznych regionu oraz od sposobu wykorzystania środków unijnych zależy przyszłość miasta.

V.2. Historyczny układ urbanistyczny

Naturalną linią kształtującą układ przestrzenny miasta był bieg zakola rzeki Czarnej Hańczy, o który oparto rozplanowanie miasta. Wytyczanie tego układu podjęte w pocz. XVIII wieku rozpoczęło od ukształtowania rynku, na którym usytuowano kościół. W dalszej kolejności powstawały ulice otwarte wyprowadzające ruch od rynku poza obszar miasta i zamknięte regulujące ruch w obrębie miasta. Pierwotny układ urbanistyczny został stworzony na bazie sieci traktów przedlokacyjnych i wykształconej parcelacji wsi (Suwałki Duże i Suwałki Małe). Układ ten charakteryzował brak spójności i regularności.

Wczesne parcele zabudowane od frontu przy Starym Rynku i głównych, otwartych ulicach miasta miały zróżnicowaną długość boku przyulicznego i sięgały w głąb, aż do rzeki - w kierunku zachodnim i południowym, oraz w głąb okolicznych gruntów - w kierunku wschodnim i północnym. Działki pomiędzy obecnymi ulicami T. Kościuszki E. Plater i W. Gałaja oraz zachodnim bokiem Starego Rynku i ul. W Gałaja sięgały od jednej do drugiej ulicy. W 1775 roku w mieście było 198 domów. Stały one przy obecnych ulicach T.

Kościuszki odcinku północnym (6 domów) i odcinku południowym (16 domów), przy ul. E. Plater (51 domów), przy ul. Wigierskiej (38 domów), przy ul. W. Gałaja (46 domów), przy ul. Kamedulskiej (5 domów). Zachowane plany pokazuje, że wczesna zabudowa, choć tworzona wzdłuż jednej linii zabudowy, była nie tylko silnie zróżnicowana co do rozmiarów działek (długość boku przyulicznego) ale i ustawienia budynków (kalenicowe lub szczytowe). Zabudowa ta nie tworzyła pierzei.

W mieście dominowała własność prywatna. Po 1795 roku władze pruskie były dysponentem zaledwie kilku parcel na obszarze miasta, po 1815 roku dysponentem tych gruntów została administracja miejska. Były one zgrupowane przede wszystkim przy głównej ulicy i przeznaczone na cele publiczne. Pozostałe należały do polskiej ludności, od której stopniowo grunty wykupywała ludność żydowska – główna grupa inwestująca w budownictwo w I poł. XIX wieku.

W pierwszej połowie XIX wieku, po utworzeniu województwa augustowskiego z siedzibą w Suwałkach, dokonano regulacji układu urbanistycznego (zachowany opis planu z 1825 roku). Jak wynika z tego przekazu, ważnymi czynnikami mającymi wpływ na kształtowanie się miasta były istniejąca sieć ulic i struktura własnościowa związana z parcelacją gruntów. Wielkości parcel i ich stan własnościowy uległy wprawdzie regulacjom i zmianom, jednak sytuacja wytworzona wcześniej rzutowała na charakter późniejszej zabudowy. Wytworzone zróżnicowane moduły długości elewacji zabudowy miejskiej miały decydujący wpływ na rozwój typów kamienic suwalskich. Stare, drewniane domy zastępowały nowe, murowane, parterowe i piętrowe budynki, powstające przede wszystkim przy Starym Rynku i głównej arterii miasta, obecnej ul. T. Kościuszki.

Stopniowy rozwój miasta powodował wydzielanie kolejnych kwartałów zabudowy i podział długich, rozciągających się pomiędzy ulicami, parcel budowlanych. Proces ten nastąpił przede wszystkim pomiędzy obecnymi ulicami T. Kościuszki, a T. Noniewicza i E. Plater oraz pomiędzy ul. E. Plater i W. Gałaja. Miejski charakter zabudowy rozwinął się jednak przy Nowym Rynku i obecnej ulicy Sejneńskiej oraz, w mniejszym stopniu, wzdłuż pozostałych przecznic - obecnych ulic Waryńskiego i Wigierskiej. Zabudowa przy ulicach równoległych do Starego Rynku i ul. T. Kościuszki powstawała z dużymi oporami, a domy, wznoszone głównie z drewna, były parterowe i miały charakter podmiejski lub wręcz wiejski.

Centralna część obecnego miasta, jaką jest śródmieście, rozwijała się do połowy XIX wieku. W drugiej połowie XIX wieku, z zwłaszcza po 1864 roku rozbudowa miasta postępowała w kierunku zachodnim, wschodnim i północno – wschodnim. Dawna droga Zapolna została przekształcona w ul. Utratę Długą, obecnie ul. Utratę. Od strony wschodniej tereny zabudowy wyznaczył bieg linii kolejowej wytyczonej w 1897 roku. Wokół stacji kolejowej mogły powstawać zarówno budynki mieszkalne jak i magazynowo-przemysłowe. W zabudowie miasta, w jego północno - wschodniej części pojawił się nowy akcent - dworzec kolejowy, który z czasem otoczyły budynki mieszkalne – drewniane domy kolejarzy oraz obiekty infrastruktury kolejowej – murowany zespół lokomotywni, rampy przeładunkowe i bocznice kolejowe. Budowa dojazdowej stacji kolejowej przyczyniała się do rozwoju zabudowy miejskiej w kierunku wschodnim w obrębie ulic: Utrata, Kolejowa, Nowy Świat (później Moskiewska, J. Dwernickiego), Przytorowa.

Dodatkowe powiększenie obszaru miasta nastąpiło w czwartej ćwierci XIX wieku z chwilą budowy koszar wojskowych od północy, wschodu i południa miasta. Koszary zajmowały obie strony dawnych ulic wylotowych do Sejn (obecna ul. Sejneńska), Augustowa (obecna ul. Wojska Polskiego) i Kalwarii (obecna ul. Gen. K. Pułaskiego)⁵. Z jednej

⁵ W rejestrze zabytków ujęto także, jako koszary, budynki poprzemysłowe przy ul. 23 Października, które w okresie międzywojennym pełniły funkcje wojskowe.

wzniesiono murowane i drewniane budynki koszar, z drugiej świątynie (tylko przy obecnej ul. Sejneńskiej i ul. Wojska Polskiego), drewniane i murowane budynki mieszkalne dla oficerów i podoficerów oraz magazyny. Koszary zlokalizowane przy ul. Wojska Polskiego i Sejneńskiej leżały w pobliżu linii kolejowej i zostały z czasem połączone z nią bocznkami.

Do pierwszej wojny światowej powstała jeszcze zabudowa obszarów podmiejskich (tereny za rzeką Czarną Hańczą po jej zachodniej i po południowej stronie).

W okresie międzywojennym nie nastąpiły istotne regulacje układu urbanistycznego. Powstawała natomiast nowa zabudowa, głównie w obrębie ulic Żeromskiego i Narutowicza oraz na terenach podmiejskich.

W okresie okupacji z powodu represji i eksterminacji zastosowanych głównie wobec żydowskich mieszkańców miasta, nastąpiły zmiany własnościowe. Drewniana zabudowa w południowo-wschodniej części śródmieścia, zamknięta obecnymi ulicami T. Noniewicza, L. Waryńskiego, Utrata oraz rzeką Czarną Hańczą, została przeznaczona do rozbiórki, a w jej miejscu zamierzano wybudować osiedle dwu lub trójkondygnacyjnych bloków dla nowych niemieckich mieszkańców miasta. Projekt został zrealizowany jedynie częściowo; zbudowano sześć budynków (bloków) w kwartale zabudowy zamkniętym ulicami: Noniewicza, Ciesielską 1. Maja i Wigierską.

Regularna siatka ulic o dość znacznej szerokości, spełniała potrzeby komunikacyjne miasta, aż do lat 70. XX wieku. Znaczna szerokość ulicy T. Kościuszki (cztery pasy ruchu i dwa pasy zieleni oddzielające jezdnię od chodników) pozwalała na swobodne komunikowanie południowej części miasta z północą. Gorzej wyglądała i wygląda komunikacja w kierunku wschód-zachód, tutaj ulice były o połowę węższe (udrożnienie przejazdu wschód - zachód stanowi problem do chwili obecnej).

Proces przekształcania śródmieścia zapoczątkowany w okresie okupacji kontynuowano po drugiej wojnie światowej. Mienie żydowskie, polskie i niemieckie i wywłaszczone od obywateli polskich przejęła administracja gminna i państwowa. Z czasem uległy zatarciu wyodrębnienia własności komunalnej i państwowej. Nastąpiło charakterystyczne dla PRL zarządzanie budynkami i gruntami oraz planowanie na terenach śródmieścia nowej, spółdzielczej zabudowy wielokubaturowej. Duże obszary o luźnej, drewnianej zabudowie i obszerne tereny wewnątrz kwartałów mieszczące, budynki gospodarcze i przydomowe ogrody, pozwalały na wprowadzania nowego budownictwa, co diametralnie zmieniło wygląd historycznych kwartałów śródmieścia. W kwartale pomiędzy ulicami T. Kościuszki, Gen Wł. Sikorskiego, E. Plater i Placem Marszałka J. Piłsudskiego powstało osiedle nr I. W południowo-wschodniej części śródmieścia w kwartałach pomiędzy ul. T. Noniewicza, 1 Maja i Utratą powstało osiedle nr II. Intensywna zabudowa miejska przesunęła się również w kierunku dworca kolejowego, powstało wówczas tzw. Osiedle Kolejowe. Od 1978 roku zaczęto budowę pierwszych bloków osiedla „Północ”, między innymi na terenach po dawnym obozie jenieckim. W ciągu dziesięciu lat powstały cztery osiedla nazywane kolejno „Północ I, II, III i IV” na dawnych gruntach wsi Krzywólka. Tereny pomiędzy zabytkowym śródmieściem, a linią kolejową oraz obszary od zachodu i południa przeznaczono na osiedla domków jednorodzinnych. Wybudowano również nowe zakłady przemysłowe w południowo-zachodniej części miasta.

Ponowne, jasne określenie struktury własnościowej nastąpiło dopiero w połowie lat 90. XX wieku. Już po okresie przemian społeczno-gospodarczych, większość budynków nie mających swoich prywatnych właścicieli stała się mieniem komunalnym i jest administrowana przez Zarząd Budynków Mieszkalnych. Sytuacja ta stwarza szansę planowego zarządzania zasobem mieszkaniowym w zabytkowym śródmieściu miasta i pozwala na wykorzystanie pozycji samorządu miejskiego.

V.3.Zasób obiektów zabytkowych

Śródmieście Suwałk, z dobrze zachowanym dziewiętnastowiecznym układem przestrzennym i klasycystyczną zabudową przy głównej arterii komunikacyjnej miasta - ulicy Kościuszki oraz przylegającego do niej otoczenia parku im. Konstytucji 3 Maja, należy do nielicznych tego typu zespołów w Polsce. Jednak w grupie stu kilkudziesięciu budynków, w których można wskazać związki stylowe z klasycyzmem, jedynie kilkanaście reprezentuje wysoki poziom architektoniczny. Wśród nich znajdują się m. in. obiekty architektury monumentalnej: świątynie, gmachy urzędów i obiektów użyteczności publicznej, których projektantami byli tak znani i cenieni architekci jak Piotr Aigner, Antonio Corazzi, Henryk Marconi, czy budowniczy gubernialny Karol Majerski, a także kilka ciekawych, przeważnie dwukondygnacyjnych kamienic mieszczańskich. W obrębie historycznego śródmieścia skupiają się też budynki o najbogatszej historii, związane z ważnymi w historii miasta wydarzeniami i postaciami. Równie ciekawie, choć nie tak imponująco, przedstawia się zabudowa bocznych ulic starej części miasta, gdzie odnaleźć można pochodzące z przełomu XIX i XX stulecia oraz okresu międzywojennego, przykłady budownictwa małomiasteczkowego, zwłaszcza drewnianego. Na uwagę zasługują również otaczające miasto, ogromne kompleksy koszarowe oraz ślady jego dawnej wielokulturowości: molenna staroobrzędowców, kościół ewangelicki, drewniana cerkiew na cmentarzu prawosławnym, a także nekropolie: rzymskokatolicka, prawosławna, ewangelicka, żydowska oraz mahometańska. Historyczne i kulturowe nawarstwienia zabudowy stworzyły obecny kształt i architektoniczną formę miasta.

Zabudowę miasta należy podzielić na dwie grupy, które wyznacza materiał konstrukcyjny. Pierwszą grupę stanowi architektura i budownictwo drewniane, drugą architektura i budownictwo murowane.

V.3.1. Architektura i budownictwo drewniane

W ramach tej grupy występują dwie świątynie, budynki mieszkalne i rzadziej gospodarcze. Większość tych budynków pochodzi z końca XIX i pierwszej połowy XX wieku. Do połowy lat 80. XX wieku najwięcej interesującej, starej mieszkalnej zabudowy drewnianej skupiało się przy ulicach: Wesołej, W. Gałaja, E. Plater, Kamedulskiej, Utrata, S. Żeromskiego i G. Narutowicza. W podwórzach przy ulicy T. Kościuszki można wskazać kilka drewnianych oficyn.

Obie świątynie - cerkiew na cmentarzu prawosławnym (budowla centralna) i molenna staroobrzędowców (budowla wzdłużna) - są późnymi przykładami sakralnej architektury drewnianej, wykształconej jednak w okresach wcześniejszych.

Pierwotna zabudowa wzdłuż nielicznych wyznaczonych ulic odchodzących od dużego placu Starego Rynku, głównie drewniana, miała cechy budownictwa wiejskiego lub małomiasteczkowego. Mówią o tym dokumenty archiwalne dobrze zachowane w Archiwum Państwowym w Suwałkach. Rodzaj tego budownictwa mocno zakorzeniony w tradycji lokalnej był stosowany w Suwałkach przez następne stulecia. Drewniane domy mieszkalne, zachowane na terenie miasta, należą przede wszystkim do powszechnej na Suwalszczyźnie grupy „szeroko frontowych”, które dzielą się na symetryczne i asymetryczne. W Suwałkach, dominował wzniesione najczęściej w okresie przełomu XIX i XX wieku, domy asymetryczne, posiadające kilka podstawowych wariantów rozplanowania wewnątrz. Obecnie takich domów jest niewiele. Typowy suwalski dom drewniany miał prosty układ: narożnie usytuowaną sień z wejściem, dużą izbę, alkierz z kuchnią lub komorą. W środkowej części był komin, wyprowadzony z trzonu kuchennego połączonego z piecem do pieczenia chleba i „murkami”,

ogrzewającymi pomieszczenia zgrupowane wokół komina. Drugim typem domu wówczas wznoszonym był budynek na planie prostokąta z wejściem umieszczonym pośrodku ściany kalenicowej, a prowadzącym do sieni wiodącej przez całą jego szerokość - na podwórze. Z boków znajdowały się po dwie izby w traktach frontowym i podwórzowym, każda była doświetlona dwoma oknami. Uzyskiwano tym samym charakter symetrycznych, pięcioosiowych elewacji podłużnych, i budynek o czterech izbach mieszkalnych. Taki dom wykształcił się z połączenia dwóch domów dwuizbowych już w okresie nowożytnym i był popularny na rozległym terenie Prus, Litwy i Mazowsza zarówno na wsi jak i w mieście. Typ tego budynku był stosowany na Suwalszczyźnie jeszcze w latach sześćdziesiątych XX wieku. W Suwałkach zachowały się liczne przykłady takich domów wznoszonych z drewna ale również i z cegły.

Z tego typu wykształcił się kolejny typ domu wieloosiowego. Powstał poprzez wprowadzenie dodatkowych izb po obu stronach sieni. Izb tych mogło być kilka. Dom uzyskał tym samym kształt wydłużonego prostokąta. Elewacje kalenicowe miały nawet do jedenastu osi. Oba typy domów w wariantach drewnianym powstawały wzdłuż wyznaczonych ulic, stawiano je przeważnie kalenicą do ulicy, chociaż były i są przykłady ustawiania budynków szczytem do ulicy.

Interesującym wariantem, charakterystycznym jednak wyłącznie dla miasta, był wieloosiowy dom narożny. Zazwyczaj otrzymywał on kształt litery L, a narożnik od strony krzyżujących się ulic był ścinany. Komunikację na podwórze zapewniały bramy po bokach budynku.

Budynki gospodarcze były stawiane w zależności od potrzeb i możliwości inwestora w różnych formach i technikach budowlanych.

Popularną i najstarszą konstrukcją ścian w budownictwie drewnianym jest konstrukcja wieńcowa, złożona z poziomo ułożonych, długich belek, łączonych w narożach na obłap lub rybi ogon. Od końca XIX wieku, stosowano też konstrukcję sumikowo-łątkową, złożoną z pionowych słupów łączących poziomo ułożone belki. Bryła takich budynków jest bardzo prosta. Domy, przeważnie jednokondygnacyjne, przykryte są dwuspadowym dachem o drewnianej konstrukcji krokwiowo-jętkowej.

V.3.2. Architektura i budownictwo murowane

Pierwsze murowane budynki powstały w Suwałkach już w XVIII wieku, ich pozostałości można doszukać się w bryłach nielicznych budynków. Z dziewiętnastowiecznej architektury murowanej zachowało się blisko 200 budynków. Wśród wznoszonych wówczas obiektów najważniejsze były obiekty sakralne i publiczne, powstało także wiele kamienic mieszczańskich. Budynki te wznoszono wg. projektów wybitnych architektów działających w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku. Odbiło się to bardzo korzystnie na ogólnym wyglądzie miasta i poziomie jego architektury. Dzięki pracom tych architektów w ciągu kilkunastu lat Suwałki zmieniły zasadniczo wygląd i z małej osady przeobraziły się w miasto gubernialne o ustalonym planie zabudowy i odpowiedniej skali budynków. Zestawienie wybranych budynków pozwala stwierdzić, że wykształciły się tu w pierwszej połowie XIX wieku typy budynków mieszkalnych, które odpowiadały stylowi klasycystycznemu. Wzorcem typów domów wówczas wykształconych w Suwałkach był zapewne budynek na planie prostokąta z wejściem umieszczonym pośrodku ściany kalenicowej, a prowadzącym do sieni wiodącej przez całą jego szerokość na podwórze. Z boków znajdowały się po dwie izby w traktach frontowym i podwórzowym, każda była doświetlona dwoma oknami. Typ tego domu omówiono wyżej w rozdziale poświęconym architekturze i budownictwu drewnianemu. Wznoszono go również w konstrukcji

murowanej. Modyfikacja w kamienicach suwalskich polegała na zastąpieniu poprzecznej sieni przejazdem bramnym. Wariant ten był stosowany wyłącznie w budownictwie murowanym, w budynkach parterowych i piętrowych. Dalsza ewolucja to zagęszczenie rozstawu okien. Co skutkowało umieszczeniem w tej samej długości elewacji (ok. 15 m) siedmiu zamiast pięciu osi. Przy zmiennym module wielkości działek elewacje były również i dłuższe. Powstawały zatem symetryczne kamienice pięcio - , siedmio - i jedenastoosiowe. Te ostatnie miały zryzalitowaną część środkową tj. przejazd bramny i dwie osie okienne po jego bokach. Nad ryzalitem umieszczano zazwyczaj trójkątny naczółek w połaci dachu. Typem asymetrycznym kamienicy suwalskiej był dom z przejazdem bramnym z boku i pięcioma osiami okiennymi w elewacji. Kamienice narożne zazwyczaj powtarzały wzorzec kamienic jedenastoosiowych. Najbardziej popularne są jednak kamienice siedmioosiowe. Z tych względów budynki m. in. przy obecnej ulicy T. Kościuszki są nie tylko poprawne pod względem formy architektonicznej, ale dobrze wkomponowane w ogólną zabudowę miasta. Nadają mu odpowiednią skalę, podkreślającą jego specyficzny charakter i indywidualność.

Układu przestrzenny typowej kamienicy suwalskiej jest podłużny, dwutraktowy, wyznaczony przez dwie ściany obwodowe oraz ścianę środkową, zwaną również kominową. Trakty są przedzielone przez symetrycznie usytuowany przejazd bramny, z którym są połączone przez otwory drzwiowe. Klatka schodowa przylega do przejazdu bramnego z lewej lub prawej strony. Całości dopełniają drewniane i murowane ściany działowe, wydzielające izby..

Omówione wyżej typy kamienic klasycystycznych w Suwałkach nie są jedynymi stosowanymi wzorami domów, jednak wskazane podstawowe typy z odmianami wznoszone głównie przy Starym i Nowym Rynku oraz przy ulicy Petersburskiej i Kowieńskim Przedmieściu zdecydowały o wyglądzie miasta. Nieliczne projekty tych domów zachowały się w archiwach, a ich autorem był często Karol Mejski.

Technika murarska stosowana przy wznoszeniu kamienic z I poł. XIX wieku pozostawiała jednak wiele do życzenia. Na jakość techniczną tych budynków miał przede wszystkim wpływ pośpiech w tworzeniu nowego obrazu miasta jak i koszty budowy przewyższające możliwości inwestorów. Oczywiście trzeba pamiętać o problemach technologicznych i umiejętnościach rzemieślniczych prowincjonalnych wykonawców. Typy tych domów mimo licznych problemów inwestycyjnych utworzyły silne wzorce, powtarzane w budownictwie wznoszonym w okresie po 1864 roku, o detalu architektury carskiej. Domy wznoszono z użyciem żółtej cegły „koszarowej”, jednak pośledniego gatunku. Tym samym nie zmienił się zbytnio obraz architektoniczny miasta.

W tym samym okresie zmianie uległy dekoracje elewacji, pojawiły się na nich ozdoby sztukatorskie. Okres przełomu wieków to czas wymiany wszystkich stolarek okiennych i drzwiowych w elewacjach kamienic suwalskich. Opracowania nowych sztukatorskich wykończeń elewacji oraz przebudowy klatek schodowych.

Okres przełomu wieków XIX/XX to czas powszechnego wznoszenia oficyn na obszernych działkach. Oficyny te nawiązują charakterem architektury do charakteru miasta zarówno w formach klasycystycznych jak i zdobnictwie architektury carskiej. Ich forma jest zróżnicowana w zależności od potrzeb i możliwości inwestora.

Oddzielną grupę stanowią zespoły koszarowe wznoszone według ustalonych z góry planów. Budynki wojskowe stanowią jednorodną architektonicznie i programowo grupę zabytkowych obiektów w mieście.

VI. Ocena stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego

VI.1. Ochrona krajobrazu kulturowego miasta .

- W obszarze miasta nie ustanowiono obszarów o charakterze rezerwatów kulturowych i parków kulturowych.
- Historyczne struktury przestrzenne:

Najistotniejsze znaczenie w strukturze miasta mają zespół urbanistyczny śródmieścia Suwałk, zespół powojkowy przy ul. gen. K. Pułaskiego, które jednocześnie stanowią główne obszary problemowe miasta, wymagające zróżnicowanych i wielopłaszczyznowych działań:

- rewitalizacji zdegradowanej zabudowy w zespole urbanistycznym śródmieścia Suwałk, zespole powojkowym przy ul. gen. K. Pułaskiego
- uzupełnienia istniejącej oraz regulacji nowej zabudowy w zespole urbanistycznym śródmieścia Suwałk, zespole powojkowym przy ul. gen. K. Pułaskiego

- Układ i zespoły poddane ochronie konserwatorskiej:

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałki ujęty został historyczny układ urbanistyczny i zabytkowe zespoły koszarowe wokół których utworzono strefy ochrony konserwatorskiej zgodnie z decyzjami konserwatorskimi o wpisie do rejestru zabytków. Taki zapis zapewnia ochronę konserwatorską najcenniejszych kulturowo, historycznie i krajobrazowo obszarów miasta.

Obszar miasta w granicach administracyjnych nie posiada jeszcze pełnego pokrycia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Kwartały miasta objęte strefami ochrony konserwatorskiej, dla których miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są w trakcie opracowywania wymieniono na stronie 14.

Kwartały na terenie śródmieścia, dla których nie podjęto uchwał o przystąpieniu do sporządzenia planu miejscowego:

- teren zawarty pomiędzy ul. W. Gałaja, gen. Wł. Sikorskiego, E. Plater i działkami nr 11 634; 11687/3; 11 702
- teren zawarty pomiędzy ul. E. Plater, gen. Wł. Sikorskiego, T. Kościuszki i działką nr 10 075/7
- rejon ulicy Żeromskiego,
- teren zawarty pomiędzy ul. T. Noniewicza, Utrata i gen. J. Dwernickiego.

VI.2. Współczesne funkcje obiektów zabytkowych.

Większość obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków, jak również objętych gminną ewidencją zabytków) użytkowana jest zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem, lub pełni funkcje zbliżone do pierwotnych. Dotyczy to przede wszystkim obiektów sakralnych, mieszkalnych, usługowych, w przypadku których stosunkowo łatwe jest utrzymanie funkcji pierwotnych.

Dla miasta Suwałk wyzwaniem było przejęcie, remonty oraz zagospodarowanie obiektów zabytkowych będących do 1993 r. w posiadaniu Wojska Polskiego. Zwłaszcza dotyczyło to obiektów o nietypowej funkcji, których sposób użytkowania musiał ulec zmianie.

Przykładem pozytywnego zagospodarowania budynków o wartościach kulturowych do nowych funkcji może być adaptacja dawnego zespołu przy ul. 23 Października, mimo iż cały zakres zadań przyjętych w programie rewitalizacji nie został jeszcze ukończony (remont jednego budynku i zagospodarowanie terenu).

Problemy adaptacji obiektów zabytkowych ujęte są w programach rewitalizacji i dotyczą śródmieścia miasta i obszarów powojсковych.

Wśród przygotowywanych przez gminę ofert inwestycyjnych znajdują się również propozycje sprzedaży obiektów zabytkowych. Wśród aktualnej oferty znajdują się kamienice sprzedawane na zasadzie tzw. systemu mieszanego tj. sprzedaż niektórych kamienic i rewitalizacja pozostałych.

VI.3 Ocena stanu technicznego obiektów zabytkowych. Ocena stanu dokumentacji

konserwatorskiej.

Obecnie niewiele obiektów zabytkowych drewnianych i murowanych na terenie miasta znajduje się w stanie dobrym. Stan techniczny budynków o walorach zabytkowych lub kulturowych jest oceniany jako dostateczny; dotyczy to 52% obiektów. W złym stanie technicznym jest 25% obiektów.

Stan techniczny budynków drewnianych jest zróżnicowany, przeważnie jednak domy drewniane, pozbawione odpowiednich standardów użytkowych, są w złym stanie technicznym. Nieliczne z nich są remontowane i adaptowane przez właścicieli. W najlepszym stanie technicznym są użytkowane domy przy ul. Żeromskiego, jednak i tutaj remonty powodują zatarcie pierwotnych cech zabytkowych. Poprawia się natomiast sytuacja przy ul. Kamedulskiej, gdzie są remontowane istniejące budynki drewniane i uzupełniana zabudowa o nowe budynki drewniane.

Stan techniczny budynków murowanych w pierwszym etapie wdrażania zasad rewitalizacji tj. w latach 2004 do 2007, uległ zdecydowanej poprawie. Zły stan techniczny dotyczy zwłaszcza budynków powojсковych i oficyn. Wynika on w sposób oczywisty z niewielkiej o nie dbałości przez minione sześćdziesiąt lat. Brak remontów wynikał z kolei ze szczupłości środków finansowych oraz polityki władz lokalnych w tym względzie, które w przeszłości swoje wysiłki koncentrowały głównie na zastępowaniu starej substancji nowymi blokami mieszkalnymi.

W opracowaniu „Inwentaryzacja zabytkowych kamienic w śródmieściu Suwałk, Waloryzacja i wytyczne konserwatorskie, autor: Adam Żulpa, Suwałki, listopad 2003” dokonano szczegółowej oceny stanu technicznego 83 obiektów architektonicznych. Opracowanie to sporządzono jako materiał pomocniczy do programów rewitalizacji. Inwentaryzacja ta dotyczy zarówno obiektów zabytkowych jak i nie zabytkowych administrowanych przez Zarząd Budynków Mieszkalnych.

Ocenę sporządzono w 2003 roku. Od tego czasu znacznemu pogorszeniu uległ stan techniczny budynków przy ul. L. Waryńskiego 4 i Wigierskiej 2.

Wśród obiektów objętych gminną ewidencją zabytków zasadniczo w złym lub w bardzo złym stanie technicznym znajdują się obecnie następujące obiekty: koszarowiec przy ul. Gen. K. Pułaskiego 13 trzy budynki mieszkalne przy ul. T. Kościuszki 80, L. Waryńskiego 4 i Wigierskiej 2, oficyny przy ul. T. Kościuszki 82A i 82 B/C

W planach zagospodarowania przestrzennego zakłada się w przeważającym stopniu sanację zabytkowej zabudowy, ale również jej uzupełnienie.

VII. Ocena słabych i mocnych stron mających wpływ na środowisko kulturowe miasta

Suwałk.

W rozdziale tym wykorzystano między innymi wyniki analizy dokonanej w *Strategii Rozwoju Suwałk*, polegającej na rozpoznaniu mocnych i słabych stron gminy oraz jej szans i zagrożeń.

Biorąc pod uwagę specyfikę miasta i szanse jego rozwoju można wskazać następujące czynniki zewnętrzne, mające wpływ na dziedzictwo kulturowe Suwałk:

SŁABE STRONY

- Niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony i rewitalizacji zabytków.
- Niedostatek środków publicznych na rewitalizację i zagospodarowanie zdegradowanych terenów powojennych.
- Niskie nakłady na inwestycje.
- Brak lobbingu miasta i regionu.
- Niepełna dokumentacja zabytków miasta.
- Konieczność dostosowania przedsiębiorstw do nowych norm, standardów, przepisów i procedur europejskich.
- Wysokie koszty kredytów.
- Opóźnione prawodawstwo, częste zmiany i nowelizacje przepisów.
- Zdekaptalizowane zasoby mieszkaniowe o niskim standardzie.
- Niedoskonałość układu komunikacyjnego miasta i dostępność komunikacyjna.
- Niezdefiniowany produkt turystyczny.
- Obiekty o niskich standardach i nierównomierny rozwój podmiotów gospodarczych.

MOCNE STRONY

- Finansowanie ze środków gminnych prac konserwatorskich,
- Udział funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków.
- Finansowanie prac archeologicznych z programów /np. budowy obwodnicy/.
- Możliwości pozyskiwania środków na ochronę zabytków z funduszy strukturalnych UE.
- Uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym.
- Uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w programach prorozwojowych gminy (programy rewitalizacji).
- Ulgi dla inwestorów.
- Kompleksowe działania promocyjne.
- Zwiększenie atrakcyjności miasta dla mieszkańców i inwestorów zewnętrznych.
- Oferta atrakcyjnych terenów pod inwestycje.
- Możliwość korzystania z ofert Funduszu Poręczeń Kredytowych.
- Rezerwy wolnych terenów pozwalających na wzmocnienie funkcji rozwojowych miasta.
- Przedsiębiorczość i społeczna aktywność mieszkańców.
- Wzrost znaczenia suwalskich uczelni wyższych na tle regionu.
- Stopień zachowania zabytków architektury.
- Walory środowiska naturalnego (rzeka Czarna Hańcza; korytarz ekologiczny).
- Pozycja miasta jako ośrodka o znaczeniu ponadlokalnym.
- Inwestycje zwiększające konkurencyjność oferty turystycznej.

- Budowa drogi Via Baltica Rail Baltica i innych inwestycji komunikacyjnych.

VIII. Założenia programowe.

VIII.1. Główne cele polityki gminnej związanej z opieką i ochroną zabytków.

- Planowe i konsekwentne realizowanie zadań samorządowych w zakresie opieki nad zabytkami.
- Ścisłe powiązanie zadań służących opiece nad zabytkami ze Strategią Rozwoju Miasta Suwałk oraz polityką przestrzenną gminy.
- Rozumienie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta i popularyzacja idei opieki nad zabytkami odczytywanej jako źródło tożsamości, wiedzy i tradycji.
- Integrowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz walorów przyrodniczych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w szerokim rozumieniu dziedzictwa kulturowego jako dobra kultury i natury World Cultural Heritage (Światowe Dziedzictwo Kultury).
- Stworzenie i wprowadzenie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
- Podejmowanie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności przestrzeni śródmiejskiej i zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków łożonych na opiekę nad zabytkami.
- Prowadzenie działań planistycznych i inwestycyjnych mających na celu powstrzymanie degradacji obszarów i obiektów zabytkowych i kulturowych oraz podjęcie wielopłaszczyznowych działań mających na celu poprawę stanu rewitalizowanych obszarów śródmiejskich i powojaskowych.
- Aktywne i kreatywne zarządzanie zasobami stanowiącymi dziedzictwo kulturowe, jego rewitalizacja, adaptacja i ścisłe akcentowanie potencjału tożsamości kulturowej.
- Racjonalne wykorzystanie funduszy gminnych na ratowanie, konserwację i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego.
- Wspieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych.
- Upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad opieki nad zabytkami, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej, wspieranie odpowiedzialności właścicieli obiektów zabytkowych za posiadane mienie.

VIII.2. Działania związane z opieką nad zabytkami oraz ochroną krajobrazu kulturowego miasta.

- Realizacja zadań z zakresu opieki nad zabytkami wynikających z Strategii Rozwoju Miasta Suwałk do 2020 r.
- Realizacja zadań wynikających z przyjętych przez Radę Miejską programów rewitalizacji.
- Podejmowanie kolejnych projektów związanych z rewitalizacją zabytkowych zespołów i przestrzeni publicznych miasta.
- Realizacja kierunków polityki przestrzennej wskazanych w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* oraz zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
- Kontynuacja sukcesywnego opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów śródmieścia i terenów wymagających sporządzenia planów ze względu na istniejące uwarunkowania środowiska kulturowego.
- Wprowadzanie zmian w gminnej ewidencji zabytków w oparciu o aktualizowany wykaz obiektów zabytkowych stanowiący załącznik do niniejszego programu jako bazy danych.
- Okresowe przeglądy zabezpieczeń obiektów zabytkowych zgodnie z *Gminnym programem ochrony zabytków Miasta Suwałk na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych*.
- Podjęcie działań promocyjnych w celu znalezienia użytkowników dla zdegradowanych obiektów zabytkowych na terenie miasta; prowadzenie na oficjalnej stronie internetowej oferty inwestycyjnej.
- Podejmowanie działań w zakresie ustalenia stanu prawnego nieruchomości zabytkowych opuszczonych przez poprzednich właścicieli (nieruchomości o nieuregulowanym stanie prawnym).
- Przekazywanie informacji właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych o możliwościach korzystania z programowych funduszy Wspólnoty Europejskiej na dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkach.
- Podjęcie działań wspierających porządkowanie zabytkowych nekropolii suwalskich i remontów zabytkowych nagrobków.
- Interwencja władz miasta przy rażących naruszeniach prawa budowlanego (zwłaszcza w zakresie samowoli budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską) oraz przy obiektach zabytkowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków).
- Generowanie nowych miejsc pracy przy inwestycjach związanych z realizacją zadań inwestycyjnych z zakresu ochrony zabytków.
- Zwrócenie się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z propozycją dokonania korekty wpisu do rejestru zabytków zespołu urbanistycznego śródmieścia.
- Utworzenie biura miejskiego konserwatora zabytków i przejęcie zadań związanych z ochroną zabytków miasta Suwałk.

VIII.3. Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z promocją zabytków i walorów miejskiej przestrzeni kulturowej Suwałk.

- Udostępnienie na oficjalnej stronie internetowej Urzędu Miasta gminnej ewidencji zabytków wraz z podaniem ich aktualnego stanu prawnego (dot. wpisanych do rejestru zabytków).

- Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miasta oraz ochroną dóbr kultury.
- Organizacja nowoczesnych wystaw stałych w Muzeum Okręgowym, tematycznie związanych ze specyfiką regionu, wzmacniających wizerunek miasta, regionu i osób związanych z miastem oraz poświęconej dziejom Suwałk.
- Wspieranie działań sprzyjających szerszemu zaangażowaniu się sektora prywatnego w ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieranie działalności organizacji społecznych, pozarządowych i środowisk zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami.
- Zapewnienie wsparcia przy tworzeniu systemu informacji o zabytkach Suwałk.
- Aktywna współpraca z lokalnymi mediami w celu promocji zabytków i upowszechniania działań związanych z opieką nad zabytkami.

IX. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Istnieją jednak możliwości finansowania prac przy zabytkach z różnych źródeł, z zaangażowaniem samorządu gminnego. Poniżej wskazano różne możliwości pozyskiwania środków:

- Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. (Dz. U. z 2005 r. Nr 112, poz. 940)*, istnieje możliwość dofinansowania zadań z zakresu ochrony zabytków m.in. z budżetu państwa. Wsparcie finansowe pochodzi ze środków:
 - Ministerstwa Kultury;
 - Wojewody Podlaskiego, będących w dyspozycji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
 - Budżetu województwa podlaskiego i jednostek samorządu terytorialnego;
 - Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów);
 - Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla zabytkowych założeń zielonych).
- W zależności od sytuacji budżetowej miasta istnieje możliwość udzielenia dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków (zarówno nieruchomości jak i ruchomych) na drodze podjęcia stosownej uchwały przez Radę Miejską Suwałk.
- Przy sprzedaży obiektów zabytkowych należących do miasta stosuje się dozwolone prawem zniżki.
- Pozyskiwanie środków finansowych na zadania inwestycyjne jest możliwe ze źródeł zewnętrznych. Współfinansowania działań obejmujących zarówno podnoszenie

poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii, jak również zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, może być dokonywane ze środków finansowych Unii Europejskiej. Fundusze strukturalne utworzono dla wyrównywania poziomu rozwoju regionów w zjednoczonej Europie, z uwagi na uznanie kultury za jeden z czynników rozwojowych regionów.

- Finansowanie w ramach programów wspólnotowych adresowanych bezpośrednio do sektora kultury (*Kultura 2007*).
- Dla inicjatyw pozarządowych istnieje możliwość wsparcia ze strony fundacji europejskich i zagranicznych.

IX.1. Realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków w programach rewitalizacji

historycznych obszarów

Uchwalone dotychczas przez Radę Miasta:

- uchwała Rady Miejskiej w Suwałkach nr XX/234/04 z dnia 31 marca 2004 roku w sprawie przyjęcia Programu rewitalizacji zabytkowych kamienic śródmieścia Suwałk, stanowiących własność komunalną.
 - uchwała Rady Miejskiej w Suwałkach Nr XXXVII/410/05 z dnia 22.06.2005 roku w sprawie przyjęcia - Programu rewitalizacji zabytkowego śródmieścia miasta Suwałk.
 - uchwała Rady Miejskiej w Suwałkach Nr XXV/290/04 z dnia 25.08. 2004 roku w sprawie przyjęcia Programu rewitalizacji terenów powojkowych położonych przy ul. Gen. K. Pułaskiego i przy ul. 23 Października w Suwałkach,
- dotyczą działań w sferze zarówno techniczno-materialnej, jak również społecznej i gospodarczej, obejmują dwa okresy, zgodnie z okresami programowania wyznaczonymi w ramach budżetu Unii Europejskiej:

- lata 2004-2006,
- lata 2007-2013.

W okresie obowiązywania *Programu opieki nad zabytkami miasta Suwałk* częściowo zawiera się drugi etap trzech programów rewitalizacji.

Programy Rewitalizacji są dokumentami niezbędnymi do ubiegania się o dofinansowanie ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) projektów w zakresie rewitalizacji. Potwierdzają, że zgłaszane projekty są działaniami zaplanowanymi, wynikającymi z kompleksowych i zintegrowanych planów rozwoju miasta. O środki finansowe na cele rewitalizacji oprócz gminy, mogą ubiegać się również inne podmioty zewnętrzne.

IX.1.1. Program rewitalizacji zabytkowych kamienic śródmieścia Suwałk stanowiących

własność komunalną

Śródmieście Suwałk ma szczególne znaczenie dla miasta obecnie i dla jego rozwoju. Jest to obszar koncentracji zainwestowania miejskiego oraz głównych funkcji miejskich i regionalnych. Teren śródmieścia Suwałk został podzielony na 22 kwartały. Działania rewitalizacyjne skoncentrowane są przede wszystkim na obiektach kubaturowych. W dziewięciu kwartałach takich jak : 1, 9, 12, 13, 14, 15, 18, 21 i 22 nie ma budynków objętych programem rewitalizacji. Rewitalizacją objęto 83 budynki stanowiące własność komunalną o

łącznej liczbie mieszkań 449 i 31 budynków stanowiących własność wspólnot mieszkaniowych, w których Gmina Miejska posiada 276 lokali mieszkalnych.

Główne cele programu to:

Sprzedaż budynków i lokali w systemie mieszanym.

Modernizacja i rewaloryzacja budynków.

Polepszenie warunków życia mieszkańców w budynkach objętych programem.

Tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, w tym turystyki – poprzez poprawę stanu technicznego i estetycznego budynków.

Ochrona zasobów przyrodniczych – ochrona środowiska m. in. poprzez zmniejszenie stopnia zadymienia centrum i usuwania szkodliwych materiałów budowlanych.

Ograniczenie skutków bezrobocia.

PLAN DZIAŁAŃ W LATACH 2009-2012

Proponowana jest kontynuacja zadań rozpoczętych i niezrealizowanych w I etapie. Dotyczy to zwłaszcza rewitalizowanych kamienic T. Kościuszki 84, T. Kościuszki 84A, T. Kościuszki 88, T. Kościuszki 90.

Dla drugiego etapu wskazano trzy alternatywne sposoby wdrażania:

Sposób I – rewitalizacja kwartału nr 2. W tym kwartale mieszka 70 osób w 23 mieszkaniach. Dodatkowo zostaną poniesione nakłady na budowę nowych przestrzeni publicznych z infrastrukturą towarzyszącą.

Sposób II – rewitalizacji będą poddane wybrane obiekty z zasobów komunalnych o największych walorach kulturowych i zabytkowych. Pozostałe zostaną sprzedane.

Sposób III – rewitalizacji byłyby objęte przestrzenie wokół skweru M. Konopnickiej, Parku Konstytucji 3 Maja i ul. Chłodnej. Przewidziano tutaj rewitalizację dziesięciu kamienic zgrupowanych przy tzw. „Małym Rynku”.

W trakcie wdrażania jest plan operacyjny wykonania ustaleń miejscowego planu ograniczonego ulicami: T. Kościuszki, Chłodną, T. Noniewicza i L. Waryńskiego w Suwałkach zgodnie z opracowanym projektem dokonywane będą wyburzenia i wznoszenie nowych obiektów o funkcji mieszkalno-usługowej.

Kolejno powstaną następne plany operacyjne wdrażania założeń planistycznych.

Zgodnie z planami podjęta zostanie budowa nowego układu komunikacyjnego. Ważna dla rozładowania ruchu jest budowa nowej przeprawy przez rzekę Czarną Hańczę i skomunikowanie ul. Grunwaldzkiej z ul. Utratą.

IX.1.2. Program rewitalizacji zabytkowego śródmieścia miasta Suwałk

Obszar wskazany do opracowania programu rewitalizacji w pełni mieści się w strefie ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego miasta Suwałk określonej w decyzji konserwatorskiej KL. WKZ 534/31/d/79 z dnia 15.05.1979 r. Obszar ograniczony jest zakolem rzeki Czarna Hańcza (od zachodu i południa) i ulicami 1 Maja i T. Noniewicza (od wschodu) ul. Gen. J. Dwernickiego, Gen. Wł. Sikorskiego i Zacisze. Nie jest to cały teren śródmieścia Suwałk. W granicach opracowania zawiera się jednak najcenniejszy pod względem zabytkowym obszar miasta ukształtowany od XVIII do XX wieku, z placami, ulicami i zabudową. Typowy dla śródmieścia jest rodzaj dużych kwartałów zabudowy o obszernych parcelach, z budynkami mieszkalnymi w pierzejach ulic oraz mieszkalnymi i gospodarczymi w głębi działek, gdzie istnieją jeszcze ogrody. Teren zabudowano domami murowanymi i drewnianymi o charakterystycznych formach architektonicznych z pierwszej i drugiej połowy XIX wieku.

Główne cele programu to:

- Opracowanie planów miejscowych zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru objętego programem rewitalizacji. Plany miejscowe stanowią podstawę programu rewitalizacji.
- Przyjęcie ze służbami konserwatorskimi wspólnych wytycznych i programów ochrony zabytków.
- Weryfikacja podziałów własnościowych.
- Budowy komunalnego budownictwa mieszkaniowego, w tym: opracowanie planu realizacji taniego budownictwa komunalnego: opracowanie założeń dla budownictwa komunalnego angażującego jako wykonawców mieszkańców, którzy mają być alokowani do tych budynków; przygotowanie projektów technicznych dla komunalnych budynków mieszkaniowych; pozyskanie środków pomocowych na budowę części budynków (w ramach przewyciężania bezrobocia i podnoszenia kwalifikacji bezrobotnych). Należy zakładać, że środki pomocowe zapewnią pokrycie 50% kosztów. Jednocześnie przewiduje się remonty (kapitałne i bieżące), budowę nowych komunalnych budynków mieszkalnych, wykupy mieszkań, zabezpieczanie zabytkowej substancji mieszkaniowej, wprowadzenie nowych funkcji w parterach obiektów. Remonty obiektów będących w zasobach komunalnych mają polegać na sukcesywnym prowadzeniu rewitalizacji kamienic (w tym wprowadzeniu instalacji wodno-kanalizacyjnych, instalacji centralnego ogrzewania i nowych funkcji).
- Budowa nowych układów komunikacyjnych, zapleczy parkingowych, ścieżek rowerowych. Nastąpi dążenie do wyłączenia z ruchu samochodowego ulicy T. Kościuszki i stworzenia pasażu miejskiego, co wiąże się z koniecznością usprawnienia komunikacji dojazdowej do centrum miasta poprzez wykonanie „sięgaczy” dojazdowych wraz z parkingami.
- Przebudowa istniejących dróg w tym: poszerzenie ul. L. Waryńskiego, zmiany nawierzchni ulic, modernizacji oświetlenia ulic, zmiany organizacji ruchu).
- Renowacja i urządzenie zieleni (kontynuacja rozpoczętych działań w parkach miejskich, zagospodarowanie bulwaru nad Czarną Hańczą).
- Podniesienie poziomu bezpieczeństwa mieszkańców (monitoring ulic i placów, usprawnienie i budowa sygnalizacji świetlnej).
- Rozbudowa i modernizacja sieci kanalizacji sanitarnej, podłączenie do kanalizacji wszystkich budynków i likwidacji szamb chłonnych i dołów kloacalnych.
- Rozbudowa i modernizacja sieci wodociągowej, zabezpieczenie nie użytkowanych studni w celu ochrony wód podziemnych przed zanieczyszczeniem.
- Rozbudowa i modernizacja sieci centralnego ogrzewania w celu likwidacji zanieczyszczenia lokalnych źródeł zanieczyszczenia powietrza.
- Doskonalenie systemu usuwania śmieci, w tym upowszechnienie segregacji odpadów.
- Ograniczanie hałasu i zanieczyszczeń komunikacyjnych, poprzez zmianę organizacji ruchu w śródmieściu.

PLAN DZIAŁAŃ W LATACH 2009-2012

- Kontynuowanie rozbudowy i modernizacji sieci infrastruktury technicznej i układu komunikacyjnego.
- Pozyskanie lokali zastępczych (budowa nowych, adaptacja istniejących lub pozyskanie lokali z drugiego obiegu) dla osób przenoszonych z dotychczas zajmowanych mieszkań.

- Kontynuacja budowy (modernizacji) elementów przestrzeni miejskiej wewnątrz kwartałów: ulic, parkingów, urządzeń terenu, infrastruktury technicznej – zgodnie z opracowanymi planami miejscowymi.
- Objęcie programem rewitalizacji kamienic wewnątrz architektonicznych (podwórzy, ogrodów) całego obszaru śródmieścia.
- Bieżące remonty, remonty elewacji obiektów.
- Kompleksowa rewitalizacja wytypowanych kwartałów, obiektów i elementów przestrzeni miejskiej.
- Przygotowanie do inwestycji budowy bulwaru nadrzecznego nad Czarną Hańczą.

IX.1.3. Program rewitalizacji terenów powojkowych położonych przy ul. Gen. K. Pułaskiego oraz przy ul. 23 Października w Suwałkach

zespół powojkowy przy ul. Gen. K. Pułaskiego

Zabudowania koszarowe przy ul. Pułaskiego rozlokowano na obszernym terenie (ok. 26,22 ha) w sposób zróżnicowany. Bezpośrednio przy ul. Pułaskiego stoją główne budynki zespołu (budynki sztabowe, łączności, koszary, kasyno), które ustawiono kalenicą, równoległą do ulicy, w kilku liniach zabudowy z zachowaniem ładu przestrzennego. Tę grupę obiektów objęto pełną ochroną konserwatorską z mocy decyzji konserwatorskiej znak: WKZ 534/807/d/90 z dnia 30.03.1990 r. Pozostałe budynki pełniące funkcje pomocnicze (stajnie, magazyny, budynki gospodarcze) są swobodnie rozrzucone na obszernym terenie, co uniemożliwia podjęcie planowych działań inwestycyjnych przy jednoczesnym ich zachowaniu. W programie stwierdzono istnienie łącznie 27 budynków dawnego zespołu koszarowego. Już w roku 1995 wytyczono przez obszar koszarowy ulicę Jana Pawła II, dzieląc tym samym historyczny teren zespołu koszarowego.

Główne cele programu to:

- Ochrona wartości zabytkowych i zachowanie krajobrazu kulturowego Suwałk.
- Modernizacja i restauracja budynków.
- Tworzenie lokalnych warunków do rozwoju przedsiębiorczości, działalności kulturalnej gospodarczej i innej, prowadzących do gospodarczego ożywienia tych rejonów miasta.
- Polepszenie warunków życia mieszkańców.
- Ograniczenie skutków bezrobocia na terenie miasta poprzez prace wykonywane w ramach programu rewitalizacji.

PLAN DZIAŁAŃ W LATACH 2009-2012

Po zakończeniu realizacji wytypowanych do wykonania pierwszego obiektu wielofunkcyjnego „Centrum Kultury, Rozrywki, Handlu i Usług” i zwrocie części kosztów, w zadaniach inwestycyjnych miasta przewidziana jest budowa pozostałych inwestycji celu publicznego tj. I etap - Aquapark; II etap - sala koncertowo-teatralna; III etap - hala sportowo-widowiskowa. Etapy te są zgodne z założeniami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego tego obszaru. Inwestycje te będą realizowane według posiadanych środków własnych i zewnętrznych oraz kontynuacja działań rewitalizacyjnych związanych z urządzeniem i uporządkowaniem terenu. Budynek przy ul. Gen. K. Pułaskiego 13 przeznaczony na budowę zespołu konferencyjno-szkoleniowy wraz z zapleczem został sprzedany, z obowiązkiem realizacji całego programu architektoniczno-użytkowego w okresie dwóch lat. Opracowano koncepcję i założenia programowo-przestrzenne hali sportowo-

widowiskowej. Ujęto w Regionalnym Programie Operacyjnym (RPO) realizację dwóch obiektów: Aquaparku i sali koncertowo-teatralnej.

Sposób i kolejność działań uzależnione będą od woli Rady Miejskiej w Suwałkach, środków zarezerwowanych w budżecie na dany rok i pozyskanych środków zewnętrznych.

zespół powojaskowy przy ul. 23 Października

Zespół koszarowy przy ul. 23 Października jest najmniejszym z czterech zespołów koszarowych zachowanych w Suwałkach, ukształtowany w sposób zwarty, na stosunkowo niewielkim terenie. Cały zespół, w skład którego wchodzi budynek koszarowy i gospodarcze, objęto ochroną konserwatorską z mocy decyzji KL. WKZ 534/845/d/91 z 24.09.1991 r. Łącznie w skład zespołu wchodzi osiem obiektów.

Główne cele programu to:

- Modernizacja i restauracja budynków.
- Tworzenie lokalnych warunków do rozwoju przedsiębiorczości, działalności kulturalnej gospodarczej i innej, prowadzących do gospodarczego ożywienia tych rejonów miasta.
- Polepszenie warunków życia mieszkańców.
- Ograniczenie skutków bezrobocia na terenie miasta poprzez prace wykonywane w ramach programu rewitalizacji.

PLAN DZIAŁAŃ W LATACH 2009-2012

- Obiekt F (23 Października 20D) – adaptacja cele Specjalistycznego Ośrodka Wsparcia dla Osób z Przemocy w Rodzinie. Inwestycja w trakcie realizacji.
- Boiska sportowe, place zabaw i parkingi w zespole. Inwestycja w trakcie realizacji.

IX.2. Zadania realizowane przez Gminę związane z konserwacją zieleni zabytkowej

Na mocy ustawy o ochronie przyrody ochroną prawną w obszarze miasta Suwałk objęto:

- Park Konstytucji 3 Maja,
- pomniki przyrody - 24 obiekty, pomniki przyrody ożywionej, na które składają się pojedyncze drzewa).
- użytki ekologiczne – 6 użytków o łącznej powierzchni 23,4 ha.

Pojedyncze drzewa stanowią również obsadzenie ulic: T. Kościuszki, T. Noniewicza, K. Hamerszmita, E. Plater, W. Gałaja, Wigierskiej, Placu Marsz. J. Piłsudskiego oraz drzewostan cmentarzy.

Przy drzewach stosowane są zabiegi pielęgnacyjno-chirurgiczne, obejmujące:

- cięcia przyrodnicze,
- cięcia sanitarne,
- leczenie i pielęgnowanie ubytków powierzchniowych i wgłębnych; zwalczanie grzybów pasożytniczych i chorobotwórczych, zwalczanie owadów drążących drewno.
- wzmocnienia mechaniczne
- prace pielęgnacyjno-zabezpieczające przy systemie korzeniowym
- nawożenie drzew.

PLAN DZIAŁAŃ W LATACH 2009-2012

- Prace pielęgnacyjne, cięcia sanitarne i nasadzenia nowych drzew i krzewów w parku Konstytucji 3 Maja.
- Nasadzenia i pielęgnacja drzew oraz zieleni w pasach drogowych w zabytkowej części śródmieścia.
- Nasadzenia i pielęgnacja drzew oraz zieleni w zespołach powojkowych objętych ochroną konserwatorską.
- Utrzymanie i konserwacja istniejących terenów zieleni w śródmieściu.
- Zagospodarowanie terenów nadrzecznych po wykonaniu ciągów komunikacyjnych wyznaczonych ustaleniami planów miejscowych.

**TABELA 1. MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJSTRU ZABYTEKÓW WOJ. PODLASKIEGO.**

L.p.	Obiekt zabytkowy	Czas powstania, okresy przebudowy, stopień zachowania	Numer i data decyzji o wpisie do rejestru zabytków	Numer działki - obręb-aktualny	Własność – zarząd	Uwagi o zakresie ochrony konserwatorskiej
1	2	3	4	5	6	7
1.	Układ urbanistyczny	XVIII–XIXw.	KL.WKZ 534/31/d/79 15.05.1979 r.	—	—	Wpisem do rejestru zabytków objęty został ośrodek historyczny miasta w granicach między rzeką Czarna Hańcza a ul. Czerwonego Sztandaru (ob. Zacisze), K. Marksa (ob. J. Dwernickiego), T. Noniewicza, 1 Maja o pow. ok. 100 ha.
2.	Kościół par. (konkatedra) p.w. św. Aleksandra	1820 – 1825r. rozbudowany w XIX w., odbud. 1945 – 1948 r.	KL. WKZ 534/6/d/79 9.02.1979 r.	11473/2	wyznaniowa	
3.	Kościół ewangelicki p.w. św. Trójcy	ok. 1839 r.	KL.WKZ 534/44/d/79 25.05.1979 r.	10951	wyznaniowa	
4.	Cerkiew, ob. kościół par. rzymskokat. p.w. Najświętszego Serca Jezusowego	1840 – 1845 r. przebudowana 1873 r. 1923 r.	KL.WKZ 534/531/d/86 15.10.1986 r.	11371	wyznaniowa	
5.	Cerkiew na Cmentarzu prawosławnym	k. XIX w.	RZ 440-13/26/2003 12.05.2003 r.	30815	wyznaniowa	
6.	Molenna staroobrzędowców	ok. 1912 r.	KL. WKZ 534/71/d/ 80 11.03.1980 r.	10695/2	wyznaniowa	
7.	Kaplica p.w. Przemienienia Pańskiego na cmentarzu paraf.	1853-1854 r.	KL. WKZ 534/463/d/86 15.04.1986 r.	30821	wyznaniowa	
8.	Budynek sztabowy w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30677/1	komunalna	

9.	Pawilon koszarowy nr 4 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 A	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/13	komunalna	
10.	Pawilon koszarowy nr 5 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 B	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/19	komunalna	
11.	Pawilon koszarowy nr 6 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 C	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/15	wyznaniowa	
12.	Pawilon koszarowy nr 7 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 D	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/17	komunalna	
13.	Pawilon koszarowy nr 8 w zespole koszarowym przy ul. Łanowa 13	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/11	wyznaniowa	
14.	Budynek Gospodarczy w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30677/1	komunalna	
15.	Ogrodzenie w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991r.	30677/1	komunalna	
16.	Budynek sztabowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego	1. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22935/4	państwowa	
17.	Kasyno w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24 G	1. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22848/3	prywatna	
18.	Budynek dowódcy sztabu w zesp. koszarowym przy ul. Pułaskiego	1. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22935/4	państwowa	
19.	Budynek koszarowy w zespole	1. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22937/1	wyznaniowa	

	koszarowym przy ul. Pułaskiego					
20.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24E	l. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22849/1	komunalna /prywatna	
21.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24F	l. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22934	komunalna/prywa tna/spółdzielcza	
22.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 13	l. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22848/1	prywatna	
23.	Budynek łącznościowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24 H	l. 90-te XIX	WKZ 534/807/d/90 30.03.1990 r.	22848/1	państwowa	
24.	Budynek kasyna w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 10	k. XIX w.	KL.WKZ 534/370/d/83 16.03.1983 r.	10735/2	wyznaniowa	
25.	Budynek w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 10A	k. XIX w.	KL.WKZ 534/370/d/83 16.03.1983 r.	10735/2	wyznaniowa	
26.	Pawilon drewniany WAK nr 44 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w	WKZ 534/998/d/96 23.05.1996 r.	32963/22	prywatna	
27.	Cerkiew (ob. Kościół p.w. św. Piotra i Pawła)	ok. 1900 r.	WKZ 534/911/d/92 6.06.1992 r.	32186/1	wyznaniowa	
28.	Kasyno, ul. Wojska Polskiego 40	k. XIX w.	WKZ 534/997d/94 23.05.1994 r.	32189/12	państwowa /Zarząd MON	
29.	Budynek ratusza (ul. Kościuszki 53 i Mickiewicza 1)	1842 – 1844, 1855 –1856	KL.WKZ 534/73/d/80 11.03.1980 r.	11400/2	komunalna	
30.	Gmach Komisji Wojewódzkiej i Trybunału (ul. Kościuszki 74 i Chłodna nr 2)	1 ćw. XIX w.	KL.WKZ 534/214/d/82 5.02.1980 r. WKZ 534/946/d/93 1.01.1993 r.	11020	prywatna	

31.	Sąd (ul. Kościuszki 69)	poł. XIX w.	WKZ 534/837/d/91 04.09.1991 r.	11459/1	państwowa (Archiwum Państwowe)	
32.	Gimnazjum (ul. Mickiewicza 3)	1843 –1845r	WKZ 534/7/d/79 12.02.1979 r.	11399/2	komunalna (I LO)	
33.	Poczta (ul. Kościuszki 45)	ok. 1829r	KL.WKZ 534/223/d/82 5.02.1982 r.	11406/4	komunalna	
34.	Szpital „katolicki”, (ul. Kościuszki 101)	k. XIX w.	WKZ 534/918/d/92 17.09.1992 r.	10056/4	prywatna	
35.	Szpital „żydowski” (ul. Kościuszki 101)	k. XIX w.	WKZ 534/918/d/92 17.09.1992 r.	10056/4	prywatna	
36.	Resursa obywatelska (ul. T. Kościuszki 81)	1912-1913	WKZ 534/913/d/92 15.07.1992 r.	10112	komunalna	
37.	Bakałarzewska Dom nr 2 (powinno być nr 4)	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/167/81	11320/2	komunalna	
38.	ul. Chłodna, Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/222/d/82 5.02.1982 r.	11021	prywatna	
39.	ul. Chłodna, Dom nr 6	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/212/d/82 26.01.1982 r.	11022/2	komunalna	
40.	ul. Chłodna, Dom nr 9	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/213/d/82 26.01.1982 r.	11535	prywatna	
41.	ul. Chłodna, Dom nr 11	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/242/d/82 8.02.1982 r.	11536	prywatna	
42.	ul. Chłodna, Dom nr 14	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/210/d/82 26.01.1982 r.	11029/1 11026/3	prywatna/ komunalna	
43.	ul. Chłodna, Dom nr 16	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/374/83 z 16.03.1983 r.	11027	Komunalna/ prywatna	
44.	ul. Gałaja, Dom nr 10	k. XIX w.	KL. WKZ 534/298/d/82 24.02.1982 r.	11359/2	prywatna	
45.	ul. Gałaja, Dom nr 13	k. XIX w.	KL. WKZ 534/218/d/82 5.02.1982 r.	11378/2	komunalna	
46.	ul. Gałaja, Dom nr 22	k. XIX w.	KL. WKZ 534/163/d/81 27.05.1981 r.	11354	prywatna	

47.	ul. Gałaja, Dom nr 23	k. XIX w.	KL. WKZ 534/162/d/81 27.05.1981 r.	11320/3	Komunalna/ prywatna	
48.	ul. Gałaja, Dom nr 24	k. XIX w.	KL. WKZ 534/219/d/82 5.02.1982 r.	11337	prywatna	
49.	ul. Gałaja, Dom nr 26	k. XIX w.	KL. WKZ 534/220/d/82 5.02.1982 r.	11336	prywatna	
50.	ul. Gałaja, Dom nr 29a	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/300/d/82 24.02.1982 r.	11317	prywatna	
51.	ul. Gałaja, Dom nr 30	k. XIX w.	KL. WKZ 534/301/d/82 24.02.1982 r.	11334	prywatna	
52.	ul. Gałaja, Dom nr 31	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/302/d/82 24.02.1982 r.	11316	prywatna	
53.	ul. Gałaja, Dom nr 32	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/303/d/82 24.02.1982 r.	11333	prywatna	
54.	ul. Gałaja, Dom nr 33	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/304/d/82 24.02.1982 r.	11315/1 11315/2	prywatna	
55.	ul. Gałaja, Dom nr 43	II poł. XIX w.	KL. WKZ 534/305/d/82 24.02.1982 r.	11624	prywatna	
56.	ul. Gałaja, Dom nr 51	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/306/d/82 24.02.1982 r.	11618	prywatna	
57.	ul. Gałaja, Dom nr 52	2 poł. XIX w., rekonstruowa ny 1985 – 87r	KL. WKZ 534/307/d/82 24.02.1982 r.	11644	prywatna	
58.	ul. Gałaja, Dom nr 53	k. XIX w.	KL. WKZ 534/221/d/82 5.02.1982 r.	11617	komunalna	
59.	ul. Hamerszmita, Dom 3/4	1 ćw. XIX w.	WKZ 534/1044/d/96 27.02.1996	11385 11386	prywatna	
60.	ul. Hamerszmita, Dom 5	poł. XIX w.	WKZ 534/1045/d/96 27.02.1996	11368	komunalna/ prywatna	
61.	ul. Hamerszmita, Dom 6	2 ćw. XIX w.	KL. WKZ 534/166/d/81 2.06.1981 r.	11363	państwowa	
62.	ul. Hamerszmita, Dom 9	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/165/d/81 2.06.1981 r.	11360/4 11360/5	prywatna	

63.	ul. Hamerszmita, Dom 12/13	k.XVIII w. (?)	KL. WKZ 534/371/d/82 16.03.1982 r.	11349 11350	prywatna	
64.	ul. Kamedulska Dom 5	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/386/d/82 18.03.1982 r.	11343	prywatna	
65.	ul. Kamedulska Dom 6	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/197/81 z 31.07.1981 r.	11663	prywatna	
66.	ul. Kamedulska Dom 8	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/196/81 31.07.1981 r.	11662	prywatna	
67.	ul. Kamedulska Dom 9	ok.1903 r.	KL. WKZ 534/372/d/82 16.03.1982 r.	11341	prywatna	
68.	ul. Kamedulska Dom 10	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/193/81 31.07.1981 r.	11661	prywatna	
69.	ul. Kamedulska Dom 14	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/195/81 z 31.07.1981 r.	11658	prywatna	
70.	ul. Kamedulska Dom 18	1920 – 1925 r.	KL. WKZ 534/194/81 31.07.1981 r.	11657/1	prywatna	
71.	ul. Kamedulska Dom 22	XIX/XX w.	KL. WKZ 534/192/81 31.07.1981 r.	11656/2	prywatna	
72.	Dworzec PKP (nr 22)	1899 r.	KL. WKZ 534/363/81 30.06.1975 r.	24588/4	państwowa	
73.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/161/81 27.05.1981 r.	11212	komunalna/ prywatna	
74.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 6	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/201/82 26.01.1982 r.	11210	komunalna	
75.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 8	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/159/81 27.05.1981 r.	11209	prywatna	
76.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 12	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/204/82 26.01.1982 r.	11198/2	komunalna	
77.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 14	2 ćw. XIX w., przed 1837r.	KL. WKZ 534/203/82 26.01.1982 r.	11198/1	Komunalna/ prywatna	
78.	ul. T. Kościuszki Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/226/d/82 8.02.1982 r.	10962	prywatna	
79.	ul. T. Kościuszki Dom nr 5	k. XIX w.	KL. WKZ 534/155/d/81 27.05.1981 r.	11438/1	Prywatna/ prywatna	

80.	ul. T. Kościuszki Dom nr 7	pocz. XX w.	WKZ 534/809/d/90 30.03.1990 r.	11435/1	prywatna	
81.	ul. T. Kościuszki dom nr 8	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/154/d/81 27.05.1981 r.	10959	prywatna	
82.	ul. T. Kościuszki dom nr 10	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/153/d/81 27.05.1981 r.	10952	prywatna	
83.	ul. T. Kościuszki dom nr 15	pocz. XX w.	KL. WKZ 534/546/d/89 20.02.1989 r.	11428/1	prywatna	
84.	ul. T. Kościuszki dom nr 16	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/248/82 z 8.02.1982 r.	11127	Komunalna/ prywatna	
85.	ul. T. Kościuszki dom nr 18	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/152/d/81 27.05.1981 r.	11126	komunalna	
86.	ul. T. Kościuszki dom nr 19	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/151/d/81 27.05.1981 r.	11426	wyznaniowa	
87.	ul. T. Kościuszki dom nr 20	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/150/d/81 27.05.1981 r.	11125/1	komunalna	
88.	ul. T. Kościuszki dom nr 21	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/249/d/82 18.02.1982 r.	11423	prywatna	
89.	ul. T. Kościuszki dom nr 22	2 ćw. XIX w.	KL. WKZ 534/149/d/82 27.05.1982 r.	11122	prywatna	
90.	ul. T. Kościuszki mur posesji nr 25	k. XIX w.	KL. WKZ 534/227/d/82 8.02.1982 r.	11421	państwowa	
91.	ul. T. Kościuszki dom nr 26	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/148/d/81 27.05.1981r	11115/1	komunalna/ prywatna	
92.	ul. T. Kościuszki dom nr 29	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/228/d/82 8.02.1982 r.	11419	prywatna	
93.	ul. T. Kościuszki dom nr 31	2 ćw. XIX w.	KL. WKZ 534/23/d/79 30.03.1979 r.	11417	komunalna	
94.	ul. T. Kościuszki dom nr 31A	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/23/d/79 30.03.1979 r.	11417	komunalna	
95.	ul. T. Kościuszki dom nr 32	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/146/d/81 27.05.1981 r.	11106	związkowa	

96.	ul. T. Kościuszki dom nr 35	k. XIX w.	KL.WKZ 534/229/d/82 8.02.1982 r.	11415/3	prywatna	
97.	ul. T. Kościuszki dom nr 36	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/230/d/82 8.02.1982 r.	11101	komunalna	
98.	ul. T. Kościuszki dom nr 38	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/145/d/81 27.05.1981 r.	11100	komunalna	
99.	ul. T. Kościuszki dom nr 39	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/144/d/81 27.05.1981 r.	11412/1	Komunalna/ prywatna	
100.	ul. T. Kościuszki dom nr 40	1 poł. XIX w., przed 1839 r.	KL.WKZ 534/143/d/81 27.05.1981 r.	11096	prywatna	
101.	ul. T. Kościuszki dom nr 41	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/250/d/82 8.02.1982 r.	11411	prywatna	
102.	ul. T. Kościuszki dom nr 42	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/142/d/81 27.05.1981 r.	11095/5	komunalna /prywatna	
103.	ul. T. Kościuszki dom nr 44	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/152/d/81 27.05.1981 r.	11095/4	komunalna /prywatna	
104.	ul. T. Kościuszki dom nr 46	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/139/d/81 27.05.1981 r.	11079/1	Komunalna/ prywatna	
105.	ul. T. Kościuszki dom nr 48	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/138/d/81 27.05.1981 r.	11078	prywatna	
106.	ul. T. Kościuszki dom nr 50	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/137/d/81 27.05.1981 r.	11077	prywatna	
107.	ul. T. Kościuszki dom nr 52	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/136/d/81 27.05.1981 r.	11076	prywatna	
108.	ul. T. Kościuszki dom nr 54	2 poł. XIX w.	WKZ 534/1043/d/96 27.02.1996 r.	11075/4	prywatna	
109.	ul. T. Kościuszki dom nr 55	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/152/d/81 27.05.1981 r. A-135	11478/2	komunalna/ prywatna	
110.	ul. T. Kościuszki dom nr 57	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/134/d/81 27.05.1981 r.	11474	Komunalna/ prywatna	
111.	ul. T. Kościuszki dom nr 59	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/133/d/81 27.05.1981 r.	11471	prywatna	

112.	ul. T. Kościuszki dom nr 60	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/132/d/81 27.05.1981 r.	11053/3	prywatna	
113.	ul. T. Kościuszki dom nr 60A	XIX/XX w.	WKZ 534/912/d/92 15.07.1992 r.	11053/3	prywatna	
114.	ul. T. Kościuszki dom nr 61	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/131/d/81 27.05.1981 r.	11470	prywatna	
115.	ul. T. Kościuszki dom nr 62	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/130/d/81 27.05.1981 r.	11046/2	państwowa	
116.	ul. T. Kościuszki dom nr 64	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/129/d/81 27.05.1981 r.	11045/1	państwowa/ prywatna	
117.	ul. T. Kościuszki dom nr 65	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/128/d/81 27.05.1981 r.	11468	komunalna/ prywatna	
118.	ul. T. Kościuszki dom nr 66	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/127/d/81 27.05.1981 r.	11040/5 11040/9	prywatna	
119.	ul. T. Kościuszki dom nr 67	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/126/d/81 26.05.1981 r.	11467	prywatna	
120.	ul. T. Kościuszki dom nr 68	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/125/d/81 26.05.1981 r.	11039/5	prywatna	
121.	ul. T. Kościuszki dom nr 70	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/124/d/81 26.05.1981 r.	11038/1	komunalna	
122.	ul. T. Kościuszki dom nr 71 (Dom Gubernatora)	poł. XIX w.	WKZ 534/962/d/93 28.06.1993 r.	11454/3	komunalna	
123.	ul. T. Kościuszki dom nr 72	2 poł. XIX w., przebudowany 1995 – 98 r.	WKZ 534/829/d/91 13.08.1991 r.	11037/7	prywatna	
124.	ul. T. Kościuszki dom nr 72A	2 poł. XIX w.	WKZ 534/846/d/91 24.09.1991 r.	11037/10	komunalna	
125.	ul. T. Kościuszki dom nr 73	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/231/d/82 8.02.1982 r.	11453	prywatna	
126.	ul. T. Kościuszki dom nr 75	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/215/d/82 8.02.1982 r.	11452/2	prywatna	
127.	ul. T. Kościuszki dom nr 76	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/123/d/81 26.05.1981 r.	11526	komunalna/ prywatna	

128.	ul. T. Kościuszki dom nr 77	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/216/d/82 8.02.1982 r.	11446	prywatna	
129.	ul. T. Kościuszki dom nr 78	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/122/d/81 26.05.1981 r.	11522/15	komunalna	
130.	ul. T. Kościuszki dom nr 80	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/121/d/81 26.05.1981 r.	11521	prywatna	
131.	ul. T. Kościuszki, dom nr 82	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/120/d/81 26.05.1981 r.	11518/1	komunalna	
132.	ul. T. Kościuszki dom nr 84	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/119/d/81 26.05.1981 r.	11512	komunalna	
133.	ul. T. Kościuszki dom nr 85	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/251/d/82 8.02.1982 r.	10123/1	prywatna	
134.	ul. T. Kościuszki dom nr 86	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/118/d/81 26.05.1981 r.	11511/1	Komunalna/ prywatna	
135.	ul. T. Kościuszki dom nr 87	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/117/d/81 26.05.1981 r.	10122	prywatna	
136.	ul. T. Kościuszki dom nr 89	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/384/d/83 17.03.1983 r.	10121	Komunalna/ prywatna	
137.	ul. T. Kościuszki dom nr 90	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/116/d/81 25.05.1981 r.	11509	komunalna	
138.	ul. T. Kościuszki dom nr 91	k. XIX w.	KL.WKZ 534/252/d/82 6.02.1982 r.	10120	komunalna	
139.	ul. T. Kościuszki dom nr 92	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/115/d/81 26.05.1981 r.	11508/1	komunalna/ prywatna	
140.	ul. T. Kościuszki dom nr 94	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/114/d/81 26.05.1981 r.	11507/1	prywatna	
141.	ul. T. Kościuszki dom nr 96	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/373/d/83 16.03.1983 r.	11505/1	komunalna/ prywatna	
142.	ul. T. Kościuszki dom nr 97	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/232/82 z 8.02.1982 r.	10072/3	komunalna	
143.	ul. T. Kościuszki dom nr 98	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/113/d/81 26.05.1981 r.	11501	prywatna	

144.	ul. T. Kościuszki dom nr 100	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/110/d/81 26.05.1981 r.	11500	prywatna	
145.	ul. T. Kościuszki dom nr 102	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/112/d/81 26.05.1981 r.	11497	prywatna	
146.	ul. T. Kościuszki dom nr 104	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/111/d/81 26.05.1981 r.	11495	prywatna	
147.	ul. T. Kościuszki dom nr 106	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/109/d/81 26.05.1981 r.	11493	prywatna	
148.	ul. T. Kościuszki dom nr 108	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/114/d/81 26.05.1981 r. A-108	11492	prywatna	
149.	ul. T. Kościuszki dom nr 114	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/114/d/81 26.05.1981 r. A-107	11482/3	prywatna	
150.	ul. T. Kościuszki dom nr 122	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/217/d/82 5.02.1982 r.	10191	prywatna	
151.	ul. T. Kościuszki dom nr 124	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/106/d/81 25.05.1981 r.	10190	prywatna	
152.	ul. Krótka dom nr 8	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/202/d/81 26.01.1982 r.	11183	komunalna	
153.	ul. Krótka dom nr 10	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/158/81 27.05.1981 r.	11184	komunalna	
154.	ul. 1 Maja dom nr 19	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/102/d/81 25.05.1981 r.	10555/1	Komunalna/ prywatna	
155.	ul. A. Mickiewicza dom nr 5	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/207/d/81 26.01.1982 r.	11398	prywatna	
156.	ul. T. Noniewiczza dom nr 7	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/382/d/83 17.03.1983	10954	komunalna	
157.	ul. T. Noniewiczza dom nr 26	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/104/d/81 25.05.1981 r.	11188	prywatna	
158.	ul. T. Noniewiczza dom nr 28	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/105/d/81 25.05.1981 r.	11182	komunalna	
159.	ul. T. Noniewiczza dom nr 31	XIX w.	KL.WKZ 534/233/d/82 8.02.1982 r.	11155/5	komunalna	

160.	ul. T. Noniewiczza dom nr 36	k. XIX w.	KL.WKZ 534/241/d/82 8.02.1982 r.	11561	prywatna	
161.	ul. T. Noniewiczza dom nr 41	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/234/d/82 8.02.1982 r.	11144	komunalna	
162.	ul. T. Noniewiczza dom nr 42	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/240/d/82 8.02.1982 r.	11554	komunalna	
163.	ul. T. Noniewiczza dom nr 43	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/235/d/82 8.02.1982 r.	11141	komunalna	
164.	ul. T. Noniewiczza dom nr 59	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/236/d/82 8.02.1982 r.	11048/6 11048/7	prywatna	
165.	ul. T. Noniewiczza dom nr 61	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/237/d/82 8.02.1982 r.	11044/6	prywatna	
166.	ul. T. Noniewiczza dom nr 63	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/199/d/82 26.01.1982	11043/8	prywatna	
167.	ul. T. Noniewiczza dom nr 65	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/200/d/82 26.01.1982 r.	11042/8	prywatna	
168.	ul. T. Noniewiczza dom nr 71	2 poł XIX w.	KL.WKZ 534/1066/d/98 20.10.1998 r.	11032	komunalna	
169.	ul. T. Noniewiczza dom nr 73	2 poł XIX w.	KL.WKZ 534/242/82 8.02.1982 r.	11536	prywatna	
170.	ul. T. Noniewiczza dom nr 87	pocz. XX w.	WKZ 534/828/d/91 13.08.1991 r.	11494/2	komunalna	
171.	ul. T. Noniewiczza dom nr 91	2 poł. XIX w., przebud. 1.20. XX w., 1.80.XX w.,	KL.WKZ 534/238/d/82 8.02.1982 r.	11796	państwowa	
172.	Pl. Piłsudskiego dom nr 1	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/937/d/92 16.10.1992 r.	11478/1	przedsiębiorstwa	
173.	Pl. Piłsudskiego dom nr 2	2 poł. XIX w., przebud. 1.70.XX w., 1998 r.	WKZ 534/961/d/97 7.05.1997 r.	11475	wyznaniowa	
174.	ul. Emilii Plater dom nr 1	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/224/d/82 5.02.1982 r.	11665	rzemiosło	
175.	ul. Emilii Plater dom nr 6A	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/385/d/83 18.03.1983 r.	11464/4	komunalna	

176.	ul. Emilii Plater dom nr 18	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/225/d/82 5.02.1982 r.	11451	prywatna	
177.	ul. Sejneńska dom nr 3	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/160/d/81 27.05.1981 r.	11568	komunalna/ prywatna	
178.	ul. Sejneńska dom nr 5	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/205/d/82 26.01.1982 r.	11569	komunalna/ prywatna	
179.	ul. Sejneńska dom nr 7	1. poł. XIX w.	KL.WKZ 534/206/d/82 26.01.1982 r.	11571/1	komunalna	
180.	ul. Sejneńska dom nr 15 (obecnie 17)	k. XIX w.	A-375	10948/5	prywatna	
181.	ul. Sejneńska dom nr 21	ok. 1900 r.	A-164	10499	prywatna	
182.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, budynek elektrowni wraz z wyposażeniem	1927-1930	WKZ 534/1056/d/96 5.07.1996 r.	10755/3	prywatna	
183.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, wieża ciśnień (wodna)	1927-1930	WKZ 534/1056/d/96 5.07.1996 r.	10755/3	prywatna	
184.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, budynek stacji pomp	1927-1930	WKZ 534/1056/d/96 5.07.1996 r.	10755/5	prywatna	
185.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, budynek kanał wodny	1927-1930	WKZ 534/1056/d/96 5.07.1996 r.	10755/5 10755/6	prywatna	
186.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 4.	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/100/d/81 25.05.1981 r.	11131	komunalna	
187.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 7	ok. 1839 r.	KL.WKZ 534/244/d/82 8.02.1982 r.	11060/2	prywatna	
188.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 9	k. XIX w.	WKZ 534/853/d/91 14.10.1991 r.	11061/3	komunalna	
189.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 11	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/99/d/81 25.05.1981 r.	11063	komunalna	

190.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 15	k. XIX w. Dom wybudowany od podstaw w latach 90. XX wieku	KL.WKZ 534/246/d/82 8.02.1982 r.	11194/2	prywatna	
191.	ul. Wesoła, Dom nr 2	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/246/d/82 8.02.1982 r.	11171	prywatna	
192.	ul. Wesoła, Dom nr 6	XIX w.	KL.WKZ 534/310/d/82 24.2.1982 r.	11166	prywatna	
193.	ul. Wesoła, Dom nr 28	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/247/d/82 8.02.1982 r.	11142	komunalna	
194.	ul. Wigierska, Dom nr 1	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/208/d/82 25.01.1982 r.	11128/1	komunalna	
195.	ul. Wigierska, Dom nr 2	k. XIX w.	KL.WKZ 534/101/d/81 25.05.1981 r.	10948/3	komunalna	
196.	ul. Wigierska, Dom nr 3	k. XIX w.	WKZ 534/851/d/91 14.10.1991 r.	11128/3	komunalna /prywatna	
197.	ul. Wigierska, Dom nr 5	I poł. XIX w.	KL.WKZ 534/209/d/82 26.01.1982 r.	11129	prywatna	
198.	ul. Wigierska, Dom nr 11 wraz z oficyną (Wigierska nr 9)	Dom pocz. XX w., oficyna ok. 1910 r.	WKZ 534/849/d/91 10.10.1991 r.	11174	prywatna	
199.	ul. Wigierska, Dom nr 32	1. 90. XIX w.	WKZ 534/850/d/91 10.10.1991 r.	10983/11	komunalna	
200.	ul. Wigierska, Dom nr 33	2 poł. XIX w., przebud. 1. 80. XX w.	WKZ 534/852/d/91 10.10.1991 r.	10898	prywatna	
201.	Park im. Konstytucji 3. Maja		KL. WKZ 534/613/d/88 15.11.1988 r.	11370/1 11370/2	komunalna	
202.	Cmentarz katolicki (ul. Bakalarzewska)		KL. WKZ 534/520/d/86 26.07.1986	30821	wyznaniowa	
203.	Cmentarz ewangelicki (ul. Zarzecze)		WKZ 534/1009/d/94 19.09.1994 r.	30814	wyznaniowa	
204.	Cmentarz prawosławny (ul. Zarzecze)		KL. WKZ 534/618/d/89 10.01.1989 r.	30815	wyznaniowa	

205.	Cmentarz żydowski (ul. Zarzecze)		KL.WKZ 534/499/d/86 15.05.1986 r.	30816	wyznaniowa	
206.	Cmentarz wojenny z II wojny światowej (żołnierzy radzieckich)		WKZ 534/832/d/91 26.06.1991 r.	20624	komunalna	
207.	Mogiła członków ruchu oporu z II wojny światowej 1940-1944		WKZ 534/952/d/93 15.04.1993 r.	20011	państwowa	

**TABELA 2. MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH .
REJESTR ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO.**

<i>Nr na mapie</i>	<i>Nazwa lokalna</i>	<i>Obszar AZP</i>	<i>Nr M.</i>	<i>Nr Ob.</i>	<i>Funkcja</i>	<i>Kultura</i>	<i>Chronologia</i>	<i>Uwagi</i>
1	Suwałki-Szwajcaria	16-84	1	1	cmentarzysko	Zachodnio-bałtyjska	Okres rzymski	WKZ535/5/d/ 94 z dnia 30.12.1994 r.

**TABELA 3. MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW RUCHOMYCH.
REJESTR ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO.**

L.p.	Obiekt zabytkowy	adres	Numer i data decyzji o wpisie do rejestru zabytków
1	Zabytki ruchome znajdujące się w kościele katedralnym p.w. Św. Aleksandra (33 zabytki)	Pl. Marsz. J. Piłsudskiego	KL. WKZ 533/5/d/84 z 27.06.1984 r. Nr B-5
2	Zabytki ruchome znajdujące się w cerkwi p.w. Wszystkich Świętych (30 zabytków)	ul. Zarzecze	KL. WKZ 533/43/d/87 z 18.02.1987 r. Nr B-43
3.	Organy i kopia obrazu „Ostatnia wieczerza” wg. Leonarda da Vinci	ul. Kościuszki	ZR-442/JH/2002/2003 29.04.2003 r. Nr B-29
4.	Wyposażenie apteki : meble i naczynia aptekarskie	Ul. Kościuszki 78	KL. WKZ 533/1/d/81 z 30.03.1981 r. Nr B-1
5.	Zegar słoneczny z 1 poł. XIX wieku wykonany z żeliwa.	Park Konstytucji 3 Maja	KL. WKZ 533/38 d/86 z 5.05.1986 r. Nr B-38
6.	Pomniki nagrobne (10) z cmentarza rzymskokatolickiego.	ul. Zarzecze	RZ-442-43/IM-J/2003 15 .11.2003 r. Nr B-43
7.	Samochód osobowy VOLVO 142	-	RZ-442-132/IM-J/2003 15 .11.2003 r. Nr B-133

**TABELA 4. MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.**

L.p.	Obiekt zabytkowy	Czas powstania, okresy przebudowy, stopień zachowania	Numer i data decyzji o wpisie do rejestru zabytków	Numer działki - obręb- aktualny	Własność – zarząd
1	2	3	4	5	6
1.	Układ urbanistyczny	XVIII – XIX w.	KL.WKZ 534/31/d/79 15.05.1979 r.	_____	_____
2.	Kościół par. (konkatedra) p.w. św. Aleksandra	1820 – 1825r., rozbudowany w XIX w., odbud.1945 – 1948 r.	KL. WKZ 534/6/d/79 9.02.1979 r.	11473/2	wyznaniowa
3.	Kościół ewangelicki p.w. św. Trójcy	ok. 1839 r.	KL.WKZ 534/44/d/79 25.05.1979 r.	10951	wyznaniowa
4.	Cerkiew, ob. kościół par. rzymskokat. p.w. Najświętszego Serca Jezusowego	1840 – 1845 r. przebudowana 1873 r., 1923 r.	KL.WKZ 534/531/d/86 15.10.1986 r.	11371	wyznaniowa
5.	Cerkiew na Cmentarzu prawosławnym	k. XIX w.	RZ 440- 13/26/2003 12.05.2003 r.	30815	wyznaniowa
6.	Molenna staroobrzędowców	ok. 1912 r.,	KL. WKZ 534/71/d/ 80 11.03.1980 r.	10695/2	wyznaniowa
7.	Kaplica p.w. Przemienienia Pańskiego na cmentarzu paraf.	1853-1854 r.	KL. WKZ 534/463/d/86 15.04.1986	30821	wyznaniowa
8.	Budynek sztabowy w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30677/1	komunalna
9.	Pawilon koszarowy nr 4 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 A	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/13	komunalna
10.	Pawilon koszarowy nr 5 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 B	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/19	komunalna
11.	Pawilon koszarowy nr 6 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 C	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/15	wyznaniowa
12.	Pawilon koszarowy nr 7 w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20 D	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/17	komunalna
13.	Pawilon koszarowy nr 8 w zespole koszarowym przy ul. Łanowa 13	2 poł. XIX w.	WKZ 534/845/d/ 91 24.09.1991 r.	30676/11	wyznaniowa

14.	Budynek gospodarczy w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/ 845 /d/91 24.09.1991 r.	30677/1	komunalna
15.	Ogrodzenie w zespole koszarowym przy ul. 23 Października 20	2 poł. XIX w.	WKZ 534/ 845 /d/91 24.09.1991 r.	30677/1	komunalna
16.	Budynek sztabowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22935/4	państwowa
17.	Kasyno w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24 G	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22848/3	prywatna
18.	Budynek dowódcy sztabu w zesp. koszarowym przy ul. Pułaskiego	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22935/4	państwowa
19.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22937/1	wyznaniowa
20.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24E	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22849/1	komunalna /prywatna
21.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24F	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22934	komunalna /prywatna/ spółdzielcza
22.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 13	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22841/1	państwowa
23.	Budynek gospodarczy ob. pralnia w zespole koszarowym przy ul. Jana Pawła II	l. 90-te XIX w.	_____	22931	komunalna
24.	Budynek łącznościowy w zespole koszarowym przy ul. Pułaskiego 24 H	l. 90-te XIX w.	WKZ 534/ 807 /d/90 30.03.90 r.	22848/1	państwowa
25.	Budynek kasyna w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 10	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 370 /d/83 16.03.1983 r.	10735/2	wyznaniowa
26.	Budynek w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 10 A	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 370 /d/83 16.03.1983 r.	10735/2	wyznaniowa
27.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 18	k. XIX w.	_____	12092	komunalna
28.	Budynek stajni w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskie 18A	k. XIX w.	_____	10738/12	prywatna
29.	Budynek koszarowy w koszarowym przy ul. Sejneńskiej 22	k. XIX w.	_____	12093	komunalna
30.	Budynek stajni w zespole koszarowym przy ul.	k. XIX w.	_____	/?/	komunalna

	Sejneńskiej 22A				
31.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 26	k. XIX w.	_____	10743	Komunalna/ prywatna
32.	Budynek mieszkalny w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej 39	k. XIX w	_____	10693 10692/5	komunalna
33.	Budynek stajni w zespole koszarowym przy ul. Sejneńskiej (L. Waryńskiego 41B	k. XIX w	_____	10740	komunalna
34.	Pawilon drewniany WAK nr 44 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	WKZ 534/998/d/96 23.05.1996	32963/22	prywatna
35.	Budynek sztabowy WAK nr 13 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
36.	Budynek sztabowy WAK nr 31 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
37.	Budynek sztabowy WAK nr 32 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
38.	Budynek sztabowy WAK nr 12 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
39.	Budynek sztabowy WAK nr 14 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
40.	Budynek sztabowy WAK nr 15 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
41.	Budynek sztabowy WAK nr 35 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
42.	Budynek sztabowy WAK nr 36 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
43.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 9	k. XIX w.	_____	32999/1	komunalna
44.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy	k. XIX w.	_____	32963/19	państwowa/ prywatna

	ul. Wojska Polskiego 25				
45.	Budynek koszarowy w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 27	k. XIX w.	_____	32963/21	państwowa /prywatna
46.	Budynek łaźni nr 29 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
47.	Budynek gospodarczy (piwnica) nr 39 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
48.	Budynek warsztatowy WAK nr 16 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
49.	Budynek warsztatowy WAK nr 17 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
50.	Budynek warsztatowy WAK nr 18 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
51.	Budynek warsztatowy WAK nr 19 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
52.	Kuźnia WAK nr 40 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego	k. XIX w.	_____	32963/26 32963/25	państwowa/ prywatna
53.	Budynek magazynowy WAK nr 51 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego (ul. Sportowa 6)	k. XIX w.	_____	32963/28	prywatna
54.	Budynek magazynowy WAK nr 52 w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego (ul. Sportowa 6)	k. XIX w.	_____	32963/28	prywatna
55.	Budynek koszarowy w zespole szpitala garnizonowego w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 29	k. XIX w.	_____	32965/2	państwowa
56.	Budynek szpitala (ob. magazyn) w zespole szpitala garnizonowego w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 29	k. XIX w.	_____	32965/2	państwowa
57.	Budynek koszarowy(ob. areszt) w zespole szpitala	k. XIX w.	_____	32965/2	państwowa

	garnizonowego w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 29				
58.	Kostnica ob. magazyn w zespole szpitala garnizonowego w zespole koszarowym przy ul. Wojska Polskiego 29	k. XIX w.	_____	32965/2	państwowa
59.	Cerkiew (ob. Kościół p.w. śś. Piotra i Pawła) ul. Wojska Polskiego 34	ok. 1900 r.	WKZ 534/911/d/92 6.06.1992 r.	32186/1	wyznaniowa
60.	Budynek koszarowy (ul. Wojska Polskiego nr 36)	k. XIX w.	_____	32187/1	wyznaniowa
61.	Budynek koszarowy (ul. Wojska Polskiego 38)	k. XIX w.	_____	32189/10	państwowa/ prywatna
62.	Kasyno, ul. Wojska Polskiego 40	k. XIX w.	WKZ 534/997d/94 23.05.1994 r.	32189/12	państwowa
63.	Budynek koszarowy (ul. Wojska Polskiego 44)	k. XIX w.	_____	32189/7	państwowa/ prywatna
64.	Budynek koszarowy (ul. Wojska Polskiego 46)	k. XIX w.	_____	32189/7	państwowa/ prywatna
65.	Budynek ratusza (ul. Kościuszki 53 i Mickiewicza 1)	1842 – 1844, 1855 – 1856	KL.WKZ 534/73/d/80 11.03.1980 r.	11400/2	komunalna
66.	Gmach Komisji Wojewódzkiej i Trybunału (ul. Kościuszki 74 i Chłodna nr 2),	1 ćw. XIX w.	KL.WKZ 534/214/d/82 5.02.1982 r. WKZ 534/946/d/93 1.01.1993 r.	11020	prywatna
67.	Sąd (ul. Kościuszki 69)	poł. XIX w.	WKZ 534/837/d/91 04.09.1991 r.	11459/1	państwowa (Archiwum)
68.	Gimnazjum (ul. Mickiewicza 3),	1843 – 1845 r.	WKZ 534/7/d/79 12.02.1979 r.	11399/2	komunalna
69.	Budynek na Zapleczu Gimnazjum	2 poł. XIX w.	_____	11399/2	komunalna
70.	Poczta (ul. Kościuszki 45)	ok. 1829 r.	Kl.WKZ 534/223/d/82 5.02.1982 r.	11406/4	komunalna
71.	Szpital „katolicki”, (ul. Kościuszki 101)	k. XIX w.	WKZ 534/918/d/92 17.09.1992 r.	10056/4	prywatna
72.	Szpital „żydowski” (ul. Kościuszki 101)	k. XIX w.	WKZ 534/918/d/92 17.09.1992 r.	10056/4	prywatna
73.	Prosektorium (ul. Kościuszki 101)	k. XIX w.	_____	10056/4	prywatna
74.	Budynek mieszkalny (ul. Sikorskiego 2),	k. XIX w.	_____	10056/8	prywatna
75.	Budynek biurowy mur., (ul. T. Kościuszki 99)	k. XIX w.	_____	10056/10	prywatna
76.	Resursa obywatelska (ul.	1912-1913	WKZ 534/913/d/92	10112	komunalna

	T. Kościuszki 81)		15.07.1992 r.		
77.	Bakałarzewska Dom nr 2 (powinno być nr 4)	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 167 /81	11320/2	komunalna
78.	ul. Ciesielska, Dom nr 5	40-te XX w.	_____	11268	komunalna /prywatna
79.	ul. Ciesielska, Dom nr 5A	40-te XX w.	_____	11269/11	komunalna /prywatna
80.	ul. Ciesielska, Dom nr 5B	40-te XX w.	_____	11299	komunalna /prywatna
81.	ul. Ciesielska, Dom nr 7	pocz. XX w.	_____	11267	prywatna
82.	ul. Ciesielska, Dom nr 9	Pocz. XX w.	_____	11266	komunalna /prywatna
83.	ul. Ciesielska, Dom nr 9A	1. 40-te XX w.	_____	11265	komunalna /prywatna
84.	ul. Ciesielska, Dom nr 9B	1. 40-te XX w.	_____	11300	komunalna/ prywatna
85.	ul. Ciesielska, Dom nr 13	Pocz. XX w.	_____	11262	komunalna/ prywatna
86.	ul. Ciesielska, Dom nr 15	Pocz. XX w.	_____	11261	Komunalna /prywatna
87.	ul. Chłodna, Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 222 /d/82 5.02.1982 r.	11021	prywatna
88.	ul. Chłodna, Dom nr 5	XIX/XX w.	_____	11532/2	prywatna
89.	ul. Chłodna, Dom nr 6	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 212 /d/82 26.01.1982 r.	11022/2	komunalna
90.	ul. Chłodna, Dom nr 9	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 213 /d/82 26.01.1982 r.	11535	prywatna
91.	ul. Chłodna , Dom nr 10. mur.	lata 30 XX w.	_____	11024	prywatna
92.	ul. Chłodna, Dom nr 11	2 poł. XIX w.	Kl. WKZ 534/ 242 /d/82 8.02.1982 r.	11536	prywatna
93.	ul. Chłodna, Dom nr 12, mur.	lata 30.XX w.	_____	11025/2	komunalna
94.	ul. Chłodna, Dom nr 14	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 210 /d/82 26.01.1982 r.	11029/1 11026/3	prywatna /komunalna
95.	ul. Chłodna, Dom nr 16	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 374 /83 16.03.1983 r.	11027	komunalna /prywatna
96.	ul. Chłodna, Dom nr 18	k. XIX w.	_____	11031	komunalna
97.	ul. Dwernickiego, Dom nr 7,	lata 1933-1934	_____	10170	prywatna
98.	ul. Dwernickiego 17, budynek aresztu	przed 1909	_____	10378/1	prywatna
99.	ul. Dwernickiego 17,	przed 1909	_____	10378/1	prywatna

	budynek biurowy				
100.	ul. Gałaja, Dom nr 1	k. XIX w.	_____	11384	prywatna
101.	ul. Gałaja, Dom nr 7/9	k. XIX w.	_____	11380/2 11381	prywatna
102.	ul. Gałaja, Dom nr 8	II poł. XIX w.,	_____	11364	prywatna
103.	ul. Gałaja, Dom nr 10	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 298 /d/82 24.02.1982 r.	11359/2	prywatna
104.	ul. Gałaja, Dom nr 13	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 218 /d/82 5.02.1982 r.	11378/2	komunalna
105.	ul. Gałaja, Dom nr 19	II poł. XIX w.	_____	11374	prywatna
106.	ul. Gałaja, Dom nr 20	II poł. XIX w.	_____	11355/1	prywatna
107.	ul. Gałaja, Dom nr 22	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 163 /d/81 27.05.1981 r.	11354	prywatna
108.	ul. Gałaja, Dom nr 23	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 162 /d/81 27.05.1981 r.	11320/3	komunalna /prywatna
109.	ul. Gałaja, Dom nr 24	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 219 /d/82 5.02.1982 r.	11337	prywatna
110.	ul. Gałaja, Dom nr 26	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 220 /d/82 5.02.1982 r.	11336	prywatna
111.	ul. Gałaja, Dom nr 29	1900-1915 r.	_____	11317	prywatna
112.	ul. Gałaja, Dom nr 29a	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 300 /d/82 24.02.1982 r.	11317	prywatna
113.	ul. Gałaja, Dom nr 30	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 301 /d/82 24.02.1982 r.	11334	prywatna
114.	ul. Gałaja, Dom nr 31	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 302 /d/82 24.02.1982 r.	11316	prywatna
115.	ul. Gałaja, Dom nr 32	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/303/d/82 z 24.02.1982 r.	11333	prywatna
116.	ul. Gałaja, Dom nr 33	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 304 /d/82 24.02.1982 r.	11315/1 11315/2	prywatna
117.	ul. Gałaja, Dom nr 37	II poł. XIX w.	_____	11313	prywatna
118.	ul. Gałaja, Dom nr 43	II poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 305 /d/82 z 24.02.1982 r.	11624	prywatna

119.	ul. Gałaja, Dom nr 45	I ćw. XX w.	_____	11623/2	prywatna
120.	ul. Gałaja, Dom nr 45A	3 ćw. XIX w.	_____	11623/2	prywatna
121.	ul. Gałaja, Dom nr 45B	3 ćw. XIX w.	_____	11623/1	prywatna
122.	ul. Gałaja, Dom nr 46	1. 30-te XX w.	_____	11651	prywatna
123.	ul. Gałaja, Dom nr 51	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 306 /d/82 24.02.1982 r.	11618	prywatna
124.	ul. Gałaja, Dom nr 52	2 poł. XIX w., rekonstruowany 1985 – 87r	KL. WKZ 534/ 307 /d/82 24.02.1982 r.	11644	prywatna
125.	ul. Gałaja, Dom nr 53	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 221 /d/82 5.02.1982 r.	11617	komunalna
126.	ul. Gałaja, Dom nr 56	1926 r.	_____	11642	prywatna
127.	ul. Gałaja, Dom nr 57	XIX/XIX w.	_____	11615	prywatna
128.	ul. Gałaja, Dom nr 57A	XIX/XIX w.	_____	11615	prywatna
129.	ul. Gałaja, Dom nr 81	1934 r.	_____	11755	prywatna
130.	ul. Gałaja, Dom nr 83	1906 r.	_____	11589	prywatna
131.	ul. Hamerszmita, Dom 2A (oficyna)	k. XIX w.	_____	11387	komunalna
132.	ul. Hamerszmita, Dom 3/4	1 ćw. XIX w.	WKZ 534/ 1044 /d/976 27.02.1996	11385 11386	prywatna
133.	ul. Hamerszmita, Dom 5	poł. XIX w.	WKZ 534/ 1045 /d/976 27.02.1996	11368	komunalna /prywatna
134.	ul. Hamerszmita, Dom 6	2 ćw. XIX w.	KL. WKZ 534/ 166 /d/81 2.06.1981 r.	11363	państwowa
135.	ul. Hamerszmita, Dom 7	II poł. XIX w.	_____	11362	prywatna
136.	ul. Hamerszmita, Dom 8	II poł. XIX w.	_____	11361/6	prywatna
137.	ul. Hamerszmita, Dom 9	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 165 /d/81 2.06.1981 r.	11360/4 11360/5	prywatna
138.	ul. Hamerszmita, Dom 10 i 11 (Szkoła)	poł. XIX w.	_____	11351/2	komunalna
139.	ul. Hamerszmita, Dom 12/13	k.XVIII w. (?)	KL. WKZ 534/ 371 /d/82 16.03.1982 r.	11349 11350	prywatna
140.	ul. Kamedulska	k. XIX w.	_____	11344	komunalna

	Dom 3				
141.	ul. Kamedulska Dom 5	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 386 /d/82 18.03.1982 r.	11343	prywatna
142.	ul. Kamedulska Dom 6	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 197 /81 31.07.1981 r.	11663	prywatna
143.	ul. Kamedulska Dom 7	2 poł. XIX w.	_____	11342	prywatna
144.	ul. Kamedulska Dom 8	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 196 /81 31.07.1981 r.	11662	prywatna
145.	ul. Kamedulska Dom 9	ok.1903 r.	KL. WKZ 534/ 372 /d/82 16.03.1982 r.	11341	prywatna
146.	ul. Kamedulska Dom 10	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 193 /81 31.07.1981 r.	11661/2	prywatna
147.	ul. Kamedulska Dom 14	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 195 /81 31.07.1981 r.	11658	prywatna
148.	ul. Kamedulska Dom 15	2 poł. XIX w.	_____	11339	prywatna
149.	ul. Kamedulska Dom 17	2 poł. XIX w.	_____	11326	wyznaniowa /władanie
150.	ul. Kamedulska Dom 18	1920 – 1925 r.	KL. WKZ 534/ 194 /81 31.07.1981 r.	11657/1	prywatna
151.	ul. Kamedulska Dom 22	XIX/XX w.	KL. WKZ 534/ 192 /81 31.07.1981 r.	11656/2	prywatna
152.	ul. Kolejowa Dom 14	1 90-te XIX w.	_____	10484/11	państwowa /prywatna
153.	ul. Kolejowa Dom 18	1 90-te XIX w.	_____	10484/12	państwowa /prywatna
154.	Dworzec PKP (nr 22)	1899 r.	KL. WKZ 534/ 363 /81 30.06.1975 r.	24588/4	państwowa
155.	ul. Kolejowa, budynek kolejowy nr 24	1 90-te XIX w.	_____	10484/15	państwowa
156.	ul. Kolejowa, budynek kolejowy nr 32	1 90-te XIX w.	_____	10484/18	Państwowa/ prywatna
157.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 161 /81 27.05.1981 r.	11212	komunalna /prywatna
158.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 6	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 201 /82 26.01.1982 r.	11210	komunalna /prywatna
159.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 8	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 159 /81 27.05.1981 r.	11209	prywatna

160.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 12	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 204 /82 26.01.1982 r.	11198/2	komunalna
161.	ul. M. Konopnickiej Dom nr 14	2 ćw. XIX w. przed 1837r.	KL. WKZ 534/ 203 /82 26.01.1982 r.	11198/1	komunalna/ prywatna
162.	ul. T. Kościuszki Dom nr 4	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 226 /d/82 8.02.1982 r.	10962	prywatna
163.	ul. T. Kościuszki Dom nr 5	k. XIX w.	KL. WKZ 534/ 155 /d/81 27.05.1981 r.	11438/1	prywatna
164.	ul. T. Kościuszki Dom nr 6	2 poł. XIX w.	_____	10960/10	wyznaniowa
165.	ul. T. Kościuszki Dom nr 7	pocz. XX w.	WKZ 534/ 809 /d/90 30.03.1990 r.	11435/1	prywatna
166.	ul. T. Kościuszki mur posesji nr 7	pocz. XX w.	_____	11435/1	prywatna
167.	ul. T. Kościuszki dom nr 8	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 154 /d/81 27.05.1981 r.	10959	prywatna
168.	ul. T. Kościuszki dom nr 9	pocz. XX w.	_____	11434	komunalna /prywatna
169.	ul. T. Kościuszki dom nr 10	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 153 /d/81 27.05.1981 r.	10952	prywatna
170.	ul. T. Kościuszki dom nr 15	pocz. XX w.	KL. WKZ 534/ 546 /d/89 20.02.1989 r.	11428/1	prywatna
171.	ul. T. Kościuszki Dom nr 15 b	XIX/XX w.	_____	11428/4	komunalna
172.	ul. T. Kościuszki dom nr 16	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 248 /82 8.02.1982 r.	11127	komunalna/ prywatna
173.	ul. T. Kościuszki dom nr 18	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 152 /d/81 27.05.1981 r.	11126	komunalna
174.	ul. T. Kościuszki dom nr 19	poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 151 /d/81 27.05.1981 r.	11426	wyznaniowa
175.	ul. T. Kościuszki dom nr 20	1 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 150 /d/81 27.05.1981 r.	11125/1	komunalna
176.	ul. T. Kościuszki dom nr 21	2 poł. XIX w.	KL. WKZ 534/ 249 /d/82 18.02.1982 r.	11423/2	prywatna
177.	ul. T. Kościuszki dom nr 22	2 ćw. XIX w.	KL. WKZ 534/ 149 /d/82 27.05.1982 r.	11122	prywatna

178.	ul. T. Kościuszki dom nr 23	k. XIX w.	_____	11422	prywatna /ZDZ
179.	ul. T. Kościuszki mur posesji nr 25	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 227 /d/82 8.02.1982 r.	11421	państwowa
180.	ul. T. Kościuszki dom nr 25A	2 poł. XIX w.	_____	11421	państwowa
181.	ul. T. Kościuszki dom nr 26	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 148 /d/81 27.05.1981 r.	11115/1	komunalna /prywatna
182.	ul. T. Kościuszki dom nr 27B		_____	11420	prywatna
183.	ul. T. Kościuszki dom nr 29	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 228 /d/82 z 8.02.1982 r.	11419	prywatna
184.	ul. T. Kościuszki dom nr 29A		_____	11418	prywatna
185.	ul. T. Kościuszki dom nr 31	2 ćw. XIX w.	KL.WKZ 534/ 23 /d/79 30.03.1979 r.	11417	komunalna
186.	ul. T. Kościuszki dom nr 31A	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 23 /d/79 30.03.1979 r.	11417	komunalna
187.	ul. T. Kościuszki dom nr 32	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 146 /d/81 27.05.1981 r.	11106	związkowa
188.	ul. T. Kościuszki dom nr 33C	k XIX w.	_____	11416	prywatna
189.	ul. T. Kościuszki dom nr 34	XIX/XX w.	_____	11102	komunalna /prywatna
190.	ul. T. Kościuszki dom nr 35	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 229 /d/82 8.02.1982 r.	11415/3	prywatna
191.	ul. T. Kościuszki dom nr 36	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/ 230 /d/82 8.02.1982 r.	11101	komunalna
192.	ul. T. Kościuszki dom nr 38	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 145 /d/81 27.05.1981 r.	11100	komunalna
193.	ul. T. Kościuszki dom nr 39	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 144 /d/81 27.05.1981 r.	11412/1	komunalna /prywatna
194.	ul. T. Kościuszki dom nr 40	1 poł. XIX w., przed 1839 r.	KL.WKZ 534/ 143 /d/81 27.05.1981 r.	11096	prywatna
195.	ul. T. Kościuszki dom nr 41	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 250 /d/82 z 8.02.1982 r.	11411	prywatna
196.	ul. T. Kościuszki dom nr 42	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 142 /d/81 27.05.1981 r.	11095/5	komunalna /prywatna

197.	ul. T. Kościuszki dom nr 43	1 poł. XX w.	_____	11410/2	komunalna /prywatna
198.	ul. T. Kościuszki dom nr 44	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 152 /d/81 27.05.1981 r.	11095/4	komunalna /prywatna
199.	ul. T. Kościuszki dom nr 46	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 139 /d/81 27.05.1981 r.	11079/1	komunalna /prywatna
200.	ul. T. Kościuszki dom nr 47	2 poł. XIX w.	_____	11404/10	prywatna
201.	ul. T. Kościuszki dom nr 48	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 138 /d/81 27.05.1981 r.	11078	prywatna
202.	ul. T. Kościuszki dom nr 49	2 poł. XIX w.	_____	11403	Komunalna/ Bank
203.	ul. T. Kościuszki dom nr 50	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 137 /d/81 27.05.1981 r.	11077	prywatna
204.	ul. T. Kościuszki dom nr 52	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 136 /d/81 27.05.1981 r.	11076	prywatna
205.	ul. T. Kościuszki dom nr 54	2 poł. XIX w.	WKZ 534/ 1043 /d/96 27.02.1996 r.	11075/4	prywatna
206.	ul. T. Kościuszki dom nr 55	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 152 /d/81 27.05.1981 r. A- 135	11478/2	komunalna / prywatna
207.	ul. T. Kościuszki dom nr 56	1940-1942	_____	11056/1 11056/4	prywatna
208.	ul. T. Kościuszki dom nr 57	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 134 /d/81 27.05.1981 r.	11474	komunalna /prywatna
209.	ul. T. Kościuszki dom nr 59	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 133 /d/81 27.05.1981 r.	11471	prywatna
210.	ul. T. Kościuszki dom nr 60	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 132 /d/81 27.05.1981 r.	11053/3	prywatna
211.	ul. T. Kościuszki dom nr 60A	XIX/XX w.	WKZ 534/912/d/92 15.07.1992 r.	11053/3	prywatna
212.	ul. T. Kościuszki dom nr 61	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 131 /d/81 27.05.1981 r.	11470	prywatna
213.	ul. T. Kościuszki dom nr 62	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 130 /d/81 27.05.1981 r.	11046/2	państwowa
214.	ul. T. Kościuszki dom nr 63	2 poł. XIX w.	_____	11469	prywatna
215.	ul. T. Kościuszki dom nr 64	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 129 /d/81	11045/1	Państwowa/ prywatna

			27.05.1981 r.		
216.	ul. T. Kościuszki dom nr 65	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 128 /d/81 27.05.1981 r.	11468	komunalna /prywatna
217.	ul. T. Kościuszki dom nr 66	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 127 /d/81 27.05.1981 r.	11040/5 11040/9	prywatna
218.	ul. T. Kościuszki dom nr 67	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 126 /d/81 26.05.1981 r.	11467	prywatna
219.	ul. T. Kościuszki dom nr 68	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 125 /d/81 26.05.1981 r.	11039/5	prywatna
220.	ul. T. Kościuszki dom nr 70	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 124 /d/81 26.05.1981 r.	11038/1	komunalna
221.	ul. T. Kościuszki dom nr 71 (Dom Gubernatora)	poł. XIX w.	WKZ 534/ 962 /d/93 28.06.1993 r.	11454/3	komunalna
222.	ul. T. Kościuszki dom nr 72	2 poł. XIX w., przebudowany 1995 – 98 r.	WKZ 534/ 829 /d/91 13.08.1991 r.	11037/7	prywatna
223.	ul. T. Kościuszki dom nr 72A	2 poł. XIX w.	WKZ 534/ 846 /d/91 24.09.1991 r.	11037/10	komunalna
224.	ul. T. Kościuszki dom nr 73	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 231 /d/82 z 8.02.1982 r.	11453	prywatna
225.	ul. T. Kościuszki dom nr 75	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 215 /d/82 8.02.1982 r.	11452/2	prywatna
226.	ul. T. Kościuszki dom nr 76	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 123 /d/81 26.05.1981 r.	11526	komunalna /prywatna
227.	ul. T. Kościuszki dom nr 77	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 216 /d/82 8.02.1982 r.	11446	prywatna
228.	ul. T. Kościuszki dom nr 78	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 122 /d/81 26.05.1981 r.	11522/15	komunalna
229.	ul. T. Kościuszki dom nr 80	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 121 /d/81 26.05.1981 r.	11521	prywatna
230.	ul. T. Kościuszki, dom nr 82	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 120 /d/81 26.05.1981 r.	11518/1	komunalna
231.	ul. T. Kościuszki, Dom nr 82 A	XIX/XX w.	_____	11518/2	komunalna
232.	ul. T. Kościuszki, Dom nr 82 B/C	XIX/XX w.	_____	11518/2	komunalna

233.	ul. T. Kościuszki dom nr 84	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 119 /d/81 26.05.1981 r.	11512	komunalna
234.	ul. T. Kościuszki dom nr 85	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/251/d/82 8.02.1982 r.	10123/1	prywatna
235.	ul. T. Kościuszki dom nr 86	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 118 /d/81 26.05.1981 r.	11511/1	komunalna /prywatna
236.	ul. T. Kościuszki dom nr 87	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 117 /d/81 26.05.1981 r.	10122	prywatna
237.	ul. T. Kościuszki dom nr 88	2 poł. XIX w.	————	11510/1	komunalna
238.	ul. T. Kościuszki dom nr 89	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 384 /d/83 17.03.1983 r.	10121	komunalna /prywatna
239.	ul. T. Kościuszki dom nr 90	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 116 /d/81 25.05.1981 r.	11509	komunalna
240.	ul. T. Kościuszki dom nr 91	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 252 /d/82 6.02.1982 r.	10120	komunalna
241.	ul. T. Kościuszki dom nr 92	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 115 /d/81 26.05.1981 r.	11508/1	komunalna /prywatna
242.	ul. T. Kościuszki dom nr 94	1 poł. XIX w.,	KL.WKZ 534/ 114 /d/81 26.05.1981 r.	11507/1	prywatna
243.	ul. T. Kościuszki dom nr 96	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 373 /d/83 16.03.1983 r.	11505/1	Komunalna/ prywatna
244.	ul. T. Kościuszki dom nr 97	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 232 /82 8.02.1982 r.	10072/3	komunalna
245.	ul. T. Kościuszki dom nr 98	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 113 /d/81 26.05.1981 r.	11501	prywatna
246.	ul. T. Kościuszki dom nr 100	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 110 /d/81 z 26.05.1981 r.	11500	prywatna
247.	ul. T. Kościuszki dom nr 102	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 112 /d/81 26.05.1981 r.	11497	prywatna
248.	ul. T. Kościuszki dom nr 104	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 111 /d/81 26.05.1981 r.	11495	prywatna
249.	ul. T. Kościuszki dom nr 104A	k. XIX w.	————	11495	prywatna
250.	ul. T. Kościuszki dom nr 106	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 109 /d/81 z	11493	prywatna

			26.05.1981 r.		
251.	ul. T. Kościuszki dom nr 108	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 114 /d/81 26.05.1981 r. A-108	11492	prywatna
252.	ul. T. Kościuszki dom nr 110A	k. poł. XIX w.	_____	11490	prywatna
253.	ul. T. Kościuszki dom nr 114	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 114 /d/81 26.05.1981 r. A-107	11482/3	prywatna
254.	ul. T. Kościuszki dom nr 122	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 217 /d/82 5.02.1982 r.	10191	prywatna
255.	ul. T. Kościuszki dom nr 122B	poł. XIX w.	_____	10191	prywatna
256.	ul. T. Kościuszki dom nr 124	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 106 /d/81 25.05.1981 r.	10190	prywatna
257.	ul. T. Kościuszki dom nr 126	l. 20-te XX w.	_____	10178	komunalna
258.	ul. Krótka dom nr 4	k. XIX w.	_____	11180	komunalna
259.	ul. Krótka dom nr 8	2 poł. XIX w.,	KL.WKZ 534/ 202 /d/81 26.01.1982 r.	11183	komunalna
260.	ul. Krótka dom nr 10	poł. XIX w.,	KL.WKZ 534/ 158 /81 27.05.1981 r.	11184	komunalna
261.	ul. 1 Maja dom nr 19	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 102 /d/81 25.05.1981 r.	10555/1	Komunalna/ prywatna
262.	ul. 1 Maja dom nr 28	1 ćw XX w.	_____	11283	komunalna
263.	ul. 1 Maja dom nr 31/browar/	XIX/XX w.	_____	10888/12	komunalna
264.	ul. A. Mickiewicza dom nr 5	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 207 /d/81 26.01.1982 r.	11398	prywatna
265.	ul. Narutowicza, dom nr 19,	1936 r.	_____	10432	prywatna
266.	ul. Narutowicza, dom nr 39	1936 r.	_____	10444/6	komunalna
267.	ul. T. Noniewicza dom nr 6	ok. 1900 r.	_____	10966/3	prywatna
268.	ul. T. Noniewicza dom nr 7	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 382 /d/83 17.03.1983	10954	komunalna
269.	ul. T. Noniewicza dom nr 9	ok. 1900 r.	_____	10953	komunalna
270.	ul. T. Noniewicza dom nr 15	ok. 1900 r.	_____	11173	prywatna

272.	ul. T. Noniewiczza dom nr 25	ok. 1900 r.	_____	11160	komunalna
273.	ul. T. Noniewiczza dom nr 26	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 104 /d/81 25.05.1981 r.	11188	prywatna
274.	ul. T. Noniewiczza dom nr 28	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 105 /d/81 25.05.1981 r.	11182	komunalna
275.	ul. T. Noniewiczza dom nr 31	XIX w.	KL.WKZ 534/ 233 /d/82 8.02.1982 r.	11155/5	komunalna
276.	ul. T. Noniewiczza dom nr 36	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 241 /d/82 8.02.1982 r.	11561	prywatna
277.	ul. T. Noniewiczza dom nr 41	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 234 /d/82 8.02.1982 r.	11144	komunalna
278.	ul. T. Noniewiczza dom nr 42	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 240 /d/82 8.02.1982 r.	11554	komunalna
279.	ul. T. Noniewiczza dom nr 43	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 235 /d/82 8.02.1982 r.	11141	komunalna
280.	ul. T. Noniewiczza dom nr 59	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 236 /d/82 8.02.1982 r.	11048/6 11048/7	prywatna
281.	ul. T. Noniewiczza dom nr 61	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 237 /d/82 8.02.1982 r.	11044/6	prywatna
282.	ul. T. Noniewiczza dom nr 63	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 199 /d/82 26.01.1982	11043/8	prywatna
283.	ul. T. Noniewiczza dom nr 65	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 200 /d/82 26.01.1982 r.	11042/8	prywatna
284.	ul. T. Noniewiczza dom nr 71	2 poł XIX w.	KL.WKZ 534/ 1066 /d/98 20.10.1998 r.	11032	komunalna
285.	ul. T. Noniewiczza dom nr 73	2 poł XIX w.	KL.WKZ 534/ 242 /82 8.02.1982 r.	11536	prywatna
286.	ul. T. Noniewiczza dom nr 81	pocz. XX w.	_____	11519/4	komunalna /prywatna
287.	ul. T. Noniewiczza dom nr 87	pocz. XX w.	WKZ 534/ 828 /d/91 13.08.1991 r.	11494/2	komunalna
288.	ul. T. Noniewiczza dom nr 91	2 poł. XIX w. przebud. l.20. XX w. l. 80. XX w.	KL.WKZ 534/ 238 /d/82 8.02.1982 r.	11796	państwowa
289.	Pl. Piłsudskiego dom nr 1	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 937 /d/92 16.10.1992 r.	11478/1	przedsiębiorstwa

290.	Pl. Piłsudskiego dom nr 2	2 poł. XIX w. przebud. 1.70.XX w. 1998 r.	WKZ 534/ 961 /d/97 7.05.1997 r.	11126	wyznaniowa
291.	Pl. Piłsudskiego Rogatka targowa	2 poł. XIX w.	_____	11479	komunalna
292.	ul. Emilii Plater dom nr 1	1 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 224 /d/82 5.02.1982 r.	11665	rzemiosło
293.	ul. Emilii Plater dom nr 2 (plebania)	2 poł. XIX w.	_____	11473/2	wyznaniowa
294.	ul. Emilii Plater dom nr 6A	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 385 /d/83 18.03.1983 r.	11464/4	komunalna
295.	ul. Emilii Plater dom nr 16	poł. XIX w.	_____	11455	prywatna
296.	ul. Emilii Plater dom nr 18	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/ 225 /d/82 5.02.1982 r.	11451	prywatna
297.	ul. Emilii Plater dom nr 43	1 ćw. XX w.	_____	11713	komunalna /prywatna
298.	ul. Sejneńska dom nr 1	k. XIX w., przeb. 1992- 1996	_____	11567	prywatna
299.	ul. Sejneńska dom nr 3	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 160 /d/81 27.05.1981 r.	11568	komunalna /prywatna
300.	ul. Sejneńska dom nr 5	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 205 /d/82 26.01.1982 r.	11569	komunalna /prywatna
301.	ul. Sejneńska dom nr 7	1. poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 206 /d/82 26.01.1982 r.	11571/1	komunalna
302.	ul. Sejneńska dom nr 9	1909 r.	_____	11574	prywatna
303.	ul. Sejneńska dom nr 15 (obecnie 17)	k. XIX w.	A-375	10948/5	prywatna
304.	ul. Sejneńska dom nr 21	ok. 1900 r.	A-164	10499	prywatna
305.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, budynek elektrowni wraz z wyposażeniem	1927-1930	WKZ 534/ 1056 /d/96 5.07.1996 r.	10755/3	prywatna
306.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, wieża ciśnień (wodna)	1927-1930	WKZ 534/ 1056 /d/96 5.07.1996 r.	10755/3	prywatna
307.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej,	1927-1930	WKZ 534/ 1056 /d/96	10755/5	prywatna

	budynek stacji pomp		5.07.1996 r.		
308.	ul. Sejneńska nr 32 - zespół elektrowni miejskiej, budynek kanał wodny	1927-1930	WKZ 534/ 1056 /d/96 5.07.1996 r.	10755/5 10755/6	prywatna
309.	ul. Utrata, budynek kolejowy nr 1 (dawna szkoła)	lata 30-te XX w.	_____	10484/10	państwowa (PKP)
310.	ul. Utrata, Dom nr 8	1938 r.	_____	10505	prywatna
311.	ul. Utrata, Dom nr 15	1 ćw. XX w.	_____	10761/7	komunalna
312.	ul. Utrata, Dom nr 25	1 ćw. XX w.	_____	10768	komunalna
313.	ul. Utrata, Dom nr 59		_____	33577	prywatna
314.	ul. Utrata, dom w zagrodzie nr 75	1912 r.	_____	33560	prywatna
315.	ul. Utrata, chlew w zagrodzie nr 75	1912 r.	_____	33560	prywatna
316.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 1	1 ćw. XX w.	_____	11057/9	komunalna
317.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 2	XIX/XX w.	_____	11075/4	prywatna
318.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 4.	XIX/XX w.	KL.WKZ 534/ 100 /d/81 25.05.1981 r.	11131	komunalna
319.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 7	ok. 1839 r.	KL.WKZ 534/ 244 /d/82 8.02.1982 r.	11060/2	prywatna
320.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 9	k. XIX w.	A- 853	11061/3	komunalna
321.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 11	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 99 /d/81 25.05.1981 r.	11063	komunalna
322.	ul. L. Waryńskiego Dom nr 15	k. XIX w. dom wybudowany od podstaw w latach 90. XX w.	KL.WKZ 534/ 246 /d/82 8.02.1982 r.	11194/2	prywatna
323.	ul. Wesola, Dom nr 2	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 246 /d/82 8.02.1982 r.	11171	prywatna
324.	ul. Wesola, Dom nr 6	XIX w.	KL.WKZ 534/ 310 /d/82 24.2.1982 r.	11166	prywatna
325.	ul. Wesola, Dom nr 15	XIX/XX w.	_____	11123	komunalna
326.	ul. Wesola, Dom nr 17	XIX/XX w.	_____	11120	komunalna
327.	ul. Wesola, Dom nr 28	2 poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 247 /d/82 8.02.1982 r.	11142	komunalna

328.	ul. Wigierska, Dom nr 1	poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 208 /d/82 25.01.1982 r.	11128/1	komunalna
329.	ul. Wigierska, Dom nr 2	k. XIX w.	KL.WKZ 534/ 101 /d/81 25.05.1981 r.	10948/3	komunalna
330.	ul. Wigierska, Dom nr 3	k. XIX w.	WKZ 534/ 851 /d/91 14.10.1991 r.	1128/3	komunalna/ prywatna
331.	ul. Wigierska, Dom nr 5	I poł. XIX w.	KL.WKZ 534/ 209 /d/82 26.01.1982 r.	11129	prywatna
332.	ul. Wigierska, Dom nr 6	poł. XIX w.	_____	10965	prywatna
333.	ul. Wigierska, Dom nr 8	k. XIX w.	_____	10969	Państwowa/ prywatna
334.	ul. Wigierska, Dom nr 10 (Browar)	1888 r.	_____	10969	Państwowa/ prywatna
335.	ul. Wigierska, Dom nr 11 wraz z oficyną (Wigierska nr 9)	Dom pocz. XX w. oficyna ok. 1910 r.	WKZ 534/ 849 /d/91 10.10.1991 r.	11174	prywatna
336.	ul. Wigierska, Dom nr 12	pocz. XX w.	_____	10969	państwowa /prywatna
337.	ul. Wigierska, Dom nr 18	pocz. XX w.	_____	10972	komunalna /prywatna
338.	ul. Wigierska, Dom nr 20	poł. XIX w.	_____	10973 10974	prywatna
339.	ul. Wigierska, Dom nr 25	poł. XIX w.	_____	11307	komunalna
340.	ul. Wigierska, Dom nr 27	1915 r.	_____	11284	prywatna
341.	ul. Wigierska, Dom nr 29	2 poł. XIX w.	_____	11308	prywatna
342.	ul. Wigierska, Dom nr 32	l. 90. XIX w.	WKZ 534/ 850 /d/91 10.10.1991 r.	10983/11	komunalna
343.	ul. Wigierska, Dom nr 32A	pocz. XX w.	_____	10983/11	komunalna
344.	ul. Wigierska, Dom nr 33	2 poł. XIX w., przebud. l. 80. XX w.	WKZ 534/ 852 /d/91 10.10.1991 r.	10898	prywatna
345.	ul. Wigierska, Dom nr 34	pocz. XX w.	_____	10985	prywatna
346.	ul. Wigierska, Dom nr 36	pocz. XX w.	_____	10987 10988	prywatna
347.	ul. Wigierska, Dom nr 41	k. XIX w.	_____	10904	prywatna
348.	ul. Wigierska, Dom nr 43	2 poł. XIX w.	_____	10905/1 10906	prywatna
349.	ul. Wigierska, Dom nr 47	2 poł. XIX w.	_____	10908 10909	prywatna
350.	ul. Wigierska,	2 poł. XIX w.	_____	10942/3	komunalna

	Dom nr 73				
351.	ul. Wigierska, Dom nr 74	ok. poł. XIX w.	_____	11013	prywatna
352.	ul. Wylotowa, wieża wodna	k. XIX w.	_____	24588/4	państwowa (PKP)
353.	ul. Wylotowa, Budynek kolejowy nr 4	l. 90-te XIX w.	_____	24588/1	państwowa (PKP)
354.	ul. Wylotowa, Budynek kolejowy nr 22	l. 90-te XIX w.	_____	24588/3	państwowa (PKP)
355.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 5	l. 30-te XX w.	_____	10150	prywatna
356.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 7	l. 30-te XX w.	_____	10149	prywatna
357.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 9	l. 30-te XX w.	_____	10148	prywatna
358.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 10	l. 30-te XX w.	_____	10159	prywatna
359.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 11/13	l. 30-te XX w.	_____	10147 10146	prywatna
360.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 14	l. 30-te XX w.	_____	10161	prywatna
361.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 15	l. 30-te XX w.	_____	10145	prywatna
362.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 16	l. 30-te XX w.	_____	10162	prywatna
363.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 17	l. 30-te XX w.	_____	10144	prywatna
364.	ul. S. Żeromskiego, Dom nr 19	l. 30-te XX w.	_____	10143	prywatna
365.	Park im. Konstytucji 3. Maja		KL. WKZ 534/ 613 /d/88 15.11.1988 r.	11370/1 11370/2	komunalna
366.	Altana w Parku im. Konstytucji 3. Maja	pocz. XX w.	_____	11370/1 11370/2	komunalna
367.	Cmentarz katolicki (ul. Bakałarzewska)		KL. WKZ 534/ 520 /d/86 26.07.1986	30821	wyznaniowa
368.	Cmentarz katolicki (park)		_____	11370/1 11370/2	komunalna
369.	Cmentarz katolicki (ul. Wojska Polskiego)		_____	32186	wyznaniowa
370.	Cmentarz ewangelicki (ul. Zarzecze)		WKZ 534/1009/d/94 19.09.1994 r.	30814	wyznaniowa
371.	Cmentarz prawosławny (ul. Zarzecze)		KL. WKZ 534/618/d/89 10.01.1989 r.	30815	wyznaniowa
372.	Cmentarz żydowski (ul. Zarzecze)		KL.WKZ 534/499/d/86 15.05.1986 r.	30816	wyznaniowa
373.	Cmentarz mahometański		_____	30817	komunalna

	(ul. Zarzecze)				
374.	Cmentarz staroobrzędowców (ul. Zarzecze)		_____	30815	wyznaniowa
375.	Cmentarz wojenny z II wojny światowej (żołnierzy radzieckich)		WKZ 534/832/d/91 26.06.1991 r.	20624	komunalna
376.	Mogiła członków ruchu oporu z II wojny światowej 1940-1944		WKZ 534/952/d/93 z15.04.1993 r.	20011	państwowa
377.	Krzywółka, młyn wodny nr 46,	XIX/XX w.	_____	30019	prywatna

**TABELA 5. MIASTO SUWAŁKI. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.**

<i>Nr na mapie</i>	<i>Nazwa lokalna</i>	<i>Obszar AZP</i>	<i>Nr M.</i>	<i>Nr Ob.</i>	<i>Funkcja</i>	<i>Kultura</i>	<i>Chronologia</i>	<i>Uwagi</i>
1	Suwałki	16-84	1	1	cmentarzysko	Zachodnio - bałtyjska	O/okres rzymski	
2	Suwałki	16-84	1	8	cmentarzysko kurchanowe	sudowska	V-VI wiek	
3	Suwałki	16-84	2	9	cmentarzysko kurchanowe	sudowska	V-VI wiek	
4	Suwałki	16-84	3	10	osada	sudowska	późny okres rzymski	
5	Suwałki	16-84	11	11	osada		XVII-XVIII wiek	
6	Suwałki	16-84	4	12	obozowisko /?/		Mezolit /?/	
7	Suwałki	16-84	5	13	obozowisko /?/		nieokreślona	
8	Suwałki	16-84	6	14	obozowisko /?/		neolit	
9	Suwałki	16-84	7	15	obozowisko /?/		neolit	
10	Suwałki	16-84	9	16	obozowisko /?/		nieokreślona	
11	Suwałki	16-84	10	17	obozowisko /?/		nieokreślona	
12	Suwałki	16-84		21	śląd osadniczy		okres późno średniowieczn y	
13	Suwałki	16-84	2	22	osada	sudowska	okres rzymski	

					śląd osadniczy		lub okres wędrowek ludów późne średniowiecze lub czasy nowożytny	
14	Suwałki	16-84	2	24	cmentarzysko	sudowska	późny okres rzymski	
15	Suwałki	16-84	3	25	osada	sudowska	późny okres rzymski	
16	Suwałki	17-84	8	1	obozowisko osada	jaćwieska	epoka kamienią wczesne średniowiecze	
17	Suwałki	17-84	1	3	śląd osadniczy	pradzieje	nieokreślona	
18	Suwałki	17-84	4	4	znalezisko łóżne		neolit- epoka brązu	
19	Suwałki	17-84	5	5	znalezisko łóżne		neolit- epoka brązu	
20	Suwałki	17-84	7	6	śląd osadniczy	pradzieje	nieokreślona	
21	Suwałki	17-84	8	7	śląd osadniczy		epoka kamienia	
22	Suwałki	17-84	9	8	śląd osadniczy		mezolit-epoka brązu	
23	Suwałki	17-84	10	9	śląd osadniczy śląd osadniczy		epoka kamienia okres nowożytny	
24	Suwałki	17-84	11	10	śląd osadniczy		epoka kamienia – epoka żelaza	
25	Suwałki	17-84	12	11	śląd osadniczy		epoka kamienia	
26	Suwałki	17-84	13	12	śląd osadniczy		mezolit – epoka żelaza	
27	Suwałki	17-84	6	13	śląd osadniczy śląd osadniczy		epoka kamienia – epoka żelaza okres nowożytny	
28	Suwałki	17-84	7	14	śląd osadniczy		epoka kamienia	

					śląd osadniczy		późne średniowiecze – okres nowożytny	
29	Suwałki	17-84	8	15	osada śląd osadniczy	sudowska	późny okres rzymski - OWL okres nowożytny	
30	Suwałki	17-84	14	16	śląd osadniczy		epoka kamienia	
31	Suwałki	17-84	15	17	śląd osadniczy		mezolit - epoka żelaza	
32	Suwałki	17-84	16	18	obozowisko		późny paleolit	
33	Suwałki	17-84	17	19	obozowisko		epoka kamienia	
34	Suwałki	17-84	18	20	śląd osadniczy śląd osadniczy	pradzieje	epoka kamienia nieokreślona	
35	Suwałki	17-84	19	21	śląd osadniczy		epoka kamienia	
36	Suwałki	17-84	20	22	śląd osadniczy osada	sudowska	późny okres rzymski – OWL późne średniowiecze – okres nowożytny	
37	Suwałki	17-84	22	24	śląd osadniczy		Mezolit – epoka żelaza	
38	Suwałki	17-84	23	25	śląd osadniczy śląd osadniczy śląd osadniczy		późny paleolit mezolit – epoka żelaza późny okres rzymski – OWL	
39	Suwałki	17-84	25	26	śląd osadniczy		późny paleolit okres	

					śląd osadniczy		nowożytny	
40	Suwałki	17-84	26	27	Śląd osadniczy śląd osadniczy		Późny paleolit /?/ późne średniowiecze okres nowożytny	
41	Suwałki	17-84	26	28	śląd osadniczy obozowisko /?/ osada /?/		Późny paleolit- mezolit mezolit-epoka żelaza	
42	Suwałki	17-84	27	29	śląd osadniczy obozowisko /?/ osada /?/ osada osada	sudowska	późny paleolit /?/, mezolit- epoka żelaza POR – OWL późne średniowiecze - okres nowożytny	
43	Suwałki	17-84	10	30	osada	amfor kulistych	neolit	
44	Suwałki	17-84	11	31	obozowisko		epoka kamienia	
45	Suwałki	17-84	28	32	śląd osadniczy		mezolit-epoka żelaza	
46	Suwałki	17-84	29	33	śląd osadniczy		epoka kamienia	
47	Suwałki	17-84	30	34	osada		Okres nowożytny	
48	Suwałki	17-84	31	35	śląd osadniczy		epoka kamienia	
49	Suwałki	17-84	32	36	śląd osad		epoka kamienia	
50	Suwałki	17-84	33	37	osada		Późne średniowiecze - okres nowożytny	
51	Suwałki	17-84	34	38	śląd osadniczy śląd osadniczy śląd osadniczy		Nieokreślona epoka kamienia mezolit - epoka żelaza	

					śląd osadniczy	sudowska jaćwieska	późny okres rzymski - okres wędrówek ludów /?/ wczesne średniowiecze późne średniowiecze okres nowożytny	
					śląd osadniczy			
52	Suwałki	17-84	35	39	śląd osadniczy		epoka kamienia	
53	Suwałki	17-84	36	40	pracownia krzemieniarsk a		epoka kamienia	
54	Suwałki	17-84	37	41	śląd osadniczy osada śląd osadniczy śląd osadniczy		mezolit - epoka żelaza późny okres rzymski - okres wędrówek ludów późne średniowiecze okres nowożytny XVIII-XIX w.	
55	Suwałki	17-84	38	42	osada		późne średniowiecze - okres nowożytny	
56	Suwałki	17-84	39	43	osada		Późne średniowiecze - okres nowożytny	
57	Suwałki	17-84	40	44	osada		późne średniowiecze - okres nowożytny	
58	Suwałki	17-84	41	45	śląd osadniczy		epoka kamienia	

					osada		późne średniowiecze - okres nowożytny	
59	Suwałki	17-84	42	46	osada		późne średniowiecze - okres nowożytny	
60	Suwałki	17-84	43	47	śląd osadniczy śląd osadniczy		epoka kamienia - epoka żelaza późne średniowiecze - okres nowożytny	
61	Suwałki	17-84	44	48	śląd osadniczy		epoka kamienia	
62	Suwałki	17-84	45	49	śląd osadniczy śląd osadniczy		wczesna epoka żelaza okres nowożytny	
63	Suwałki	17-84	46	50	osada		późne średniowiecze okres nowożytny	
64	Suwałki	17-84	9	51	śląd osadniczy		epoka kamienia	
65	Suwałki	17-84	47	52	obozowisko /?/ Osada Śląd osadniczy		późny paleolit - mezolit Mezolit - wczesna epoka brązu wczesna epoka żelaza	